

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

POSTGRAU EN ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA

TREBALL FINAL

**LA COOPERATIVA COM A EINA D'INCLUSIÓ DE DONES
PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES DEL SISTEMA
PENITENCIARI CATALÀ**

Elisa Segués Peña

Curs acadèmic 2019/2020

Data de presentació de la memòria:

Juliol del 2020

TUTOR/A DEL TREBALL: Rosa García Hernández

RESUM EXECUTIU

El treball final de postgrau *LA COOPERATIVA COM A EINA D'INCLUSIÓ DE DONES PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES DEL SISTEMA PENITENCIARI CATALÀ*, vol donar resposta a la pregunta de si les cooperatives en l'àmbit penitenciarí poden ser una eina útil per millorar les possibilitats d'inserció laboral i qualitat de la vida de les dones que estan o han estat privades de llibertat a les presons catalanes.

La hipòtesi de partida és que sí, que treballar dins d'una cooperativa, no només com a treballadores assalariades sinó com a sòcies, empodera a les dones privades de llibertat i alliberades. Les cooperatives de persones preses són eines emancipadores no explorades al nostre país que, per les característiques pròpies del seu model empresarial, poden contribuir no només a millorar el seu posicionament dins del mercat laboral i les seves possibilitats de treballar en unes bones condicions, sinó a millorar la seva qualitat de vida dins i fora de la presó. Segons ens mostren diferents experiències internacionals és una bona eina, tan per a les persones internes com per a aquelles en règim de semi-llibertat o, fins i tot, un cop acomplertes les condemnes.

El treball es centra en el col·lectiu femení davant la constatació que la dona tampoc gaudeix d'igualtat de condicions a les presons. Tal i com veurem al llarg del treball, els centres penitenciaris estan pensats per a homes i des d'una visió patriarcal, de manera que la majoria de recursos i programes que s'ofereixen a les dones no estan pensats en clau femenina sinó que són adaptacions dels que s'han dissenyat per als homes. Els programes destinats a presons femenines han d'afrontar encara molts reptes si volen contribuir efectivament a la futura reinserció i complir amb la funció de proporcionar les habilitats i tècniques professionals necessàries per poder afrontar la vida fora de la presó.

Sent conscient de les limitacions d'un treball d'aquestes característiques, es procura donar una visió general de la realitat de la dona dins del sistema penitenciarí català, del marc normatiu dels serveis penitenciaris i del treball a presons i, finalment, dels actuals reptes dels programes de reinserció des d'una òptica feminista.

Tot seguit es fa una aproximació a l'estat de la qüestió de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades, apuntant als seus beneficis en la missió de rehabilitació i reinserció de les penes privatives de llibertat. També es parla de les Cooperatives *Multistakeholder* o Cooperatives Socials com a model facilitador per a la creació de cooperatives en context penitenciarí, incidint en la seva regulació a Itàlia i a Uruguai. Veurem experiències de cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades al món, aturant-nos especialment en les experiències d'Itàlia, Puerto Rico, Uruguai i Argentina, però també es farà referència a experiències a Suècia, Etiòpia, el Canadà, la Gran Bretanya, Brasil, Xile, Costa Rica i l'Estat espanyol.

A partir d'aquestes experiències es discerneixen les oportunitats, límits i reptes del model cooperatiu com a eina d'inclusió dins del sistema penitenciarí català. I, finalment, es fa una proposta de prova pilot a impulsar en el marc de les polítiques públiques catalanes en matèria de rehabilitació i reinserció laboral de les dones privades de llibertat, amb perspectiva de gènere, amb l'objectiu d'incrementar les seves oportunitats d'inclusió a la sortida del sistema penitenciarí.

RESUMEN EJECUTIVO

El trabajo LA COOPERATIVA COMO HERRAMIENTA DE INCLUSIÓN DE MUJERES PRIVADAS DE LIBERTAD Y LIBERADAS DEL SISTEMA PENITENCIARIO CATALÁN, pretende dar respuesta a la pregunta de si las cooperativas son una herramienta útil para mejorar las posibilidades de inserción laboral y calidad de vida de las mujeres internas en las cárceles catalanas.

Las cooperativas de personas privadas de libertad y liberadas son herramientas emancipadoras no exploradas en nuestro país que, por las características propias de su modelo empresarial, pueden contribuir no sólo a mejorar su posicionamiento dentro del mercado laboral y sus posibilidades de trabajar en unas buenas condiciones, sino a mejorar su calidad de vida dentro y fuera de la prisión.

El trabajo se centra en el colectivo femenino ante la constatación de que la mujer tampoco goza de igualdad de condiciones en las cárceles. A lo largo del trabajo veremos cómo los centros penitenciarios están pensados para hombres y desde una visión patriarcal, por lo que la mayoría de recursos y programas que se ofrecen a las mujeres no están pensados en clave femenina sino que son adaptaciones de los que se han diseñado para los hombres.

A pesar de las limitaciones de un trabajo de estas características, se dará una visión general de la realidad de la mujer dentro del sistema penitenciario catalán, del marco legal que regula los servicios penitenciarios y el trabajo en prisiones y de los actuales retos de los programas de reinserción desde una óptica feminista.

Haremos una aproximación al estado de la cuestión de las cooperativas de personas privadas de libertad y liberadas, apuntando a sus beneficios en la misión de rehabilitación y reinserción de las penas privativas de libertad. Hablaremos de las Cooperativas Multistakeholder o Cooperativas Sociales como modelo facilitador de las cooperativas en contexto penitenciario, incidiendo en su regulación en Italia y en Uruguay. Y finalmente conoceremos algunas experiencias de cooperativas penitenciarias, prestando especial atención a las experiencias de Italia, Puerto Rico, Uruguay y Argentina, pero también haciendo una breve incursión en las experiencias de Suecia, Etiopía, Canadá, el Reino Unido, Brasil, Chile, Costa Rica y el Estado español.

A partir de estas experiencias analizaremos las oportunidades, límites y retos de un proyecto de este tipo dentro del sistema penitenciario catalán, para finalizar con una propuesta de prueba piloto a impulsar en el marco de las políticas públicas catalanas en materia de rehabilitación y reinserción laboral de las mujeres privadas de libertad.

EXECUTIVE SUMMARY

The final postgraduate project PRISONER-BASED CO-OPERATIVES AS A REHABILITATION TOOL FOR WOMEN FROM THE CATALAN PENITENTIARY SYSTEM aims to answer the question of whether co-operatives in the penitentiary field can be a useful tool to improve the possibilities of employment and quality of life of women who are or have been deprived of their liberty in Catalan prisons.

Prisoner-based co-operatives are emancipatory tools not explored in our country that, due to the characteristics of their business model, can contribute not only to improving prisoners and ex-prisoners position in the labor market and their possibilities of working in good conditions, but to improve their quality of life inside and outside the prison.

The work focuses on the female group in view of the fact that women do not enjoy equal conditions in prisons either. Throughout the work we will see how prisons are designed for men and from a patriarchal vision, so that most of the resources and programs that are offered to women are not thought in a feminine perspective, but are adaptations of those that have been designed for men.

Despite the limitations of such work, an overview will be given of the reality of women within the Catalan prison system, the legal framework that regulates prison services and penitentiary work, and the current challenges of the rehabilitation programs from a feminist perspective.

We will approach the state of the question of the prison-based co-operatives, pointing to their benefits in the mission of rehabilitation and reintegration of custodial sentences. We will talk about Multistakeholder Cooperatives or Social Cooperatives as a propitiator model for prison-based co-operatives. And finally we will see some examples of prisoner-based co-operatives, paying special attention to the experiences of Italy, Puerto Rico, Uruguay and Argentina, but also making a brief foray into the experiences of Sweden, Ethiopia, Canada, the United Kingdom, Brazil, Chile, Costa Rica and the Spanish State.

Based on these experiences, we will analyze the opportunities, limits and challenges of the prison-based co-operatives within the Catalan penitentiary system to end with a pilot test proposal with women prisoners.

CONTINGUT

1. INTRODUCCIÓ:	
Cooperatives i reinserció de dones privades de llibertat i alliberades a Catalunya.	3
1.1. Situació de la dona dins dels sistema penitenciari.	4
1.2. Desigualtat de gènere dins l'àmbit penitenciari.	6
2. Serveis penitenciaris i reinserció a Catalunya.	8
2.1. Marc normatiu dels serveis penitenciaris. La finalitat de reeducació i reinserció social de les penes privatives de llibertat.	8
2.1.1. Normativa específica que afecta a les dones privades de llibertat.	9
2.1.2. Marc normatiu del treball dins l'àmbit penitenciari.	10
2.2. Els programes de reinserció a Catalunya: el CIRE.	12
2.3. Reptes de les polítiques públiques de re/inserció des d'una òptica feminista.	14
3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ:	
Les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades com a eines d'inclusió.	17
3.1. Què és una cooperativa de persones privades de llibertat i alliberades?.	17
3.2. Les cooperatives <i>Multistakeholder</i> o Cooperatives Socials com a model facilitador.	20
3.3. Experiències de cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades al món.	22
3.3.1. Itàlia.	22
3.3.2. Puerto Rico.	24
3.3.3. Uruguai.	25
3.3.4. Argentina.	28
3.3.5. Altres experiències: Suècia, Etiòpia, Canadà, la Gran Bretanya, Brasil, Xile, Costa Rica i l'Estat espanyol.	30
3.4. Les cooperatives en context penitenciari com a eina de rehabilitació.	36
4. CONCLUSIONS.	37
4.1. Respostes del model cooperatiu als reptes de les polítiques públiques de reinserció.	38
4.2. Límits, oportunitats i reptes del model cooperatiu en el context penitenciari català.	39
5. El projecte pilot "Cooperatives de dones lliures".	41
5.1. Objectiu.	41
5.2. On es dura a terme?.	42
5.3. Col·laboracions imprescindibles.	42
5.4. Fases del projecte.	43
5.5. Concepció dels tallers de sensibilització i formació de la Fase 1.	45
5.6. Tipus de cooperativa i model de governança.	47
6. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.	48
7. ANNEXOS.	53
7.1. Entrevista a la Raquel Felicó, tècnica d'inserció de la Fundació Ared.	53
7.1.1. Document i guió previ.	53
7.1.2. Resum de l'entrevista.	56

1. INTRODUCCIÓ. COOPERATIVES I REINSERCIÓ DE DONES PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES A CATALUNYA.

Segons l'informe "Dones i presó: Descobrint els programes de reinserció des d'una mirada feminista" (Martin Fortunato, 2015), els programes que es destinen a les presons femenines contribueixen poc a la futura reinserció i compleixen vagament amb la funció de proporcionar les habilitats i tècniques professionals necessàries per poder afrontar la vida fora de la presó. I enumera tres factors: 1) els programes de reinserció estan enfocats a la rehabilitació de les dones pel seu delicte, sense abordar les causes d'exclusió prèvia; 2) la suposada "neutralitat" dels programes perjudica principalment a les dones, doncs no contempla la perspectiva de gènere; 3) domina una perspectiva estereotipada que es manifesta de dues maneres: d'una banda, es dediquen menys recursos a la població femenina i als programes de reinserció per què surten molt cars en relació a la xifra de dones preses, que és molt inferior respecte a la d'homes -per tant hi ha menys programes de tractament, de formació i d'orientació laboral; menys activitats culturals i d'oci, menys variades i més precàries; menys oferta de feines per a les dones, més precàries, mal pagades, que capaciten poc i, sovint, rebutjades prèviament pels homes-; de l'altra, es manifesta en el fet que es castiga doblement a les dones, pel delicte comès i per haver-se desviat del rol tradicional de dona, bona esposa i mare.

Partint d'aquest context, aquest treball vol proposar un altre model d'inserció laboral per a les dones que compleixen ho han complert penes privatives de llibertat en centres penitenciaris, mitjançant la creació de cooperatives vinculades a les presons, amb la voluntat de millorar les seves condicions de vida i les del seu entorn, així com reduir el risc de reincidència delictiva associada a factors previs d'exclusió i amb les dificultats de trobar un lloc de treball de qualitat. La proposta es centra en les presons de dones, però contemplant que pugui ser replicat a presons masculines.

La pregunta a la qual vol donar resposta aquest Treball Final de Postgrau és doncs si les cooperatives en l'àmbit penitenciari poden ser una eina útil per millorar les possibilitats d'inserció laboral i qualitat de la vida de les dones que estan o han estat privades de llibertat a les presons catalanes.

Justificació. Per què aquest TFP? Per què amb dones?

Aquest treball neix de la curiositat, d'aquella característica tan humana de preguntar-nos constantment el per què de tot plegat, per tot seguit preguntar-nos què podem millorar, com i amb qui?. No us sabria dir per què ni com em vaig fer la pregunta de si existien cooperatives de presos (noteu que en aquell moment la pregunta era així, en masculí). Només sé que era passat l'estiu del 2018 i que em vaig estar plantejant seriosament proposar el tema per al treball final del grau de Treball Social que fa tants i tants anys que tinc pendent d'acabar. El grau segueix pendent, i la idea va quedar allà, dins d'aquell calaix dels projectes en espera, que creix i creix, any a any.

El postgrau ha estat l'oportunitat d'obrir el calaix per recuperar la idea i donar via lliure a la curiositat, transformant-la en una proposta de TFP que espero que sigui només una primera etapa del viatge, doncs queda molt camí per recórrer.

Per què centrar-me en les dones?, la resposta és senzilla, no tenia alternativa. I no la tenia perquè sóc dona, orgullosa de ser-ho i indignada davant les violències diàries que ens amenacen a totes. Per tant aquest projecte pretén ser la meua petita aportació a la lluita, i un tribut a unes companyes de viatge que han gaudit de menys oportunitats que jo per ser blanca, europea i de classe mitja.

Metodologia

Aquest treball és principalment de recerca, tot i que es conclou amb una petita proposta d'implementació. La recerca bibliogràfica s'ha centrat en bibliografia acadèmica de domini públic a les xarxes, d'una banda per l'abast internacional de la recerca d'experiències concretes i estudis en la matèria, i de l'altra les limitacions d'accés a publicacions en paper atesa la situació de confinament i tancament de biblioteques i equipaments públics derivada de la pandèmia de Covid-19. La informació analitzada i utilitzada és diversa: estudis de recerca acadèmica, dades estadístiques, informes elaborats per institucions públiques i organitzacions privades, les pròpies webs i canals de comunicació de les experiències i projectes estudiats, notícies i articles d'opinió publicades a diferents mitjans.

Per a l'estudi de l'estat de la qüestió s'han tingut en compte tant dades provinents d'estudis estadístics, investigacions acadèmiques, informes i memòries d'ens públics i privats; com aportacions qualitatives extretes del relat de les experiències, percepcions i opinions de les persones implicades als diferents projectes cooperatius analitzats, que hem trobat reproduïdes en els diferents suports esmentats.

També s'ha contactat amb dues entitats de l'ESS per contrastar la informació recollida i les conclusions extretes de la seva anàlisi. En el primer cas s'ha contactat via correu electrònic amb l'Elba Mansilla, de la Ciutat Invisible, amb dues preguntes molt concretes: per saber si coneix de l'existència d'algun projecte de formació en empenedoria col·lectiva i cooperativisme, o de creació de cooperatives a presons catalanes o de l'Estat; i saber si donada la seva experiència en l'àmbit de les cures i en projectes amb dones vulnerables ha participat a algun projecte a presons. En el segon cas s'ha dut a terme una entrevista via videotrucada en profunditat a la Raquel Felicó, tècnica d'inserció de la Fundació Ared, el passat 30 de juny, seguint un guió amb hipòtesis a contrastar i un qüestionari extens que es va fer arribar amb suficient antelació a l'entrevistada. S'adjunten al treball el guió i qüestionari, així com resum de l'entrevista, que no va ser enregistrada per dificultats tècniques.

La proposta d'implementació es fonamenta en l'anàlisi qualitatiu de les dades obtingudes sobre els resultats d'algunes experiències internacionals, i en un anàlisi d'oportunitats, límits i reptes d'implantació del projecte en base al marc normatiu i a l'experiència de l'ESS i el cooperativisme a Catalunya.

1.1. SITUACIÓ DE LA DONA DINS DEL SISTEMA PENITENCIARI.

A 31 de desembre del 2019, a Catalunya hi havia 563 dones privades de llibertat, respecte a una població penitenciària de 8.391 persones. Aquesta xifra representava el 6,7% respecte el total (Idescat, 2020). En un ampli estudi comparatiu de la realitat penitenciària a la UE durant el període 2005-2015, la taxa mitjana de dones als centres penitenciaris de l'Estat espanyol va ser del 7'9%, mentre que, pel mateix període, la taxa mitjana de dones preses a Catalunya va ser del 7%. Si bé des del 2010 el nombre de persones privades de llibertat ha anat disminuint, el cert és que el percentatge de dones dins de la població penitenciària s'ha anat mantenint durant els anys entorn el 7% de dones (Seuma, 2018; Space 2019; IEC, 2020).

Pel que fa a la Unió Europea, segons un informe de la Comissió de Drets de la Dona i Igualtat de Gènere de la UE de l'any 2016, les dones representaven el 4,5% de la població reclusa dels 28 estats membre (APHDA, 2020). En comparació amb els altres països de la UE, per tant, els sistemes penitenciaris català

i espanyol són dos dels sistemes amb una major taxa de dones privades de llibertat de la UE (Space 1, 2019). Seria interessant aprofundir en les causes d'aquesta major taxa, que molt probablement estiguin relacionades amb una major vulnerabilitat de la dona dins de les societats catalana i espanyola, però aquest no és l'objectiu d'aquest treball.

Les dones privades de llibertat a Catalunya estaven a finals del 2019 repartides en cinc centres, cap exclusivament per a dones. Wad Ras, que és el nom popular que rep la Presó de Dones de Barcelona, actualment acull més homes que dones, malgrat que és cert que es manté com a centre penitenciari de referència per a les dones, i és el que n'acull més. Les presons que acullen actualment dones són: Wad Ras -260 dones i 297 homes-, Mas d'Enric -37 dones i 763 homes-, Puig de les Basses -45 dones i 723 homes; Ponent -36 dones i 574 homes-, i Brians I, -178 dones i 1.016 homes-, segons dades recents (Coll, 2020). El percentatge de dones a aquestes presons és del 47% per la Presó de Dones de Wad Ras, del 4,6% a Mas d'Enric, del 5,8% a Puig de les Basses, del 5,9% a Ponent, i del 14,9% a Brians I.

D'aquestes 563 dones que estaven privades de llibertat a finals del 2019, el 56,5% eren de nacionalitat espanyola, mentre que la resta estava formada per dones de 38 nacionalitats diferents, d'Amèrica Llatina majoritàriament (entorn al 18% del total) i també d'Europa de l'Est. Entre les dones de nacionalitat espanyola un percentatge significatiu el formen les dones d'ètnia gitana -l'any 2005 a l'estat espanyol era de prop del 25%, i la majoria complien condemnes d'entre 3 i 8 anys (APHDA, 2020). Aquesta sobre-representació de dones d'ètnia gitana a les presons catalanes, es reflecteix en el gran nombre d'activitats dins de la presó per part de la FAGIC, la Federació d'Associacions Gitanes de Catalunya (Departament de Justícia, 2019).

El perfil general d'aquestes dones és el de persona exclosa de la societat del benestar, en qui coincideixen diversos factors de risc: ser pobra, pertànyer a una ètnia minoritària, tenir nacionalitat estrangera, trobar-se en situació d'irregularitat administrativa, ser mare de família monoparental, comptar amb un baix nivell educatiu, amb poca o nul·la experiència laboral dins l'economia formal. A més, entorn al 80% de les dones recluses a l'Estat espanyol han patit violència masclista al llarg de la seva trajectòria vital, sigui a l'àmbit familiar, al lloc de treball, al carrer, institucional, etcètera (Coll, 2020).

La majoria han delinquit per raons de pobresa i han estat acusades de delictes contra la seguretat col·lectiva i la salut pública -per cultiu i tràfic de drogues, algunes com a "mules", i contraban-, o contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic -per petits atracaments o robatoris a la via pública, petits furtus en l'àmbit de la prostitució (Martin Fortunato, 2015; Almeda, 2017; Calvó, 2019; APHDA, 2020). Del total de dones privades de llibertat a Catalunya l'any 2019, el 35,7% ho estaven per delictes contra la seguretat col·lectiva i la salut pública, i el 38,8% per delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic. Pràcticament el 75% d'empresonaments i/o condemnes de dones es deuen a aquests dos tipus de delictes (Idescat, 2019).

Pel que fa a la mitjana d'edat, el 83,8% tenien unes edats compreses entre els 26 i els 60 anys, i aproximadament el 48% es trobaven a la franja dels 26 i els 40 anys. La majoria, per tant, està en edat fèrtil. Més del 78% són mares i, donada la franja d'edat majoritària, la majoria tenen fills menors d'edat (Abogacía Española, 2018).

Respecte a la durada de les condemnes, més o menys la meitat de les dones condemnades a l'estat Espanyol compleixen condemnes d'entre 3 i 8 anys, seguit d'un 27% amb condemnes inferiors als 3 anys. Aquestes són dades a destacar atès una condemna superior als 3 anys és considerada per la UE

com a llarga condemna a efectes de reinserció, atès que n'augmenta la dificultat. A més, diversos estudis apunten que es tracta de condemnes massa llargues pel tipus de delicte comès (APHDA, 2020)

Finalment, el percentatge de reincidència de dones, que significa el reingrés a presó a causa d'haver delinquit novament dins d'un període de cinc anys posteriors a la llibertat, era l'any 2002 del 34,8%, front al 40,7% masculí. El significatiu d'aquestes dades és que en el cas de les dones aquesta reincidència es donava en un 80% durant el 1r any de llibertat, un percentatge molt superior al d'homes, i que els estudis relacionen amb la precarietat d'aquestes dones en ser alliberades i a la necessitat d'obtenir ingressos immediats. L'any 2010 la taxa de reincidència havia disminuït en homes i dones, sent en el cas de les dones del 26,3%, front al 30,5% dels homes. La majoria de dones que reincidien ho feien en delictes contra la propietat, i més de la meitat reincidien més d'una vegada, més que els homes (Capdevila, 2015; Calvó, 2019).

1.2. DESIGUALTAT DE GÈNERE DINS L'ÀMBIT PENITENCIARI.

Diversos estudis duts a terme en el marc dels sistemes penitenciaris català, de la resta de l'Estat espanyol, i de diversos països Llatinoamericans, coincideixen a denunciar la desigualtat de gènere que es dona dins de les presons (Martin Fortunato, 2015; Seuma Guardia, 2018; UNTREF, 2018; APHDA, 2020); una desigualtat que es manifesta en diferents aspectes:

Primerament, les presons han estat pensades per ser habitades per a la població masculina. La majoria de dones estan internes en mòduls adaptats que no responen a les seves característiques i necessitats. A Catalunya actualment no hi ha cap presó exclusivament per a dones, i per tant les dones s'ubiquen a mòduls de presons pensades per a homes. Aquests mòduls acaben sent, en paraules de la investigadora Elisabet Almeda "la berruga del gran centre" on els recursos formatius, d'orientació, d'oci, personals, es dediquen més a la població majoritària, que és la masculina (Coll, 2020).

A més aquesta falta de presons específiques per a dones no respecta les recomanacions europees (Llibre Blanc, 2008), ni la pròpia legislació en relació a la separació per gènere, edat, perfils, delictes, durada de les condemnes, etcètera (Calvó, 2019).

En segon lloc, la línia d'intervenció dels programes de reinserció amb persones privades de llibertat es fonamenta en models derivats de l'educació i el treball social, la pedagogia i la psicologia, amb l'objectiu de modificar les seves emocions i conductes per tal de que desenvolupin les competències adequades per a una vida socialment adaptativa en llibertat (Seuma, 2018). Però segons mostren alguns estudis la línia d'intervenció és la mateixa en dones i homes, sense adaptar-se a casuística del col·lectiu femení, els programes de rehabilitació i reinserció estan pensats per igual per a homes i dones, en pro d'una suposada "neutralitat" del sistema que en realitat les discrimina perquè es parteix d'una visió masculinitzada de la presó, i no s'adapten a la realitat i a les necessitats de les dones (Martín Fortunato, 2015).

Estretament lligat amb aquesta neutralitat del sistema, els recursos destinats a les dones són molt inferiors als destinats a la població masculina. Hi ha menys programes i tallers formatius i laborals, menys oferta d'oci, i a més normalment no és exclusiva per a elles. A més, malgrat que el treball es considera a la normativa penitenciària com un deure en el camí de la rehabilitació, però també com un dret clau a l'hora de millorar les perspectives de reinserció social i laboral de les persones privades de

llibertat, així com per reduir el risc de reincidència de les persones alliberades, el cert és que hi ha menys oferta de llocs de treball que demanda, especialment per a les dones. A més, les ofertes laborals que els arriben són menys qualificades i estan més mal pagades que les dels homes, tractant-se sovint de feines que prèviament han rebutjat els homes (Martin Fortunato, 2015).

Malgrat que la normativa esmenta la necessitat que les activitats que ofereixen les entitats col·laboradores s'adaptin a la realitat i les necessitats de les dones, el cert és que, observant les activitats que s'oferien l'any 2019 dins de les institucions penitenciàries, poques són les activitats específiques per a dones, i la majoria de les que es programen són de prevenció i tractament de VIH, drogodependències i violències de gènere, i són molt poques les enfocades a l'adquisició d'habilitats i coneixement per a la seva inserció laboral (Col·laboració institucional i social, 2019). Aquest fet es deu a que els itineraris personalitzats d'integració sociolaboral depenen del Centre d'Iniciatives per a la Reinserció, el CIRE, l'organisme públic encarregat dels programes de formació i treball i de suport a la inserció laboral, del qual es parlarà més endavant. Les activitats que realitzen les entitats col·laboradores són complementàries a les que desenvolupa el CIRE.

En tercer lloc, tots els estudis coincideixen a apuntar a una doble condemna de les dones dins del sistema penitenciari: d'una banda per haver delinquit, i de l'altra per haver-se apartat del rol social de dona, esposa i mare. Trobem l'arrel d'aquesta doble criminalització de la dona en la visió dels criminòlegs positivistes de finals del segle XIX, pels quals les presons de dones tenien com a funció domesticar-les i disciplinar-les per retornar-les "al bon camí", el de bona mare i esposa. Al respecte, la sociòloga Elisabet Almeda fa referència especialment al psicòleg Cesare Lombroso, que deia que la dona delinqüent era pitjor que l'home, perquè havia transgredit la llei penal però també la seva condició social femenina (Coll, 2020).

Haver delinquit i a més ser dona, estrangera, pobre, membre d'una minoria, víctima de violència masclista, són factors que es combinen entre ells i acaben suposant no només una doble, sinó una múltiple condemna de la dona. Manca més perspectiva de gènere en la formació dels funcionaris penitenciaris, tenir en compte les problemàtiques concretes dels diferents col·lectius (Martin Fortunato, 2015; Seuma Guardia, 2018; Calvó, 2019; APHDA, 2020).

Les institucions penitenciàries han intentat abordar aquesta falta de perspectiva de gènere, amb mesures específiques com el "*Programa de Acciones para la Igualdad entre Mujeres y Hombres en el Ámbito Penitenciario*", de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries -SGIP del Ministeri de l'Interior, aprovat l'abril del 2009 amb l'objectiu de millorar la situació de les dones privades de llibertat i excarcerades mitjançant diferents mesures, entre les quals l'atenció integral a les seves necessitats mitjançant el disseny d'un protocol d'acollida immediat per l'atenció de problemàtiques identificades a l'ingrés, actuacions de restauració de l'entorn familiar, foment de la salut, plans d'integració escolar i formativa, plans d'integració cultural, esportiva i d'oci, i atenció a la maternitat als centres penitenciaris. Malgrat tot, diversos estudis apunten que aquest programa ha avançat poc en l'objectiu d'evitar les discriminacions detectades (APHDA, 2020).

I en quart lloc, el sistema judicial penitenciari està supeditat als objectius de rehabilitació i reinserció, però per tal que aquesta situació sigui consistent en el temps un cop les dones són alliberades, cal abordar les causes d'exclusió prèvia en que la majoria de dones es trobaven abans de delinquir. Tal i com s'ha explicat a l'apartat anterior, la majoria de dones es trobaven en una situació d'exclusió prèvia a l'acció de delinquir, de precarietat laboral, d'inestabilitat econòmica, de realitats familiars complexes, de

violències de gènere. No és per tant l'acte de delinquir i la privació de llibertat la que les exclou social i laboralment parlant, sinó que la situació d'exclusió social i laboral és la seva casella de sortida.

Cal abordar aquesta realitat d'exclusió de manera integral. I la realitat que mostren la majoria de fonts consultades és que els programes de reinserció no aborden aquesta realitat i les causes d'exclusió, amb l'objectiu de dotar a les dones d'eines per superar-la quan recuperin la llibertat (Martin Fortunato, 2015; Seuma Guardia, 2018; Coll, 2020;).

2. SERVEIS PENITENCIARIS I REINSERCIÓ A CATALUNYA.

2.1. MARC NORMATIU DELS SERVEIS PENITENCIARIS A CATALUNYA. LA FINALITAT DE REEDUCACIÓ I REINSERCIÓ SOCIAL DE LES PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT.

L'article 25.2 de la Constitució Espanyola estableix que les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat s'orientaran a la reeducació i la reinserció social. Segons aquest mateix article, per assolir aquesta finalitat no es poden vulnerar els drets fonamentals de les persones privades de llibertat, excepte aquells que es vegin explícitament limitats per la condemna.

La competència exclusiva sobre legislació penitenciària és de l'Estat espanyol, de conformitat amb l'article 149.1.6 de la Constitució, però les competències sobre l'execució de la legislació penitenciària són de la Generalitat, mitjançant previsió continguda a l'article 11.1 de la Llei orgànica 4/1979, de 18 de desembre, d'Estatut d'Autonomia de Catalunya, i en virtut del vigent article 168.1 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (EA, 2016). Des del 1984 és la Generalitat qui exerceix efectivament les competències en matèria d'Administració Penitenciària, en tenir transferits els mitjans i els serveis penitenciaris mitjançant el Reial Decret 3482/1983, de 28 de desembre. L'Administració Penitenciària l'assumeix i exerceix el Departament de Justícia a través de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil, que té les funcions d'elaborar les propostes sobre la política de serveis penitenciaris, rehabilitació i justícia juvenil; definir-ne l'orientació estratègica i, una vegada hagi estat aprovada pel Govern, coordinar i supervisar la seva implantació i execució; i fer la inspecció i avaluació dels centres i programes dependents.

En virtut del que s'ha exposat, l'Administració Penitenciària a Catalunya està subjecte a la següent normativa reguladora:

La Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària (LOGP), que en el seu article 59 estableix que el "tractament penitenciari" consisteix en el conjunt d'activitats desenvolupades per assolir aquesta finalitat de reeducació i reinserció, entesa com a fer de la persona privada de llibertat una persona amb la intenció i la capacitat de respectar la llei, amb un sentit del respecte i la responsabilitat desenvolupats (LOGP, 1979). A destacar l'article 3 de la LOGP, estableix que l'activitat penitenciària s'aplicarà sense diferències per raó de raça, opinió política, creença religiosa, condició social, o qualsevol altre raó de natura anàloga.

El Reglament Penitenciari, aprovat per Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, que incideix en el seu article 2 en la idea de que l'objectiu primordial de l'activitat penitenciària és la reeducació i la inserció, sense utilitzar aquí el concepte de "tractament" (RP, 1996).

El Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, aprovat pel Decret 329/2006, de 5 de setembre, que regula, entre d'altres, la participació social, de les entitats i del voluntariat en l'activitat dels serveis d'execució penal -Títol II-, i els models organitzatius de les prestacions bàsiques penitenciàries: la salut, l'educació, els serveis socials, i el treball penitenciari, la formació ocupacional i la inserció sociolaboral –Títol V, per aconseguir les seves finalitats de rehabilitació i inserció sociolaboral (RSPC, 2006).

2.1.1. NORMATIVA ESPECÍFICA QUE AFECTA A LES DONES PRIVADES DE LLIBERTAT.

L'any 2010 l'Assemblea Internacional de les Nacions Unides va aprovar les “Regles per al Tractament de les recluses i mesures no privatives de la llibertat per a les dones delinqüents”, conegudes com a Regles Bangkok. Van caldre més de 50 anys perquè es poses el focus en les dones privades de llibertat, després que l'any 1955 el Consell de les Nacions Unides hagués adoptat unes “Regles mínimes per al tractament dels reclusos”, que només esmenta les dones recluses en quatre articles, concretament per aconsellar la separació de dones i homes en centres penitenciaris diferents, regular els dret de les embarassades a parir en centres de salut, i que la responsabilitat de les unitats de dones i la seva vigilància recaigui en funcionàries dones. Per la resta, es tracta per igual a homes i dones (Regles Mínimes, 2001).

Al respecte, el Parlament Europeu havia aprovat una mica abans, l'any 2008, una Resolució de la Comissió de Drets de la Dona i Igualtat de Gènere, en que es demanava als estats membres que incorporessin la dimensió de gènere a les polítiques i centres penitenciaris, així com que vetllessin per la sensibilització i formació adequada del personal sanitari i penitenciari, així com per la reeducació de les dones en valors fonamentals, prestant atenció a determinades característiques específiques lligades al gènere i al passat que sovint provoquen traumes a les dones detingudes. I l'any 2017, novament, el Parlament Europeu mostrava en una nova resolució la seva preocupació per una excessiva prevalença de malalties mentals -propensió a l'autolesió i el suïcidi, problemes d'addicció i exposició a l'exploració sexual-, entre les dones privades de llibertat (Citada a APHDA, 2020). No és objecte d'aquest estudi analitzar la incidència d'aquestes problemàtiques a Catalunya, però sí que es vol posar de manifest que la pròpia existència d'aquestes resolucions és una clara mostra que no es tracta d'un problema menor i de que queda molt camí per recórrer.

A l'Estat espanyol, en consonància amb la normativa internacional (Art. 8 de Regles Mínimes de les Nacions Unides) la LOGP estableix que les persones privades de llibertat hauran de ser allotjades, en la mesura del possible, en centres penitenciaris o mòduls separats segons si són dones o homes (Art.8 i 9 LOGP), l'edat -joves fins a 21 anys i adults- (Art.9 LOGP), però també contempla la separació segons antecedents -si es tracta de la primera condemna o hi ha reincidència-, situació processal -persones detingudes o persones condemnades-, tipus de condemna -les que compleixen condemna per delictes dolosos, de les que els compleixen per delictes imprudents-, si es pateix alguna malaltia i/o discapacitat física i/o intel·lectual (Art.16 LOGP).

El Reglament Penitenciari de 1996, justifica l'elaboració d'un Nou Reglament Penitenciari perquè les condicions han variat respecte el 1981. Una de les variacions substancials és l'augment de dones entre la població penitenciària. L'article 82, que és el que estableix les condicions per accedir al Règim Obert restringit, contempla en el cas de les dones classificades en tercer grau que les tasques de treball domèstic al domicili familiar comptin com a treball a l'exterior, en els casos en que acreditin la impossibilitat de

dur a terme una feina remunerada a l'exterior i consti per informe dels serveis socials que desenvoluparan aquestes tasques domèstiques. Aquest article ha estat criticat pel seu biaix de gènere i pels prejudicis masculistes del legislador, doncs no contempla l'excepció per als homes. A tal efecte, un Auto de l'Audiència Provincial de Madrid del 2014 ja apuntava que es podia esmenar aquesta discriminació substituïnt al citat article el terme “*mujeres*” pel de “*personas*” (APHDA, 2020).

Els altres articles del RP que esmenten a les dones són: l'art.99.3 del RP que, respecte a la separació interior que regula l'art.16 de la LOGP, inclou l'excepció de que dones i homes puguin compartir un mateix departament previ consentiment d'ambdós gèneres i sempre que es reuneixin certs requisits que estan. L'article 133.2.e) preveu l'exempció del deure a treballar per a les dones durant la seva baixa per maternitat. A l'art.168, es regulen els Centres o Departaments mixtes, on podran ser destinats indistintament homes i dones. L'art.209.1.2 disposa els serveis periòdics de ginecologia als centres de dones, i el 213.1 l'habilitació d'una dependència amb instrumental d'obstetrícia per atendre excepcionalment a les dones en els supòsits de part. L'art.254.3 estableix que no s'apliqui la sanció d'aïllament a les dones gestants o fins a 6 mesos després del part, a les que estan en període de lactància i a les que viuen amb els seus fills.

El Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya de 2006, esmenta les dones a l'art.4, que regula els establiments ordinaris –que són els centres d'acompliment de mesures cautelars de detenció i presó preventiva i d'execució de les condemnes a penes privatives de llibertat-; a l'art. 9.6, sobre els mecanismes de participació de les entitats i el voluntariat, en que es concreta que “en els projectes de participació ciutadana es prestarà una especial atenció a aquells col·lectius de persones amb major risc d'exclusió social i, en concret, al de les dones, dels i de les joves, i de la població reclusa estrangera”; i a l'art.74.2 sobre els professionals d'assistència primària, on es regula que als centres on hi hagi dones es comptarà amb assistència ginecològica.

En el cas de l'art.4, s'estableix que cal que garanteixin els criteris de separació interior de la població privada de llibertat previstos a la normativa, així com les diverses modalitats de vida penitenciària (règims obert, ordinari i tancat); en el cas de les dones, el règim i la configuració dels establiments penitenciaris dedicats en exclusiva a elles, hauran d'observar-ne les seves singularitats i adaptacions necessàries per millorar les condicions de la seva rehabilitació i reinserció; i també el model d'intervenció haurà de preveure “l'assignació del personal, les actuacions de tractament, la prestació de serveis i l'estructura material de les instal·lacions adequats per a l'execució penal en l'àmbit de les dones, inclosa la separació entre adultes i joves, quan s'escaigui”.

2.1.2. MARC NORMATIU DEL TREBALL DINS L'ÀMBIT PENITENCIARI A CATALUNYA.

Recordem que la Constitució Espanyola, en el seu Article 25.2, estableix que **les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i a la reinserció social**, també recull que aquestes penes no poden consistir en treballs forçats, però que **la persona privada de llibertat tindrà dret al treball retribuït i als beneficis de la seguretat social**, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seva personalitat.

Les principals lleis que regulen el treball de les persones privades de llibertat són la *Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària* (LOGP, en endavant), el *Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, de Reglament Penitenciari* (RP, en endavant), i el *Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol, que*

regula la relació laboral de caràcter especial de les persones penades que realitzen activitats laborals. Esmentarem en aquest apartat algunes d'aquestes normes en matèria de treball.

La LOGP, en el seu article 26, **considera el treball un element fonamental en el tractament de la persona privada de llibertat.** El treball no pot ser aplicat com a càstig, ni atemptar contra la dignitat; tindrà caràcter formatiu -per generar o mantenir hàbits laborals-, productiu o terapèutic, amb l'objectiu de preparar a la persona per a les condicions habituals del treball en llibertat. El treball s'organitzarà i planificarà en base a les aptituds i qualificació professional, amb l'objectiu de satisfer les aspiracions laborals personals mentre siguin compatibles amb l'organització i seguretat de l'establiment penitenciari. A més, **el treball serà facilitat per l'Administració,** gaudirà de la protecció en matèria de seguretat social, i no es supeditarà a l'assoliment d'interessos econòmics per part de l'Administració.

L'article 27 LOGP concreta el tipus de treball que poden desenvolupar les persones privades de llibertat: el de formació professional, que tindrà caràcter preferent; tasques d'estudi o de formació acadèmica; **activitats productives dins del règim laboral, o mitjançant fórmules cooperatives o similars segons la legislació vigent;** les ocupacions que formen part d'un tractament; prestacions personals en serveis auxiliars comuns desenvolupats dins del propi centre penitenciari (als serveis d'economat, infermeria, neteja de zones comunes, cuines, entre d'altres) i, finalment, treballs artesanals, intel·lectuals i artístics. Els treballs productius seran retribuïts i s'han de desenvolupar en les condicions de seguretat i higiene establertes a la legislació vigent. Per contra, els serveis auxiliars comuns, que són obligatoris, no tenen un caràcter productiu i no seran, per tant, retribuïts, tot i que sí que comptaran a l'hora d'obtenir beneficis penitenciaris.

Segons l'article 28 LOGP, **el treball serà compatible amb les sessions de tractament i necessitats d'ensenyament als nivells obligatoris,** i l'Administració ha d'adoptar les mesures necessàries per assegurar-ho. **El fruit del treball dels interns tindrà, en igualtat de condicions, un caràcter preferent a les adjudicacions de subministraments i obres de les Administracions Públiques** (Art. 30 LOGP). L'Administració penitenciària és l'encarregada tant de la direcció i control de les activitats dutes a terme en règim laboral dins de les presons com d'estimular la participació de les persones internes en l'organització i planificació del treball (Art. 31 LOGP).

L'article 32 LOGP reconeix el **dret dels interns de formar part del Consell Rector i de la Direcció o Gerència de les cooperatives que es constitueixin.** Així mateix, **l'administració** -s'interpreta que la penitenciària- **adquirirà la qualitat de sòcia de les cooperatives,** contribuint d'aquesta manera a la consecució de l'objecte social, segons la legislació vigent. És a dir, que la participació de l'administració tindria com a objectiu, d'una banda, garantir els drets de les persones recluses dins del projecte i, de l'altra, la promoció del model de treball cooperatiu entre el col·lectiu de persones privades de llibertat, pels valors positius de responsabilitat i solidaritat que confereix un projecte cooperatiu (Fernández Artiach, 2006).

També l'article 34 LOGP fa referència indirectament al treball cooperatiu, en establir que **els interns assumiran individualment la defensa dels seus drets i interessos laborals o cooperatius.**

El **Reglament Penitenciari espanyol** de 1996 regula la relació laboral especial penitenciària en base a l'Article 2 de l'Estatut dels Treballadors. La relació laboral especial penitenciària és aquella que es dona entre l'òrgan penitenciari competent i les persones privades de llibertat que duen a terme una activitat laboral als tallers productius dels centres penitenciaris. També ho és en el cas de les persones que acompleteixen penes de treball en benefici de la comunitat.

Queden excloses d'aquesta consideració, segons la normativa, la relació laboral de persones en règim obert contractades ordinàriament en empreses -regulada per la legislació comuna-, i les diferents modalitats d'ocupació no productiva –formació professional ocupacional ocupacionals, estudi i formació acadèmica, prestacions personals als serveis auxiliars comuns de l'establiment, les artesanes, intel·lectuals i artístiques, i en general totes aquelles que no tinguin una naturalesa productiva.

Tant el RP com el Reial Decret 782/2001, sobre la relació laboral de caràcter especial de les persones privades de llibertat, interpreten com a activitat laboral de caràcter productiu aquella que és per compte aliè, mentre que **l'activitat productiva mitjançant fórmules cooperatives o similars en àmbit penitenciari no es regula ni en sentit positiu ni en negatiu**, simplement no es regula perquè el cooperativisme es considera treball productiu per compte propi i és per aquesta mateixa naturalesa que, segons el legislador, quedaria exclòs de l'àmbit d'aplicació de la legislació laboral (Fernández Artiach, 2006).

La competència executiva de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària correspon a la Generalitat, segons l'art. 168.1 de *L'Estatut d'Autonomia*. En atribució d'aquesta competència executiva **és responsabilitat de la Generalitat la planificació i l'organització del treball remunerat de la població reclusa, així com l'execució de les mesures alternatives a la presó i de les activitats de reinserció**. Així mateix, té capacitat per dictar disposicions amb l'objectiu d'adaptar la normativa penitenciària a la realitat social de Catalunya.

2.2. ELS PROGRAMES DE REINSERCIÓ A CATALUNYA: EL CIRE.

Segons l'Article 107 del Reglament d'Organització i Funcionament dels Serveis d'Execució Penal a Catalunya (Decret 329/2006, de 5 de setembre), la planificació, organització i direcció de treball penitenciari, de la formació ocupacional i de la inserció sociolaboral corresponen al Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE en endavant), de conformitat amb la normativa de la Generalitat de Catalunya.

El CIRE, regulat per la Llei 23/2009, del 23 de desembre, és una empresa pública amb personalitat jurídica pròpia, adscrita al Departament de Justícia, que té com a objectiu augmentar l'ocupació de les persones que han estat privades de llibertat, millorar la seva reincorporació social i lluitar contra l'exclusió social. Amb aquesta finalitat planifica, organitza, gestiona i desenvolupa programes formatius i educatius, de creació de llocs de treball i altres actuacions encaminades a la finalitat d'inserció sociolaboral.

Formalment, el CIRE s'estableix com una unitat de servei dins dels centres penitenciaris, amb entitat pròpia i representació al Consell de Direcció i a la Junta de Tractament de cada centre.

Itineraris personalitzats d'integració sociolaboral: el model FOI.

Totes les actuacions que desenvolupa el CIRE configuren l'itinerari personal de la persona privada de llibertat, per al desenvolupament del qual comptarà amb la col·laboració, si s'escau, d'altres departaments de la Generalitat i administracions públiques o institucions privades.

El disseny dels itineraris personalitzats d'integració sociolaboral es fa segons el model FOI, Formació → Ocupació → Inserció. El procés d'inserció es concep d'una manera integral: les persones internes

adquireixen hàbits laborals i competències professionals mentre es capaciten en oficis requerits pel mercat de treball. Actualment compta amb 70 tallers a tot Catalunya.

Formació:

El CIRE gestiona i coordina l'oferta formativa als centres penitenciaris i educatius de justícia juvenil. La formació és continua durant el procés de reinserció de l'intern, i pot ser de dos tipus:

- Formació vinculada als tallers productius del CIRE: de confecció industrial, serveis d'alimentació o àmbit forestal.
- Formació certificada pel SOC: d'activitats auxiliars en vivers, jardins i centres de jardineria; de fleca i brioxeria; de retocs i adaptacions de peces i articles en tèxtil i pell (amb pràctiques homologades als tallers *Made in CIRE*); de serveis auxiliars de perruqueria; entre d'altres.

La formació certificada pel SOC està adaptada als *Catàlegs de qualificacions professionals* i *Modular Integrat d'FP* vigents, que són els referents estandarditzats amb significació a Catalunya. L'acreditació de competències professionals permet l'accés a estudis superiors, és vàlida a tot el territori espanyol i té efectes a tots els estats signataris d'acords amb l'espai econòmic europeu. No refereix el centre on s'han cursat els estudis, evitant així assenyalar a les persones que han estat privades de llibertat (CIRE, 2020).

Ocupació:

El CIRE és el responsable de planificar, organitzar i dirigir el treball penitenciar dins o fora dels centres, sigui en règim laboral penitenciar especial o per mitjà de cooperatives o altres fórmules d'emprenedoria. Actualment hi ha tres tipus de recursos ocupacionals:

1. Tallers productius: manipulats i muntatges industrials, tèxtil i confecció, fusteria i serralleria, impremta. Tallers *Made in CIRE*, la marca pròpia que comercialitza els productes fets per les persones preses.
2. Tallers de serveis a les presons: d'alimentació -on es formen en l'especialitat d'ajudant de cuina, produint i servint els menjars i productes de fleca a diversos centres penitenciaris-; de botiga i expenedoria -on s'ofereixen productes de naturalesa complementària als que facilita la institució penitenciària-; de bugaderia i de serveis auxiliars -manteniment, jardineria, perruqueria o neteja-.
3. Colles o brigades de serveis exteriors: serveis forestals -neteja de parcel·les, obertura i manteniment de tallafocs, poda d'altura- i d'obres i serveis -rehabilitacions i instal·lacions, pintura, etcètera.

Els tallers estan dins dels centres penitenciaris i educatius, mentre que els serveis exteriors formen part de l'etapa de transició cap al món laboral de persones en *semilibertat* (2n o 3r grau). La majoria s'han format prèviament, i han adquirit hàbits i competències als tallers productius o de serveis.

Inserció sociolaboral:

En aquest àmbit específic el CIRE desenvolupa la funció de dur a terme plans i projectes amb l'objectiu de facilitar la incorporació de les persones internes al món laboral fora del centre penitenciar o educatiu. Són també funcions del CIRE en matèria d'inserció, les de facilitar assessorament jurídic als penats en matèria sociolaboral, i la promoció d'estudis sobre la conjuntura laboral (Llei CIRE, 2009).

El CIRE compta amb una Borsa de Treball adreçada a les persones privades de llibertat que es troben a la fase final de la seva condemna, sempre que la seva situació penal personal ho permeti.

Metodològicament aplica el model d'intervenció per competències. Per tal d'oferir els seus serveis la Borsa de Treball signa convenis de col·laboració amb entitats d'inserció social i laboral, públiques o privades, especialment del tercer sector.

La Borsa destaca com a essencial el **programa Reincorpora**, de la Xarxa Incorpora de la Fundació “La Caixa”, un itinerari d'inserció social i laboral integral i personalitzat que hauria de tenir en compte els diferents aspectes que han provocat el procés d'exclusió (Incorpora, 2020). Tècnics d'inserció de les diferents entitats socials col·laboradores del programa acompanyen a la persona durant tot el procés.

A Catalunya hi ha unes 140 entitats col·laboradores de la Xarxa Incorpora, entre les quals n'hi ha amb línies de treball específiques amb persones privades de llibertat i alliberades com l'Associació Andròmines, la Fundació Adsis, la Fundació Privada Ared, Fundació Privada Gentis, l'empresa d'inserció Recibaix i la Fundació Privada Obra Social Comunitària de Bellvitge (OSCOBE), que participen al programa Reincorpora (Incorpora, 2020).

2.3. REPTES DE LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES DE REINSEPCIÓ DES D'UNA ÒPTICA FEMINISTA.

Plantejar els reptes de les polítiques de reinserció des d'una òptica feminista significa oferir una mirada crítica a un model de rehabilitació per a la reinserció amb un clar biaix androcèntric. Androcentrisme que es manifesta en diversos aspectes que han estat exposats a l'apartat 1.2. *Desigualtat de gènere dins l'àmbit penitenciari*: d'entrada, en la pròpia concepció de les presons, pensades per ser habitades per homes; en segon terme, en unes línies d'intervenció dels programes de reinserció instal·lades en una suposada “neutralitat” del sistema, que no s'adapta a la realitat i necessitats particulars de les dones, i que els ofereix menys recursos per ser un col·lectiu minoritari dins del sistema penitenciari; en tercer lloc, en una doble condemna de la dona, per haver delinquit i per haver-se allunyat del seu rol social tradicional; i en quart lloc, perquè no aborda les causes d'exclusió prèvia en que es trobaven la majoria de dones abans de delinquir, i que tenen la seva arrel en uns models econòmics fonamentats en la primacia dels mercats, que no són neutres i que tenen conseqüència en la vida de les persones i les relacions socials.

Aquesta mirada crítica posa el focus en les conseqüències d'una suposada “neutralitat” del sistema penitenciari que no és real, i que tendeix a adoptar unes perspectives estereotipades sobre la dona, contribuint a discriminar-la i a col·locar-la en una situació de desavantatge respecte al mercat de treball. I aquesta és la mirada crítica a partir de la qual l'estudi “Dones i presó” elaborava una sèrie de propostes d'actuació per a la millora del plantejament dels programes de reinserció (Martín Fortunato, 2015), que estan a la base dels reptes que assenyala aquest treball.

Per tal de contrastar la lectura de la situació que fan aquest i altres estudis consultats sobre la situació de la dona dins del sistema penitenciari, i també sobre els programes de reinserció a Catalunya, s'ha dut a terme una entrevista a la Raquel Felicó, educadora social i tècnica d'inserció al taller de prelaboral de costura de la Fundació ARED, on desenvolupa també les funcions de tècnica Reincorpora. Treballa amb dones provinents de justícia fora de les presons, en 2n i 3r grau, llibertat condicional i definitiva, així com a Mesures Penals Alternatives. El guió i resum de l'entrevista s'adjunten als Annexos d'aquest treball.

Del parlat durant l'entrevista destaquen alguns aspectes a millorar, que coincideixen amb el que ja s'ha anat explicant, així com oportunitats per a la millora del plantejament dels programes de reinserció, que es mostren al quadre següent:

Aspectes a millorar i oportunitats per a la millora dels programes de reinserció	
A MILLORAR	OPORTUNITATS
<p>Caldria començar abans a preparar a les dones per al que es trobaran a la sortida a la presó. Abordar els factors d'exclusió.</p>	<p>La formació prelaboral és un procés enriquidor per a les dones perquè hi treballen els hàbits des de la pràctica, canvien els seus rols de responsabilitat i adquireixen competències. Treballar les habilitats és un procés que empodera.</p>
<p>Cal començar a treballar la relació amb la família abans. Es comença a treballar tard, quan ja es preveu la sortida de la persona.</p> <p>Les dones són pilars per a les famílies i se'ls demana molt. Hi ha molt sentiment de culpa i retrets per part de les famílies.</p>	<p>La família és clau per a un bon procés de rehabilitació.</p> <p>Hi ha experiències inspiradores a l'estat (Astúries) que han implicat a les famílies des del principi.</p>
<p>Hi ha camí per recórrer en la sensibilització social respecte al col·lectiu, encara hi ha molt estigma que dificulta la inserció laboral i la plena inclusió.</p>	<p>L'experiència d'èxit d'entitats com Ared en la inserció de col·lectius "estigmatitzats" faciliten l'accés a oportunitats per a les persones que hi participen.</p>
<p>Fan falta més projectes integrals, itineraris d'acompanyament a la reinserció on es treballin les habilitats, que comencin a la presó i aviat, i mantinguin l'acompanyament a la sortida. I que impliquin a totes les parts involucrades.</p> <p>Calen més recursos d'acollida i acompanyament fora dels centres penitenciaris, quan les persones surten amb un 2n o 3r grau. És molt important poder oferir un bon acolliment i seguiment a la persona, en base al pla d'inserció elaborat conjuntament.</p>	<p>Hi ha una coordinació positiva entre tècnics i tècniques dels centres, del CIRE, i delegats i delegades judicials de les MPA que faciliten la tasca d'acompanyament fora i els processos de rehabilitació dins dels centres.</p> <p>S'ha avançat en les Mesures Penals Alternatives -MPA, com a opció rehabilitadora positiva sense ingrés penitenciari.</p>
<p>Hi camí per recórrer en el foment de la participació i la responsabilitat de les persones privades de llibertat en els seus processos de rehabilitació.</p> <p>És molt important comptar amb funcionaris de presons sensibilitzats, que acompanyin als processos de rehabilitació.</p>	<p>Hi ha experiències de mòduls penitenciaris autogestionats a l'estat que poden ser inspiradores.</p>

Elaboració pròpia a partir de l'entrevista realitzada a la Raquel Felicó, tècnica d'inserció de Fundació Ared.

Principals reptes als quals donar resposta: la necessitat d'integrar la perspectiva de gènere a les polítiques públiques de reinserció.

Els principals reptes dels programes de reinserció queden plasmats en les paraules de la Lola (nom fictici) una dona alliberada entrevistada l'any 2019 al mitjà Mèdia.cat, "es creu que ha perdut el rol tradicional, que ha de cuidar la seva família; per això tot, des de les activitats, està orientat que la dona sigui redomesticada i recuperi el paper que ha perdut [...] Ens toca fer el que els homes no volen, una

misèria” (Calvó, 2019). Uns reptes que quedarien resumits en un sola necessitat, la d'integrar la perspectiva de gènere a les polítiques públiques de reinserció.

Què la incorporació d'aquesta perspectiva és una assignatura pendent ho admeten també els documents que orienten les polítiques públiques de rehabilitació per a la reinserció. El document “*El model de rehabilitació a les presons catalanes*” posa de manifest les mancances dels sistema penitenciari quan s'analitza des d'una perspectiva de gènere (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació, 2011). El vigent *Pla estratègic d'execució penal* admet indirectament que aquesta és una assignatura pendent, quan contempla entre els seus objectius el de definir un Programa Marc d'Organització Curricular – PMOC-, amb perspectiva de gènere per a les dones i per als col·lectius de joves, mitjançant una re-definició dels programes d'intervenció que incorpori la perspectiva; i quan parla també de garantir estratègies per atendre les diferents necessitats tenint en compte la perspectiva de gènere, entre d'altres (Departament de Justícia, 2019).

La perspectiva de gènere és el Tercer Camí, en paraules de l'autora de l'estudi “*Dones i presó*”, entre la perspectiva suposadament “neutral” amb que es dissenyen els programes de resinserció, i la perspectiva estereotipada amb que es posen en pràctica –i que dificulta el procés de reinserció de les dones privades de llibertat (Martín Fortunato, 2015).

Per tot el que ja s'ha exposat, els reptes que aquest treball assenyalava es basen en les propostes d'actuació des de la perspectiva de gènere que feia l'any 2015 la Georgina Martín Fortunato, contrastades i reforçades per les dades secundàries aportades pels altres estudis, informes i articles d'opinió consultats i pels aspectes a millorar i oportunitats identificats a partir de l'entrevista feta a la Raquel Felicó d'Ared.

Primer repte. Que l'enfoc dels conceptes de rehabilitació i de reinserció dels programes s'adapti a la situació de partida de les dones, i abordin els factors d'exclusió social previs, per tal de dotar-les de les eines necessàries per facilitar la seva inclusió a la societat com a dones lliures.

Segon repte. Eliminar la “neutralitat” dels programes de reinserció incorporant-hi la perspectiva de gènere, per evitar que els programes de reinserció per a les dones siguin una adaptació de programes pensats per a la majoria de població penitenciària, que és la masculina. Incorporar la perspectiva de gènere passa per entendre que la presó per a les dones és una realitat diferent a la dels homes, i aquesta realitat ha de ser tractada de manera diversa. Per exemple, tal i com ens comentava la Raquel Felicó, a la majoria de casos les dones són els puntals de les seves famílies, i aquesta realitat suposa una sobrecàrrega de responsabilitat i culpa per a la dona que pot influir de manera positiva o negativa en la seva capacitat de rehabilitació segons l'enfoc de rehabilitació al qual hagi estat sotmesa.

Tercer repte. Evitar que els programes de reinserció reproduïxin estereotips de la feminitat, per exemple mitjançant l'accés diferenciat a tallers formatius que per a elles acostumen a estar vinculats a àmbits com els de les cures, l'estètica i la confecció, diferents dels considerats masculins -per exemple els de mecànica, de fusteria-, als quals no se'ls permet participar. Justícia ho argumenta per falta d'espais, sobretot a centres més petits o antics com a Brians 1 o Wad Ras (Calvó, 2019). Però el cert és que, al marge de que cal habilitar més espais i més dignes per a les dones i ubicar-les segons els seus perfils i necessitats, també cal un canvi de plantejament i dissenyar programes més innovadors, amb capacitat transformadora, així com millorar l'oferta i varietat de les activitats, no tan pensades per tenir a les dones ocupades sinó per a capacitar-les. Que consolidin i adquireixin noves habilitats socials, però també d'emprenedoria, millorin la seva qualificació professional i l'estatus, de cara a situar-les en una condició d'igualtat d'oportunitats amb els homes en el moment en que siguin alliberades.

Quart repte. Més oferta laboral i més digna per a les dones, que no les encaselli en feines de cures i de neteja que les acaba abocant a tornar a l'economia submergida un cop alliberades. Això passa per oferir permetre a les dones accedir a més formació que les capaciti en feines més especialitzades i vinculats a les necessitats del mercat laboral (Tercer repte).

Cinquè repte. Prioritzar la lluita contra la violència contra les dones i estar molt alerta de no reproduir-la, i això passa també per eliminar el doble càstig que sanciona a les dones per haver delinquit i també per haver-se desviat del seu rol tradicional. Cal enfocar la reinserció d'una manera més educadora i menys sancionadora, més respectuosa amb les diferents feminitats i més exigent amb la corresponsabilitat de les cures dels fills. La lluita contra la violència de gènere passa, d'una banda, per oferir programes terapèutics i d'empoderament de les dones a les presons –aquest és un aspecte que s'ha abordat, segons es veu a l'oferta de programes per part d'entitats col·laboradores dins de les presons (Col·laboració institucional i social, 2019)-, però també per exigir per igual a pares i mares privats de llibertat.

Sisè repte. Habilitar un ambient idoni per a dur a terme el procés de reinserció, que passa per incidir més en la sensibilització sobre la realitat de les persones privades de llibertat i alliberades, i específicament de les dones, al personal penitenciari, a la vegada que dotar als equips professionals de més eines i recursos.

Setè repte. Més programes a llarg termini d'acompanyament personalitzat, que comencin dins de la presó i continuïn un cop la persona va guanyant llibertats amb el 3r grau, la llibertat condicional i, sobretot, la definitiva. Això, tal i com ens comentava a l'entrevista la Raquel Felicó, implica començar abans la preparació per al que es trobaran quan surtin fora, incrementar els programes d'acompanyament quan surten a l'exterior -sobretot amb el 3r grau, que suposa un moment de molta vulnerabilitat i angoixa pel que es trobaran i per la càrrega familiar que hauran de suportar- i començar ja dins la presó els programes “terapèutics” de retrobament amb la família, si el que es vol és que siguin un suport essencial a la rehabilitació de la persona.

3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ. LES COOPERATIVES DE PERSONES PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES COM A EINES D'INCLUSIÓ.

3.1. QUÈ ÉS UNA COOPERATIVA DE PERSONES PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES?

Una cooperativa de persones privades de llibertat i alliberades és un projecte cooperatiu format majoritàriament per persones que estan o han estat privades de llibertat en compliment d'una condemna judicial, en tant que sòcies i treballadores, sorgit per donar resposta a les dificultats d'integració social i laboral de les persones que viuen o han viscut dins del sistema penitenciari, superar l'estigma i reduir el risc de reincidència. Pot incloure també a persones que han estat privades de llibertat en situació preventiva prèvia a judici i han estat finalment alliberades.

Estat de la recerca sobre cooperatives en context penitenciari.

Totes les fonts consultades coincideixen en situar l'origen de la primera cooperativa de presos a la dècada dels anys 80's del segle XX, amb la creació de la cooperativa *29 Giugno* a la presó italiana de Rebibbia, a Roma. Des d'aleshores se n'han creat a tot el món, especialment a Itàlia, però també a Suècia, a la Gran Bretanya, a Etiòpia, al Canadà i a alguns països de Llatinoamèrica, entre d'altres

Argentina, Uruguai i Puerto Rico. Per a les persones que hi participen l'experiència cooperativa significa una experiència laboral formal, en gran part dels casos la primera, que proporciona seguretat a l'hora d'enfrontar-se al mercat laboral. Però és molt més que una bona eina per facilitar la inserció laboral de les persones que han estat privades de llibertat un cop són alliberades, i reduir així els percentatges de reincidència criminal. És un vehicle amb un propòsit especial, el de la plena rehabilitació i la inclusió social (Nicholson, 2011; 2017)

Malgrat que tots els estudis, informes i notícies consultades destaquen efectes molt positius en el curt i mitjà termini, tant en les persones que participen d'aquestes experiències cooperatives, com en els diferents sistemes en que participen, el cert és que els estudis específics sobre les cooperatives penitenciàries localitzats són pocs. Es tracta d'alguns estudis centrats en abordar la relació positiva que s'estableix entre la pràctica cooperativa i l'enfoc de rehabilitació en les polítiques públiques, així com estudis d'anàlisi de casos concrets, com el cas de "29 Giugno" (Greco, 1993), el de la cooperativa uruguaiana COOPAPS (Musto, 2008), el de la cooperativa argentina *Las Termitas* (Garcia, 2017), el dels projectes de Winnipeg al Canadà (Harris, McLeod, 2014) o el de la presó senegalesa de Mekelle (ILO, 2013). També s'han publicat múltiples informes i articles d'opinió de diferents agents socials i econòmics implicats en la lluita pel canvi del model de presons -universitats, sindicats, federacions i confederacions de cooperatives, organitzacions del tercer sector social, partits polítics-. Però no ens consta que s'hagi fet cap estudi complert sobre la història i la situació del cooperativisme en l'àmbit penitenciari a nivell internacional, ni estudis recents de conjunt sobre el fenomen a Llatinoamèrica.

Respecte als estudis centrats en abordar la relació entre la pràctica cooperativa i l'enfoc de rehabilitació en les polítiques públiques, l'estudi *Cooperating out of crime* (Nicholson, 2011), és una proposta del món cooperatiu i del mutualisme a les polítiques públiques de la "Rehabilitation revolution" britànica de desenvolupament de cooperatives de persones privades de llibertat i mutualitats basades en el model "through the prison gate" -a través de la porta de la presó-, d'acompanyament a les persones privades de llibertat als centres penitenciaris, però també a les que han estat alliberades, en el seu procés de rehabilitació i "re"inserció social i laboral.

En el cas del Canadà, l'organització *The John Howard Society of Canada*, va elaborar l'any 2013 un informe per al Departament de Seguretat Pública estatal, analitzant experiències internacionals, principalment la de les Cooperatives Socials italianes, i cercant punts en comú amb la "Rehabilitation Revolution" britànica, per finalitzar amb una proposta de projecte pilot de tres anys (TJHSC, 2013). En gran part dels casos analitzats, les cooperatives transcendien el propi sistema penitenciari, i es convertien en un espai de suport a la persona, no només a nivell laboral, sinó sobretot emocional i relacional, en la seva transició de la condició de privació de la llibertat a la de persona lliure. És per això que l'estudi posava en valor el model "through de prison gate", un espai que garanteix un acompanyament en un moment de màxima fragilitat, convertint un projecte penitenciari en comunitari, i implicant a múltiples actors en la reducció de la reincidència, que si bé, tal i com s'ha anat apuntant, no és l'únic objectiu d'un model d'aquest tipus, l'evidència suggereix que crea un context social i relacional que facilita el desistiment -la renúncia a reincidir- i la integració social (Weaver, 2016). L'informe finalitza amb una proposta de projecte pilot basat en l'anàlisi d'oportunitats.

També la consultora britànica d'emprenedoria social *The Idea's Mine*, i el grup d'investigació PERU – *Policy Evaluation Research Unit*- de la Universitat Metropolitana de Manchester, han realitzat diversos estudis sobre cooperatives i presons per encàrrec d'ens públics i privats (The Idea's Mine, 2016; Nicholson, 2017).

La diversitat de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades.

Tots els estudis analitzats ens parlen de diversitat en la concepció i funcionament de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades (PLA en endavant) pel que fa a la classe de cooperativa – determinada sobretot pel marc jurídic-, condicions especials, model de governança, activitat econòmica, durada i àmbit territorial, tipus de persones sòcies, entre d'altres.

La cooperativa pot desenvolupar la seva activitat exclusivament intramurs, exclusivament extramurs, o dins i fora de la presó. Temporalment, pot abastar el període estrictament penitenciari de les persones que en formen part -inclòs el període de compliment de condemna en règim obert-, o pot anar més enllà d'aquest i que la persona que ja ha recuperat la llibertat en segueixi formant part.

Pel que fa al seu règim social, s'observen cooperatives penitenciàries formades exclusivament per sòcies privades de llibertat i alliberades -és a dir, les que compleixen ho han acomplert condemna en diferents graus-, i també cooperatives que incorporen a altres tipus de sòcies, físiques o jurídiques, sigui com a sòcies treballadores, consumidores i usuàries o col·laboradores. En aquest segon cas, les sòcies poden ser tan variades com familiars i amistats, professionals del sector econòmic on opera la cooperativa, professionals de la rehabilitació i la reinserció social i laboral –per exemple de l'educació social, del treball social, de la psicologia-, entitats de l'Economia Social i Solidària i el Tercer Sector Social -com fundacions, associacions, cooperatives, empreses d'inserció-, ens públics, universitats, federacions de cooperatives, entre d'altres.

Poden haver estat creades per persones PLA amb la finalitat d'autoocupació com a alternativa d'inserció social i laboral. Però també hi ha cooperatives creades per persones que no han estat mai privades de llibertat i que no busquen, o no se l'han plantejat, la incorporació d'aquestes persones com a sòcies, sinó que funcionen com a empresa d'inserció de cara a la incorporació de les persones que hi transiten al mercat de treball ordinari, ocupant-les ja quan estan dins de la presó o acompanyant-les un cop ja han estat alliberades en el seu procés d'integració.

En el seu origen poden tenir diferents motivacions -la necessitat de treball digne dins de la presó, de millorar la formació i capacitació per afrontar la inserció laboral fora de la presó, el repte d'aconseguir un sostre a l'exterior, l'ideal de transformar els contextos d'exclusió previs a l'activitat delictiva i a la privació de llibertat-, però totes sorgeixen com a resposta a la necessitat d'afrontar l'alliberament de les persones privades de llibertat amb les màximes garanties d'inclusió. En alguns casos són les pròpies persones privades de llibertat i alliberades les que les promouen, en d'altres ho fan entitats i organitzacions de l'ESS, altres cooperatives penitenciàries ja constituïdes o ens públics.

Els beneficis de la cooperativa, si n'hi ha, reverteixen en la pròpia cooperativa, en pagar les despeses de local i serveis a les institucions penitenciàries i, en molts casos, es destinen a un fons comú de restitució a les víctimes.

Quant a la seva forma jurídica, aquestes cooperatives han hagut de buscar l'encaix dins del marc jurídic del seu país. En molts casos s'han constituït com a cooperatives de treball, en altres de serveis, també com a cooperatives d'habitatge, i allà on la Llei ho preveu, es constitueixen com a cooperatives socials. Sigui com sigui, tenen en comú la finalitat d'inclusió de persones privades de llibertat i alliberades.

Pel que fa a la governança, moltes d'aquestes cooperatives compten amb una base social heterogènia, formada per diferents tipus de membres o grups d'interès -les pròpies persones privades de llibertat i alliberades, familiars, voluntaris, treballadors de les presons, entre d'altres-, amb drets i rols diferents dins de la cooperativa.

El fet d'involucrar a diversos grups d'interès entorn a un objectiu comú i d'interès general com és el de la inclusió de persones de col·lectius vulnerables –en aquest cas les persones privades de llibertat i alliberades –en tant que principi organitzatiu central de la cooperativa, permet emmarcar aquest tipus concret de cooperatives penitenciàries dins d'un tipus especial de cooperativa que entre els autors anglòfons és coneguda com a *Multistakeholder Cooperative*, Cooperativa Solidària al Quebec, *Société coopérative d'intérêt collectif* –SCIC- a França, i Cooperatives Socials a Itàlia, Suècia, Uruguai i Argentina (Lund, 2011; Nicholson, 2011).

S'expliquen algunes de les particularitats d'aquest tipus de cooperativa, i de la seva importància per al sorgiment de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades a l'apartat següent.

3.2. LES COOPERATIVES MULTISTAKEHOLDER O COOPERATIVES SOCIALS COM A MODEL FACILITADOR

Tal i com apunten alguns autors, la idea d'aquest tipus de cooperativa és simple -permetre la governança compartida de diferents grups d'interès amb una missió comuna- però la seva pràctica és complexa. Els membres poden ser de tipus diferents, que encaixarien dins les categories més habituals de sòcies consumidores -clients, usuaris i familiars d'usuaris, productors o grups de productors, intermediaris, clients de l'administració pública-, treballadores –treballadors i empleats professionals- i col·laboradores –membres de la comunitat, inversors-, que juguen un paper diferent dins l'activitat de la cooperativa i gaudeixen d'uns drets, a nivell de governança i de retorn cooperatiu, diferents (Lund, 2011).

Itàlia va ser el primer país a regular les cooperatives *multistakeholder*, amb la Llei de Cooperatives Socials de 1991. També han estat regulades a Uruguai, mentre que hi ha països com Suècia i Argentina que en tenen sense una regulació específica. Es parlarà d'aquests casos més endavant, però vull apuntar primer alguns aspectes legals de la Cooperatives Social que són d'interès per a aquest treball, atès que tots els estudis analitzats coincideixen a identificar-la com el model clau que ha facilitat l'aparició de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades (Nicholson, 2011; TJHSC, 2013; The Idea's Mine, 2016).

Les Cooperatives Socials italianes:

La dècada dels 70s del segle XX Itàlia viu un moment de declivi de l'estat del benestar, en el qual les entitats sense ànim de lucre cerquen eines per donar resposta a les necessitats socials i econòmiques mitjançant la creació d'empreses socials. Aquesta nova realitat coincideix en el temps amb el tancament dels centres psiquiàtrics, a finals de la dècada, fet que va comportar, d'una banda, el repte comunitari d'acompanyar a les persones amb trastorns mentals i, de l'altra, una oportunitat de treball mitjançant cooperatives.

En aquest context neixen les Cooperatives Socials italianes, inicialment conegudes com a “cooperatives solidàries”, amb l'objectiu principal d'oferir serveis a aquestes persones amb discapacitat, però també a

altres col·lectius vulnerables amb dificultats per accedir als serveis de benestar. És per això que les primeres van ser essencialment de cures. La seva legalització l'any 1991 va suposar un punt d'inflexió en definir-la com una forma particular dins del sistema cooperatiu.

Les Cooperatives Socials estan regulades per la Llei 381/1991 sobre Cooperatives Socials (*Legge*, 1991) i pel Decret Legislatiu 112/2017 de l'empresa social, atès que la principal activitat empresarial que desenvolupen és d'interès general, sense afany de lucre i amb una finalitat cívica, solidària i d'utilitat social. A més, són considerades organitzacions del Tercer Sector i per tant poden formar part del Registre únic nacional del Tercer Sector italià –RUNS.

Les Cooperatives Socials es divideixen en dos grups, les de Tipus A, que tenen com a finalitat la realització de serveis a la persona -socials, sociosanitaris i educatius, d'instrucció i formació professional, formació extraescolar i inserció laboral-; i les de Tipus B, que desenvolupen la seva activitat en sectors diversos –industrials, comercials, agraris i de serveis- amb la finalitat d'inserció laboral de persones vulnerables. També poden existir cooperatives mixtes de tipus A i B.

En el cas de les cooperatives de tipus B un mínim del 30% de persones treballadores han de ser persones de col·lectius vulnerables –com el de persones privades de llibertat- preferiblement en qualitat de sòcies, sempre que la seva situació personal ho permeti. A més fins a un 50% de sòcies poden ser voluntàries, i també pot comptar amb sòcies col·laboradores. Les cooperatives d'aquest tipus poden accedir a beneficis fiscals, a contractes directes amb les administracions públiques -amb un llinar màxim definit a nivell europeu segons el principi de lliure concurrència-, i a fonts de finançament públic especials i específiques de l'empresa social, amb l'objectiu de compensar la seva menor competitivitat a causa d'ocupar a persones de col·lectius vulnerables. Les Cooperatives Socials tenen l'obligació de reinvertir els seus beneficis i la prohibició de dividir-los entre els membres treballadors.

En poden ser sòcies les persones jurídiques, públiques o privades, dins dels estatuts de les quals estigui previst el finançament i desenvolupament de les activitats d'aquestes cooperatives. Els principals òrgans són l'Assemblea de sòcies, el Consell d'Administració -Consell Rector- i la Sindicatura -l'òrgan de supervisió de la gestió cooperativa-. Les persones que compleixen condemna no estan excloses com a membres del Consell Rector.

Les Cooperatives Socials a Uruguai:

La *Ley N° 17.978 de Cooperativas Sociales* del 2006 està inspirada en les cooperatives socials de tipus B italianes. A Uruguai són Cooperatives Socials aquelles que tenen per objecte proporcionar als seus membres un lloc de treball per al desenvolupament de diferents activitats econòmiques amb l'objectiu d'aconseguir la inserció social i laboral dels caps de família -específica “*jefes y jefas de hogares*”- de col·lectius en situació de vulnerabilitat social, joves, persones amb discapacitat, minories ètniques o qualsevol altre amb les necessitats bàsiques insatisfetes. A diferència de les italianes, el 75% de les persones que les integren han de ser persones en situació de vulnerabilitat. El mínim de sòcies per constituir-les és de 5 persones.

Les Cooperatives Socials poden presentar-se a licitacions, rebre préstecs del FIL -el Fons d'Iniciatives Locals del *Ministerio de Desarrollo Social* (MIDES en endavant), o accedir a altres programes del mateix ministeri. Estan exemptes de tributacions d'àmbit estatal, incloses l'aportació a la seguretat social i al Fons Nacional de Salut, segons la *Ley N° 18.407 de Sistema Cooperativo* de 2008, que declara

d'interès general el seu foment. A més, l'Estat pot contractar directament -per adquirir béns, contractar serveis o executar obres-, amb Cooperatives Socials degudament acreditades i auditades pel MIDES, fins al límit establert per a la licitació abreujada, que és actualment de 8 milions de pesos uruguaïans (uns 169.000€), en base a l'article 33.C.20 del *Texto Ordenado de Contabilidad y Administración Financiera* (TOCAF, 2020).

Segons el Govern d'Uruguai, a juliol del 2019 el MIDES havia contribuït a impulsar 458 cooperatives socials, en 13 anys, que ocupaven prop de 6500 persones en serveis per a l'Estat -dins del *Sistema Integrado Nacional de Cuidados*, a la companyia estatal d'energia elèctrica -UTE-, a l'organisme públic d'abastiment i sanejament de l'aigua -OSE-, en neteja, jardineria, manteniment i construcció d'habitatge entre d'altres (MIDES, 2019).

3.3. EXPERIÈNCIES DE COOPERATIVES DE PERSONES PRIVADES DE LLIBERTAT I ALLIBERADES AL MÓN.

Un cop explicades les principals característiques d'aquestes cooperatives i del tipus que més n'ha facilitat l'aparició, les Cooperatives Socials o *Multistakeholder*, s'exposaran algunes experiències sorgides a diferents països. No hi són tots, ni tampoc totes les experiències -fer-ne un mapeig seria objecte d'un altre treball-, però ens permetrà fer-nos una idea de la quantitat i diversitat de cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades que existeixen.

3.3.1. ITÀLIA. LES COOPERATIVES SOCIALS, UNA OPORTUNITAT PER A LES PERSONES PRIVADES DE LLIBERTAT.

L'abans esmentada cooperativa "29 GIUGNO" va ser creada l'any 1984 per interns de la presó de Rebibbia, a Roma, després d'una conferència sobre inclusió, i en resposta a uns programes de "rehabilitació" inadequats i a la falta de perspectives laborals un cop alliberats. La cooperativa va començar a treballar l'any 1986, després de superar les traves burocràtiques. Treballava extramurs, principalment en obra pública de manteniment de carreteres gràcies a acords signats amb la regió de Roma, i donava feina majoritàriament a presos i ex-presos, però també a persones amb alguna discapacitat. A partir d'aquesta primera experiència, la col·laboració amb presos d'altres centres va facilitar la creació de cooperatives i la seva evolució i treball en xarxa a altres presons del país a partir de 1988.

El balanç dels primers set anys d'existència de la cooperativa eren de 90 presos de Roma i Paliano ocupats, més de 50 dels quals eren socis de la cooperativa. La cooperativa cobria l'assegurança i l'assistència sanitària de tots els treballadors. La mitjana de temps treballat a la cooperativa era de 16 mesos per treballador; i s'enorgullien de poder ocupar a 5 presos d'origen immigrant malgrat que segons les lleis italianes vigents no poguessin ser membres de la cooperativa (Greco, S. 1993). El mateix autor apunta els diferents rols que van jugar els presos a cada etapa de la vida de la cooperativa -identificació d'oportunitats de treball, anàlisi de la relació existent entre oportunitats i institucions públiques, pressió sobre els poders públics per tal de que hi haguessin canvis en el sistema penitenciari, disseny i seguiment dels projectes-, així com la creixent diversificació dels serveis a oferir, la contractació amb l'administració pública i la capacitat d'enxarxar-se amb altres projectes similars, com a claus del seu

èxit. L'any 1992 van canviar els estatuts per esdevenir formalment una cooperativa social, conforme a la nova llei, i optar als beneficis associats.

No s'ha quantificat el nombre de Cooperatives socials en context penitenciari sorgides a Itàlia, però són molts i diversos els exemples. A continuació n'esmento algunes:

Cooperativa MADE IN JAIL de Roma (presó de *Rebibbia*). És una cooperativa hereva de *29 Giugno* creada l'any 1988 per un grup d'alliberats de la presó romana de *Rebibbia* que, durant la seva estada a la presó, havien creat un taller terapèutic d'expressió artística mitjançant la serigrafia en suport tèxtil. Dona feina a persones preses i alliberades, als quals ofereix una via de reinserció en grup a la societat i al món un cop finalitzada l'etapa penitenciària. Es dedica a la serigrafia i impressió de samarretes i altres productes tèxtils amb escrits, imatges i dibuixos originals, i organitza tallers de serigrafia ecològica a presons. També col·labora amb campanyes d'organitzacions sense ànim de lucre, i participa en tallers sobre drogodependències, drets de les persones LGTBI, etc.

ZEROGRAFICA de Milano (presó de *Bollate*). És una cooperativa social que es dedica a la tipografia, nascuda intramurs i amb un taller actiu dins de la presó. Nascuda l'any 2012 per iniciativa de persones detingudes té com a finalitat principal ensenyar als presos una professió artesana, com és la de l'estampat, i contribuir a la "reinserció" dels presos a la societat. Produeix articles estampats de qualsevol tipus al seu taller i de cara al client – institucions públiques, organitzacions sense ànim de lucre, empreses convencionals, particulars i professionals -, el seu objectiu és oferir un producte personalitzat de qualitat i amb valor afegit (el seu projecte social). L'any 2017 fa una passa endavant i obre una nova línia de negoci *Zeromail*, un servei informàtic que permet als presos enviar i rebre missatges, i reduir dràsticament els temps de comunicació, per exemple amb els familiars o advocat, amb un gran estalvi econòmic.

AVS –AudioVideoSociale, Milano (*Bollate*) és un projecte nascut de la mà de Zerografica, una agència de comunicació i producció audiovisual nascuda d'un projecte de Ràdio que es du a terme a la presó de *Bollate* des del 2011. De la mà de la cooperativa es va plantejar el repte d'oferir al mercat les habilitats i mirada original dels presos respecte a la realitat que els envolta. La redacció AVS està formada per periodistes professionals i tècnics qualificats, que creen contingut social per a la televisió, ràdio i internet, i dona feina a presos (amb permisos per treballar a l'exterior) i/o ex presos (Biella, 2015).

E.S.T.I.A., Milano (*Bollate*). Es tracta d'una cooperativa social centrada sobretot en les arts escèniques, produccions escenogràfiques i il·luminació teatral. Compta amb una companyia de teatre estable dins la II Casa di Reclusione Milano *Bollate*. Promou projectes teatrals de prevenció de comportaments de risc, així com activitats formatives i de col·laboració entre persones preses i joves d'escoles superiors. Com a associació va començar a treballar l'any 1993 a la *CC San Vittore* de Milà, en col·laboració amb la Unità Operativa Carcere della Asl, amb un taller de teatre i un programa per a persones toxicodependents. A partir d'aquesta experiència el projecte es converteix en Cooperativa Social de Tipus B l'any 2003 amb la voluntat de produir un impacte dins i fora de la presó i comença la seva activitat a *Bollate*, on resideix a partir d'aquell moment (Capato, 2013). *Teatro In-Stabile* és el nom de la companyia de teatre intramurs de la cooperativa. Gràcies a acords amb PRAP Lombardia i la presó de *Bollate*, la companyia pot obrir les portes de la presó per a un públic extern per fer 60 representacions/any; a les vetllades s'hi representen les obres de la companyia i d'altres grups de teatre de presó. Aquest i altres projectes impulsats amb el suport exprés a iniciatives d'aquest tipus han

contribuït a la disminució dels percentatges de reincidència a Bollate, que és del 17%, davant del 74% de "reincidència" de presos a Itàlia, segons mostren dades estadístiques del 2016 ().

Cooperativa ALICE, Milano (*CC San Vittore*), elabora vestuari per a obres de teatre, entre elles per a produccions de l'Òpera de Milà, i produccions televisives. Entre les seves treballadores hi ha dones privades de llibertat que gaudeixen d'un règim de semi llibertat amb permís de dia per sortir a treballar. Aprendre l'ofici els obre portes dins la indústria tèxtil un cop han acomplert la seva condemna. Té una línia de roba anomenada "Jailcats". Entre els seus clients hi ha l'Inter de Milano. Des de l'any 1992, en que s'inicia el projecte a la presó, fins el 2013 prop de 100 dones de San Vittore havien format part de la cooperativa i només 1 d'elles havia tornat a la presó (The John Howard, 2013).

Cooperativa LAZZARELLE, Napoli (*Pozzuoli*). Nascuda l'any 2010, és una cooperativa creada per dones lliures, amb mirada feminista i pensada només per a dones, que promou l'emprenedoria i el treball per compte propi entre les internes a la presó de dones més gran de Nàpols. Produeix cafè artesanal a la torrefactora instal·lada dins la presó, així com te i infusions. També ha obert un Bistrot al centre de Nàpols, que subministra i ven productes de l'"*economia carceraria*" i organitza esdeveniments destinats a explicar la història de la presó d'una altra manera: amb l'objectiu de repensar la presó no com un espai punitiu sinó un lloc de reinserció social. L'objectiu de la cooperativa és crear oportunitats laborals dignes, elaborant productes artesans i alimentaris de gran qualitat, per aquest motiu el *Cafè Lazzarelle* reuneix dos col·lectius vulnerables: les dones preses i els petits productors de cafè del sud del món. Compren els grans de cafè a una cooperativa que promou projectes de cooperació amb petits productors.

Segons les seves sòcies fundadores, la idea sorgeix de la convicció que l'economia penitenciària i el treball digne són la clau per repensar correctament i eficaç el sistema penitenciari nacional. Només les internes que tenen una sentència final poden accedir al projecte, i són treballadores de la cooperativa però no sòcies. Fins a la data, 56 dones han participat a la cooperativa, moltes d'elles sense haver tingut mai abans un contracte laboral regular. A la cooperativa aprenen l'ofici i prenen consciència dels seus drets i de les seves possibilitats. Fins a la data, el 90 per cent de les "Lazzarelle" que han finalitzat la condemna es manté al marge dels circuits criminals (Cooperativa Lazzarelle, 2019).

3.3.2. PUERTO RICO. CANVIS LEGISLATIUS PER FACILITAR LA CREACIÓ DE COOPERATIVES A PRESONS.

A Puerto Rico la Llei que regula les cooperatives no permetia a les persones privades de llibertat formar-ne part. L'any 2003 la Llei General de Societats Cooperatives de Puerto Rico (Llei #50 de 4 d'agost del 1994) va ser esmenada (Ley 239) per permetre la inclusió de les cooperatives del Sistema penal de Puerto Rico. Aquesta modificació de la llei va facilitar la constitució aquell mateix any de la cooperativa ARIGOS, formada exclusivament per persones privades de llibertat (Nzinga Ifateyo, 2015). Cal esmentar que, al marge de la reforma de la Llei, com a element facilitador, la normativa penitenciària permet als presos reduir la seva condemna si estudien o treballen.

La Cooperativa de Servicios ARIGOS, Guayama (*Cárcel 945*) es dedica principalment a la creació i venda d'artesanía de ceràmica i talla de fusta, té els seus orígens en un projecte terapèutic promogut per un intern l'any 1993, un programa de salut mental en que els interns van començar a crear peces d'artesanía com a teràpia. El projecte, que perseguia objectius terapèutics i d'augment de l'autoestima, va evolucionar a mesura que els que hi participaven van començar a investigar quines opcions de negoci

tenien per donar sortida als seus projectes. Van contactar amb la *Liga de Cooperativas de Puerto Rico* (LCPR en endavant) per informar-se sobre el funcionament d'una cooperativa i els va interessar el model perquè els permetia treballar junts i ajudar a més presos, en conseqüència van sol·licitar formació en cooperativisme per constituir-se. Però van topiar amb les esmentades limitacions de la llei de cooperatives que no permetien que les persones encarcerades fossin membres o consellers d'una cooperativa. Amb el suport de la LCPR i del govern de Sila María Calderón Serra (2001-2005), van comparèixer davant del senat porto-riqueny per pressionar pel canvi fins a aconseguir l'esmena de la Llei, que va permetre la formalització de la cooperativa.

Un cop constituïda, ARIGOS va signar un conveni amb el *Departamento de Corrección y Rehabilitación* per a l'ús d'espais, electricitat, ordinadors, entre d'altres, a canvi d'una quota del 15 per cent dels seus beneficis, així com el pagament d'una quantitat addicional per la seguretat, especialment quan assistissin a fires. La cooperativa destina un 10% dels beneficis a la seva sostenibilitat, i l'altre 75% per als socis. Durant els seus primers anys de vida, només s'ha donat dos casos de reincidència delictiva entre els més de 50 membres lliures, quan a Puerto Rico la reincidència és del 53% (Gordons, 2020). Destaca del testimoni dels seus socis fundadors, la necessitat d'adaptar els principis cooperatius a la "cultura" de la presó –per exemple, abans d'organitzar la cooperativa els va caldre educar els seus membres per respectar als presos *LGTBI* (Nzinga Ifateyo, 2015).

Per a la sostenibilitat de la cooperativa ha estat clau el paper de la LCPR, que ha facilitat la formació i el suport de tot el moviment cooperatiu porto-riqueny –mitjançant les cooperatives els presos exposen la seva tasca a esdeveniments cooperatius i venen la seva mercaderia-, i la militància de persones del moviment cooperatiu que de manera voluntària faciliten formació i orientació, representen els interessos de la cooperativa a l'exterior i han vetllat perquè el sistema correccional respecti el treball autogestionat de la cooperativa, entre d'altres.

TAINACOOOP, Vega Alta (Centre Penitenciari per a dones) és la primera cooperativa de dones privades de llibertat, no només de Puerto Rico sinó de Llatinoamèrica. Va néixer l'any 2014, inspirada per l'experiència d'ARIGOS, gràcies a un procés formatiu en cooperativisme dut a terme amb un grup de 25 dones per part de la LCPR, amb la col·laboració de les autoritats del sistema correccional. Es dedica al cultiu i venda d'orquídies, elaboració de postres i pastisseria, i artesanies.

L'any 2015 membres alliberats d'Arigos estaven treballant per desenvolupar la primera cooperativa d'ex-presoners a l'illa, per tal d'ajudar-los en el seu procés de transició i a trobar feina. Aquesta proposta "*through the prison gate*" estava sota la mira dels col·lectius pel canvi dels projectes de reinserció als Estats Units (Nzinga Ifateyo, 2015).

Actualment existeixen altres 4 cooperatives penitenciàries a Puerto Rico, una de costura en una presó de dones i 3 en presons masculines – que ofereixen serveis tan diversos com l'artesanania, l'energia solar i la tecnologia-. I hi ha una cinquena cooperativa en procés de creació (Gordons, 2020).

3.3.3. URUGUAI. EL MODEL DE LA UNIDAD 6 DE PUNTA DE RIELES.

A Uruguai hi ha vàries lleis que faciliten la creació de cooperatives a les presons. La primera és l'abans esmentada *Ley N° 17.978 de Cooperativas Sociales* del 2006, que amb la seva aprovació va possibilitar que diverses experiències de tipus associatiu poguessin adquirir personalitat jurídica, facilitant la inserció al mercat formal de treball així com l'obtenció de determinats beneficis. La segona és la *Ley N°*

17.897 de "Libertad Provisional y Anticipada" de 2005, coneguda com a "Ley de Humanización de Cárceles" que, igual que passa a Puerto Rico, permet la reducció de la condemna per treball o estudi. A les persones processades i condemnades se'ls commuta un dia de reclusió per dos dies de treball. Aquesta llei incentiva l'emprenedoria, individual o col·lectiva, en context penitenciari. També cal tenir en compte el benefici del *Decreto- Ley N° 14470* que estableix que l'autoritat penitenciària pot establir convenis amb organismes públics i privats per a fer us de mà d'obra reclusa, per tant, pot establir convenis amb empreses creades per persones privades de llibertat, entre elles les cooperatives, que ocupen a població reclusa (Musto 2008).

El primer projecte cooperatiu sorgit a una presó uruguiana és previ a aquest context favorable, i no arriba a constituir-se. Es tracta de la COOPERATIVA ALTERNATIVA FEMENINA de la presó de Cabildo, a Montevideo. Una primera experiència impulsada l'any 2000 per varies preses amb el suport de l'ONG Anima, un projecte cooperatiu dedicat principalment a l'artesania -cistelleria ecològica, roba i productes de pastisseria- que venien a l'exterior les sòcies ja alliberades. N'haurien format part una vintena de dones que haurien rebut formació en cooperativisme i capacitació en diferents oficis. Malgrat les reticències per part de la Direcció Nacional de Presons, l'any 2005 van arribar a organitzar dins de la presó, junt a la CUDECOOP -*Confederación Uruguaya de Entidades Cooperativas*- i en ple debat sobre la Llei de Cooperatives Socials, una trobada per parlar sobre CS i Empreses d'Inserció social com a opcions innovadores per a la inclusió i cohesió social (Sindominio, 2005). Apareix com a cooperativa activa l'any 2007, en un informe del Ministeri d'Interior de balanç de la Llei de Llibertat provisional i Anticipada, però no ha estat possible confirmar que s'arribés a constituir formalment i no es troben més referències amb posterioritat a aquesta data.

Però la que es considera la primera cooperativa autogestionada de presos consolidada a Uruguai és la *Cooperativa Panificadora de Apoyo Social* -COOPAPS, nascuda a la presó de La Tablada, a Montevideo. Sorgit d'un projecte cooperatiu de productes de fleca, iniciat per un grup de persones privades de llibertat l'any 2002, es constituí en cooperativa social l'octubre del 2006. Tenia com a objectiu proveir la pròpia presó i fer treball per al barri on estava ubicada, vinculant l'interior amb l'exterior, motivant als presos a que se sentissin part d'un projecte, aprenguessin a decidir col·lectivament i es coresponsabilitzessin de la implementació dels acords presos. COOPAPS va ser objecte d'estudi d'una tesis de llicenciatura en Treball Social (Musto, 2008), que ha permès aprofundir en un procés que és interessant mostrar perquè es repeteix a d'altres experiències observades:

- L'opció pel model cooperatiu davant d'altres models d'inserció laboral poc efectius. La idea de crear la cooperativa partia de la hipòtesi que la majoria de projectes laborals que ja s'havia intentat consolidar fracassaven, entre altres raons, perquè els presos no s'hi identificaven, no se'ls sentien seus. Per aquest motiu els impulsors escullen aquest model, d'una banda com a opció ideològica, perquè els permet impulsar un projecte autogestionat, de l'altra com a estratègia, per enfrontar la crisi econòmica i les restriccions de drets que suposa la privació de llibertat.
- Les reticències institucionals escudant-se en la Llei. Quan decideixen fer-se cooperativa cerquen assessorament tecnicojurídic a la *Federación de Cooperativas de Producción de Uruguay* (FCPU en endavant), per constituir una cooperativa de producció, però topen amb la *Dirección Nacional de Cárceles* que no ho creu possible. Es genera una llarga discussió entre juristes experts en la matèria que queda resolta amb l'aprovació de l'esmentada Llei de Cooperatives Socials del 2006, que en facilita la constitució.
- La visió transformadora. El Pla de Treball del projecte contemplava 4 fases d'implementació fins al 2009: 1a. Obtenció d'infraestructures, capacitació dels cooperativistes en l'ofici i inici de la

producció amb finalitats socials. 2a. Desenvolupament “extramurs” amb l’objectiu de captar mà d’obra alliberada o presos en règim obert, amb forns de pa al centre penitenciari i extramurs. 3a. Avaluació i escalada de projecte a tot el sistema penitenciari del país. 4a. Oferir formació en productes de fleca a menors “infractors” tutelats. Es tracta d’un projecte similar a l’assolit per la cooperativa italiana Made in Jail.

- La impossibilitat de disposar dels diners que generen a causa de la regulació penitenciària. Per tant els socis privats de llibertat necessiten comptar amb alguna persona lliure o alliberada per a la gestió econòmica.
- Les dificultats de fer sostenible la cooperativa més enllà del finançament públic. L’excessiva dependència de les subvencions i de la contractació pública i la falta de líquid per reinvertir en millores la van fer insostenible i va desaparèixer l’any 2008.
- La necessitat d’adaptar els principis cooperatius a la cultura de la presó. Una observació que ja havíem vist expressada per part dels socis fundadors de la cooperativa porto-riquenya Arigos.

La *Cooperativa Social Panificadora del Sur* -COOPANSUR, Canelones (Instituto Nacional de Rehabilitación 7), és hereva d’aquestes cooperatives pioneres. Neix en el marc del *projecte Alternativa Solidària*, de promoció del cooperativisme de treball en Centres Penitenciaris, impulsat per la FCPU i la ONG italiana COSPE, amb el suport del Ministeri de l’Interior i el cofinançament de la Unió Europea, amb l’objectiu de millorar les oportunitats d’inclusió de les persones privades de llibertat. Es tractava d’un projecte de capacitació en treball associatiu i gestió cooperativa de persones privades de llibertat, que involucrava en el procés a les seves famílies i al personal de presons, i facilitava els acords institucionals, així com diferents recolzaments tècnics per a la constituir i sostenibilitat -suport a la comercialització, a la compra d’equipaments, accés a crèdit cooperatiu- dels projectes cooperatius. COOPANSUR segueix en peu.

El model facilitador de la Unidad 6 de Punta de Rieles i la cooperativa Covi Resiliencia:

L’any 2011 el govern del *Frente Amplio* de José Mujica fa un gir en les polítiques penitenciàries per combatre la reincidència mitjançant la reconstrucció del teixit social i la rehabilitació de les persones privades de llibertat mitjançant l’educació i el treball. S’han impulsat projectes de formació laboral en diferents especialitats, treball comunitari, accés a treball i habitatge a colònies agràries per als interns i les seves famílies, projectes de formació en horticultura i capacitació en cooperativisme per tal que les persones privades de llibertat puguin crear els seus propis negocis un cop alliberades (Unicom, 2011). Aquest mateix mes de juny, INACOOOP -*Instituto Nacional del Cooperativismo*- i la *Dirección Nacional de Apoyo al Liberado* (DINALI), han signat un conveni per desenvolupar polítiques conjuntes d’inclusió de les persones que han estat privades de llibertat mitjançant la sensibilització, capacitació i assessorament per fomentar la integració laboral en cooperatives o la generació de nous projectes cooperatius viables i sostenibles (Inacoop, 2020).

Un cas particular fruit del canvi en les polítiques penitenciàries és el de la Unidad 6 de Punta de Rieles de Montevideo, on els interns gaudeixen de llibertat de moviments, i són claus per a la rehabilitació tant l’educació com el treball i el foment de l’emprenedoria, individual o col·lectiva. Molts dels interns són empresaris i actualment hi ha uns 50 negocis productius dins del recinte, que acull poc més de 500 presos, que ofereixen productes i serveis tant a altres interns com a l’exterior -establiments de fleca, restaurant, pizzeria, perruqueria, tallers productius, etc. A la presó només hi traslladen persones que acumulen almenys 6 mesos de bona conducta i, si passats dos anys, no estudien ni treballen són traslladats novament. Els diners necessaris per crear les empreses provenen de les famílies, o del fons

que els mateixos interns administren mitjançant representants escollits per votació. Un 10% dels guanys es disposa al fons, un altre 10% serveix per pagar per l'ús dels espais i electricitat al Ministeri de l'Interior i un altre 10% serveix per a la reparació dels danys a les víctimes de delictes. (Garcia, 2019). La implantació del model va ser una aposta personal del que ha estat director de la presó del 2014 al 2020, Luis Parodi, educador i antic guerriller del Movimiento de Liberación Nacional –Tupamaros.

COVI RESILIENCIA, Montevideo (Unidad 6 de Punta de Rieles) és un cas particular perquè es tracta d'una cooperativa d'habitatge. La cooperativa, afiliada a la FUCVAM -*Federación Uruguaya de Cooperativas de Vivienda por Ayuda Mútua*-, té per objectiu facilitar l'accés a l'habitatge de les persones sòcies i les seves famílies quan són alliberades. La cooperativa sorgeix, com tantes altres experiències observades, d'un projecte de treball en valors amb persones privades de llibertat, durant el qual prenen consciència de com treballant col·lectivament poden afrontar les dificultats d'accés a habitatge i treball un cop són alliberades. A l'abril del 2017 s'organitzen en assemblees i aprofiten els permisos de sortida per estudis d'un dels seus membres, proper al cooperativisme, per contactar amb la FUCVAM, assessorar-se i iniciar tallers de capacitació. Del procés de constitució els seus protagonistes destaquen d'una banda l'empoderament derivat de l'exercici de la democràcia directa en la presa de decisions, així com l'aprenentatge dels valors d'autogestió, ajuda mútua, i propietat col·lectiva, i de l'altra les reticències a ser coneguts com una cooperativa de presos, per por a l'estigma (Unicom, 2017; Reactiva Contenidos, 2018).

A juny del 2020 el projecte seguia viu: havien aconseguit terrenys a l'autoanomenat *barrio cooperativo Elena Quinteros* -on s'agrupen diverses cooperatives d'habitatge de Montevideo- gràcies a la fusió amb una altra cooperativa d'habitatge que tenia sol però no comptava amb suficient base social; havien començat a treballar col·lectivament en la instal·lació de serveis; seguien incorporant unitats familiars al projecte; havien fet xerrades sobre la seva experiència a la *Cárcel de Mujeres*, en col·laboració amb estudiants universitaris de psicologia; i seguien recaptant fons per tirar endavant el projecte mitjançant l'organització d'esdeveniments, aportacions a la quota social i rifes solidàries. Actualment el projecte està format per sòcies privades de llibertat i alliberades, que es reuneixen periòdicament en assemblea a la seu social de la cooperativa, dins del recinte penitenciari (Chilowicz, 2019; Coviresiliencia, 2020).

3.3.4. ARGENTINA. A L'ESPERA D'UNA LLEI DE COOPERATIVES SOCIALS.

A Argentina les cooperatives estan regulades per la LEY N°20.337, de Cooperativas, de 2 de mayo de 1973. En la seva versió original, aquesta pràcticament no contemplava les cooperatives de treball, que s'han anat regulant amb posterioritat. Tampoc regula les Cooperatives Socials argentines, malgrat ser habituals, enteses com aquelles que tenen per objectiu la integració social i laboral de persones en risc d'exclusió o excloses –per tenir algun tipus de discapacitat, usuàries del sistema de salut mental i/o amb problemes d'addiccions, persones sense llar, persones migrades, víctimes de discriminació per qüestió d'ètnia i/o gènere, persones que estan o han estat privades de llibertat-, i també les d'atenció a les persones i cures –de gent gran, infància i adolescència, persones amb discapacitat.

Una de les reflexions que es fa des del sector –una reflexió, d'altra banda, universal- és que primer es dona la pràctica i molts anys després la llei (Viú, 2018). I en aquest procés hi juguen un paper important les organitzacions compromeses amb el desenvolupament de les Cooperatives Socials: la confederació COOPERAR, les federacions FEDECOBA, FEECOTRA, FAESS i FEDECABA, entitats del tercer Sector com Càritas, diverses universitats -entre elles la *Nacional de Tres de Febrero* de Buenos Aires-,

i la *Red de Cooperativas Sociales*, nascuda l'any 2017 amb objectius d'inclusió de persones vulnerables en cooperatives de treball, d'avançar en la regulació específica per a les cooperatives socials a nivell nacional i de posar sobre la taula debats com el dels vincles de les CS amb l'ESS, i el de l'ampliació de drets de les persones amb l'Estat.

El primer pas davant la necessitat de reconeixement i regulació del model s'ha donat amb una resolució de gener del 2019 de l'INAES /*Instituto Nacional de Asociativismo y Economía Social* -depenent del Ministeri de Salut i Desenvolupament Social argentí-, que declara d'interès cooperatiu a les cooperatives de treball i de prestació de serveis que reuneixen les característiques de cooperatives socials, és a dir, aquelles per a les quals la finalitat principal és la inclusió de persones en situació de vulnerabilitat social, i que, per tal de dur a terme aquesta missió d'interès general, poden estar formades per diversos grups d'interès –persones treballadores, usuàries, grups familiars o de pertinença (INAES, 2019; Bolívar, 2019). De cara a seguir avançant, a finals del mateix any, les organitzacions compromeses mantenen la pressió política amb la presentació d'un manifest de *Bases y propuestas para un Plan Nacional de Desarrollo de Cooperativas Sociales* (Bolívar, 2019).

La cooperativa KBRONES, Buenos Aires (Unidad Penitenciaria Joaquín Gorina), la primera cooperativa penitenciària d'Argentina, neix en el marc d'aquest sector no normativitzat de les cooperatives socials, constituïdes principalment com a cooperatives de treball. Constituïda l'any 2013, la cooperativa desenvolupa activitat econòmica principalment dins del sector tèxtil. Sorgeix gràcies a un projecte de l'*Asociación de Operadores en Psicología Social de La Plata* per a l'empoderament dels interns de la presó, que acaba motivant que un grup interessat en constituir-ne una sol·licitin formació. L'any 2010 la *Federación de Cooperativas de Trabajo de la República Argentina (FEECOTRA)* comença a capacitar al grup en cooperativisme per, posteriorment, acompanyar a la constitució del primer projecte cooperatiu en context penitenciari. Aquest procés va anar acompanyat d'una intensa tasca de sensibilització a diversos estaments de l'Estat, davant la falta d'antecedents de cooperatives a les presons argentines.

El projecte de suport a la constitució de la cooperativa Kbrones està en l'origen de l'àrea de treball específica a presons de FEECOTRA, l'*Área de Cooperativas en Contexto de Encierros y Liberados*. ACCEL es crea davant la necessitat de sistematitzar aquesta primera experiència i de crear un projecte d'intervenció professional (PIP) que utilitzés la promoció del model cooperatiu com a alternativa de reinserció econòmica i social de les persones privades de les seves llibertats i alliberades (PPLiA en endavant), amb l'objectiu de dotar-les d'eines, reduir el percentatge de reincidència i contribuir a reduir la inseguretat pública.

A tal fi ACCEL du a terme activitats de capacitació en cooperativisme a persones PPLiA i grups d'emprenedors dins dels centres penals; de facilitació per a la correcta presentació de la documentació necessària per tramitar la constitució de les cooperatives; de facilitació i suport, tant a la posada en marxa, com al procés de fer operativa la o les unitats de negoci de les cooperatives en procés de constitució; de coordinació amb l'administració pública local, provincial i nacional, els moviments cooperatius i les organitzacions socials per a l'assoliment dels objectius; i, finalment, de foment del cooperativisme i el desenvolupament de cursos en formació d'oficis per a PPLiA.

El febrer del 2019 ACCEL inicia el projecte "*Promoción de Emprendimientos Asociativos para Personas Privadas de su Libertad y Liberados*", en el marc del programa INNOV.ES del *Ministerio de Salud y Desarrollo Social de la Nación*, un programa d'acompanyament a pràctiques formatives

integrals dels treballadors de l'economia social i popular. El projecte neix davant la falta de programes d'inserció laboral de persones PPLiA, el coordina l'àrea d'educació i capacitació cooperativa de FECOOTRA, i té una durada de 12 mesos.

Es treballa sobre tres eixos: de sensibilització i promoció de l'emprenedoria associativa, d'acompanyament a la creació, i d'acompanyament a la consolidació de projectes productius d'emprenedoria associativa en forma de cooperativa de treball. Els tallers d'acompanyament s'adapten a les necessitats específiques de cada projecte segons la fase en que estan: bé tallers de capacitació per a la constitució d'un projecte d'emprenedoria associativa; bé mòduls de capacitació i assessorament per a la posada en marxa i enfortiment de les unitats de negoci de cada projecte cooperatiu (creixement i consolidació). S'han dut a terme tallers a diferents centres penitenciaris de les províncies de Buenos Aires, Corrientes i Chaco, així com amb altres projectes pre-cooperatius i cooperatives nascudes en contextos de vulnerabilitat, com per exemple de persones alliberades.

ACCEL també col·labora amb el programa “*Educación en Cárceles*” de la Universidad Nacional de Rosario, en conveni amb el *Ministerio de Justicia y Derechos Humanos de Santa Fe*, que ofereix tallers educatius i culturals a persones privades de llibertat mitjançant el col·lectiu *La Bemba del Sur*, format per joves universitaris en pràctiques (Viú, 2018). La mateixa UNR va crear a finals de l'any 2019 l'Àrea de Drets Humans, amb una *Dirección Socioeducativa en Contextos de Encierro*, que vol estendre les pràctiques culturals i educatives que fan a les presons des del 2008 i que es van institucionalitzar amb el programa “*Educación en Cárceles*” l'any 2014. A més està desenvolupant una línia d'investigació sobre pràctiques educatives i culturals en context d'empresonament, i una línia específica sobre l'àmbit laboral per pensar d'una banda itineraris laborals per a les persones internes, però també ens les xarxes que teixeixen fora per enfocar l'etapa posterior al tancament (Viú, 2020).

Gràcies a l'impuls d'ACCEL, i de Kbrones, l'any 2018 es comptabilitzaven més de 15 cooperatives nascudes dins del sistema penitenciari, entre elles *Hilando Sueños* (presó de Chaco); *VTF (Visión, Trabajo y Futuro)*, nascuda a partir de K-brones dedicada a la confecció de roba de treball i uniformes; *Cimarrón*; *Hombres y Mujeres libres*; *Distribuidora Natalia*; *Volver a empezar*; *Inclusión en bloque*; *Esperanza*; *Reciclando sueños*; *Reverdecer*; *Presidente Perón*, de Florencio Varela; *Construir*, de Santa Teresita. A quasi totes hi ha persones alliberades, familiars i amics (Viú, 2018).

És interessant anotar, respecte a la governança d'aquestes cooperatives que, atès que la llei no permet que les persones que compleixen condemna formin part del Consell Rector, actualment són els familiars, o tutors, qui ocupen aquests càrrecs de responsabilitat. ACCEL col·labora amb la xarxa de Parlamentaris cooperativistes per intentar canviar l'article específic de la llei que ho impedeix (Krombauer, 2014).

3.3.5. ALTRES EXPERIÈNCIES: SUÈCIA, ETIÒPIA, CANADÀ, LA GRAN BRETANYA, BRASIL, XILE, COSTA RICA I L'ESTAT ESPANYOL.

Suècia. Cooperatives socials d'acompanyament a la rehabilitació de persones alliberades.

Suècia no compta amb una llei específica sobre cooperatives, sinó que aquestes adopten diferents formes legals amb el requisit de comptar almenys amb tres sòcies. La majoria de cooperatives estan formalment constituïdes com a associacions econòmiques, atès que és la millor fórmula per assegurar una gestió democràtica, o poden començar com a societats limitades. Ambdues formes empresarials tenen una regulació específica. La participació de les persones treballadores en la presa de decisions de la

cooperativa, amb dret a paraula però no a vot, està regulada per la *Co Determination in The Workplace Act* de 1976, i a falta d'un marc legal específic el seu funcionament es dona segons el model de conformitat cooperativa sueca, el "*fördjupad dialog*" o diàleg en profunditat (Hambre, 2019).

Tampoc hi ha una legislació específica sobre Cooperatives Socials malgrat que, com a Itàlia, la desinstitucionalització de les persones amb malalties mentals durant la dècada dels 70s del segle XXI va afavorir-ne l'aparició. Les primeres cooperativa socials són de finals dels 90s, i a principis de la dècada del 2010 se'n comptaven 90 a tot el país, amb l'objectiu de donar suport als col·lectius tradicionalment exclosos del mercat de treball normalitzat. A efectes de gestió de la cooperativa, retribució dels treballadors i distribució de beneficis, s'apliquen les lleis generals aplicables a qualsevol altre negoci. Però, malgrat que el marc legal general es considera adequat per a les cooperatives estructurades com una associació voluntària o sense ànim de lucre, les organitzacions cooperatives s'han organitzat per promoure un marc legal específic per a les cooperatives socials a Suècia (TJHSC, 2013).

A Suècia les cooperatives de persones privades de llibertat també sorgeixen de projectes per millorar les perspectives d'ocupació de col·lectius vulnerables. N'és un exemple el projecte *VÄGEN UT! -La Sortida-*, una prova pilot de cooperativa social impulsada entre 2002 i 2005 per organitzacions proveïdores de serveis d'assistència i inserció laboral al col·lectiu de persones privades de llibertat i alliberades. El seu objectiu era facilitar l'accés al mercat laboral de les persones amb antecedents penals mitjançant la creació de cooperatives socials, un model que permetia l'empoderament personal, fomentava l'autoconfiança i influïa canvis positius.

El projecte s'inspirava en l'èxit dels programes de suport a llarg termini als processos de "reinserció" de persones privades de llibertat i persones amb problemes d'addiccions impulsats uns anys abans per organitzacions de suport a la reinserció de persones privades de llibertat i la cooperativa social *BASTA PA SÖDERTÖM* -creada l'any 1990 per millorar les condicions socials de persones en procés de rehabilitació per abús de substàncies. *VÄGEN UT!* va rebre finançament públic fins el 2005, temps suficient per fer-se sostenible. Actualment és el consorci de cooperatives socials més gran de Suècia, que inclou 10 cooperatives de serveis que gestionen diferents projectes - incloses cases d'acollida, com Villa Solberg, un B&B, una cooperativa de serigrafia per a joves- amb una finalitat d'inclusió de persones excloses del mercat de treball normalitzat pel seu passat a la presó, addiccions, violències, entre d'altres (Vägenut, 2020).

Etiòpia. El projecte cooperatiu de la presó de Mekelle.

El govern d'Etiòpia promou activament la creació de cooperatives com a eina per a reduir la pobresa. L'any 2013 hi havia més de 24.000 cooperatives de les que formaven part entorn als 4,7 milions de persones (TJHSC, 2013; ILO, 2013).

Al tombant de segle el Govern de l'Estat emplaça a les administracions de presons a cercar noves maneres per millorar l'eficiència dels programes de rehabilitació i reduir costos, així neix un programa pioner a la presó de Mekelle, a la regió de Tigray al nord del país, per al forment de la creació de cooperatives gestionades i organitzades per persones privades de llibertat. Es tracta d'una programa de capacitació en cooperativisme, que ja ha aconseguit la creació de 31 cooperatives formades per més de 900 persones privades de llibertat, aproximadament el 31% de les persones internes. El projecte se sustentava en la normativa de la regió de Tigray que permetia a les persones privades de llibertat crear cooperatives autogestionades amb l'objectiu de generar activitat econòmica, fet que ha incrementat el ventall d'oportunitats per a les persones internes de cara al seu futur en llibertat (ILO, 2013)

Les cooperatives creades desenvolupen activitats diverses –d’horticultura i explotació agrícola, de ferreria, fusteria, lampisteria, de pavimentat de còdols, vidre, electricitat, de bugaderia, costura, fleca- i els seus membres poden participar en activitats cooperatives fora de la presó i poden continuar formant part de la cooperativa un cop alliberades. Les cooperatives acostumen a estar formades per entre 10 i 147 membres, que reben formació en cooperativisme i professional, així com educació financera i poden accedir a micro-préstecs i micro-assegurances. La institució de crèdit i estalvi de debit etiop DECSI proporciona préstecs d’inversió als cooperativistes i l’administració de presons actua com a garant. El personal penitenciari de Mekelle també és format en cooperativisme i lideratge, per tal de poder donar suport a les cooperatives.

Els salaris obtinguts a través de les cooperatives són competitiu i permet a les cooperativistes estalviar aproximadament un terç dels seus ingressos cooperatius, enviar una part a les seves famílies, cobrir les seves necessitats i reinvertir en la pròpia cooperativa. Segons dades de la mateixa presó, només 16 dels 1416 membres alliberats de les cooperatives han reincidit durant el primer any de llibertat, poc més de l’1% (TJHSC, 2013; Gordon, 2020).

El projecte ha estat reconegut internacionalment i ha rebut suport tècnic i financer de l’ILO-OIT, de l’Agència Italiana del Desenvolupament –IDT- principalment per a l’empoderament de les dones. A destacar la perspectiva de gènere del programa atès que, malgrat que les dones són minoria a Mekelle, l’administració de la presó va posar el focus en elles i ha prioritzat el seu accés a la formació. Prop del 90% de les dones han tingut accés a formació abans d’abandonar el centre, i 9 de les 10 primeres cooperatives creades comptaven amb dones entre les seves sòcies i entre els membres del consell rector. Aquest és un model que la Organització Internacional del Treball destaca per les seves possibilitats de ser replicat (ILO, 2013).

Canadà. Les empreses de negoci operades per presos.

El Servei Penitenciari -*Correctional Service of Canada* –CSC- permet a les persones privades de llibertat dirigir empreses des dels centres penitenciaris gràcies a una Directiva del Comissionat dels CSC (vigent des del 1997) que regula les "Empreses de negoci operades per presos" ("*Inmate-Operated Business Enterprises*". *Commissioner’s Directive. Number 737. In Effect: 1997-01-24*). Essencialment, el responsable de la presó ha d’acceptar la creació de l’empresa, tenint en compte l’efecte que el negoci proposat pugui tenir en la seguretat i la coherència amb el pla correccional de la persona reclusa.

Entre el 2002 i el 2007 es va dur a terme un ambiciós projecte de reinserció amb l’objectiu d’implicar presos del sistema federal de presons del Canadà en una cooperativa de presos, *InsideART*. El projecte es va dur a terme a nivell federal atès que el sistema penitenciari canadenc té la particularitat que les condemnes de presó iguals o superiors a 2 anys es compleixen a les presons de competència federal, i les inferiors són administrades per les províncies i territoris. La cooperativa produïa i venia obres d’art (talles de fusta, pintures, vitralls i vidre bufat i altres tipus d’obres d’art) a fires d’artesanía i altres espais comunitaris. Els beneficis obtinguts es reinvertien en la reinserció dels presos membres quan eren alliberats, per a complir amb les seves obligacions familiars o per a pagar a les víctimes. Aquest primer intent de cooperativa de presos no va reeixir per les dificultats de fer-la sostenible més enllà de les subvencions públiques (TJHSC).

Un altre projecte interessant és l’iniciat l’any 2013 per la Universitat de Winnipeg amb dones alliberades de les comunitats indígenes de la regió de Manitoba, per treballar l’opció cooperativa en base als punts de convergència entre els valors tradicionals de les comunitats indígenes i els cooperatius. Es treballa

en espais de co-creació de coneixement mitjançant els anomenats “Cercles de seguretat” –universitat, comunitat, cooperatives socials i presons (Harris; MacLead, 2014). Es desconeix quin ha estat el resultat pel que fa a la creació de cooperatives, però es posa com a exemple de processos d’empoderament comunitari (Findlay, 2014).

La Gran Bretanya. Cooperatives “through the prison gate”.

Malgrat la llarga història de cooperatives a la Gran Bretanya, el model cooperatiu en la prestació de serveis de benestar social és poc habitual. Però existeixen algunes cooperatives que donen suport a la rehabilitació de persones privades de llibertat i alliberades. És el cas d’EX-CELL, que impulsa des de l’any 2006 el projecte *EX-Cell Solutions* per a persones alliberades sense sostre a Manchester. Proporciona ocupació i allotjament als usuaris que s’incorporen a la cooperativa, amb els quals du a terme un pla d’inclusió de 6 mesos per a la cerca de treball i habitatge adequats i, si és necessari, els deriva a serveis d’atenció a la salut mental i de tractament de l’abús de substàncies. Durant tot el procés estan acompanyats d’un mentor voluntari. L’acompanyament dura fins a 2 anys, en que es proporcionen serveis als membres per adaptar-se a les seves necessitats individuals. La cooperativa col·labora amb organitzacions de suport a l’habitatge sense ànim de lucre de Manchester, que proporcionen estades de treball i allotjament, i també suport de l’administració local així com de la capellania comunitària més gran de la ciutat, que proporciona el voluntariat. Davant de la taxa habitual d’un 40 % de reincidència un any després de la sortida de presó, la taxa dels membres d’Ex Cell era l’any 2011 inferior al 2%, i eren igualment baixes les taxes de re-ingrés per incomplir les condicions de llibertat condicional i la recaiguda en addiccions (Nichols, 2011).

La cooperativa RECYCLE IT!, especialitzada en serveis de destrucció de dades d’ordinadors per a corporacions, autoritats locals i petites empreses, va sorgir gràcies al suport d’EX-Cell. Va ser creada i està gestionada per antics presos i actualment proporciona feina a persones aturades de llarga durada. També és interessant l’experiència del Co-operative Bank, que des de 2006 permet a persones privades de llibertat obrir comptes bancaris per millorar l’estalvi i la seva capacitat financera duran el seu procés d’inserció social. Col·labora amb una trentena de presons i ofereix suport financer a persones alliberades (TJHSC, 2013).

A l’inici de la dècada del 2010, es va produir l’anomenada "revolució en la rehabilitació" en les polítiques penitenciàries britàniques, amb el doble objectiu de restitució a la víctima i de rehabilitació. Per assolir aquests objectius l’enfoc de formació i treball era bàsic, i per aquest motiu es va començar a prestar atenció a la solució cooperativa pel seu potencial d’empoderament de la persona i els resultats de reducció de la reincidència i increment de l’ocupació de les persones privades de llibertat i alliberades, amb la conseqüent reducció de la despesa pública. Entre els diferents models d’empresa social dins de les presons, destacaven les “*through the prison gate’co-operatives*” que representa el model d’EX-Cell, en que les pròpies persones privades de llibertat i alliberades són les que proveeixen els serveis de rehabilitació, ocupació i reinserció dins la presó, i hi donen continuïtat en comunitat un cop la persona és alliberada, en un moment en que la persona necessita el màxim acompanyament per no reincidir (Nicholson, 2011; TJHSC, 2013).

Brasil. Cooperatives socials segons el model “prison gate co-operatives”.

La *Cooperativa Social de Arte Empreendedor Femenino -COOSTAFE*, Belém do Pará (*Centro de Reeducação Feminina de Anandineua*) va ser la primera cooperativa de persones privades de llibertat

creada al país amb el seu suport. És una cooperativa d'art que es va crear amb l'objectiu de reduir la reincidència delictiva de les seves sòcies.

La cooperativa LILI, estat de Sao Paulo (*Penitenciaria Feminina II de Tremembé*) va ser la segona cooperativa de dones constituïda, gràcies a un projecte iniciat. Es dedicava a la confecció de productes tèxtils de qualitat i compta amb dos tallers productius, un dins de la presó i l'altre a l'exterior –Casa Tereza- on podien seguir treballant les dones que ja havien recuperat la llibertat. El maig de 2019 estava formada per 33 dones, 4 d'elles ja en llibertat. Les sòcies han rebut formació mitjançant tallers de disseny i costura, i abans del tancament del taller intern havien creat una primera col·lecció que s'estava comercialitzant mitjançant la creació de la marca Tereza.

Un tercer projecte és el de la cooperativa d'homes a la *Penitenciaria Masculina II de Tremembé* de producció d'aliments orgànics a l'horta de la presó, que hauria de servir per proveir les 11 presons de la regió de Sao Paulo de vegetals frescos i conservats.

Totes tres han estat impulsades per l'Organització estatunidenca Humanitas360 -H360- que ofereix formació i acompanya a la creació de projectes de Cooperatives Socials en context penitenciari, posant el focus especialment en les dones. Actualment les dues cooperatives de l'Estat de Sao Paulo tenen aturada la seva activitat dins de la presó per desacords amb el governador de l'estat, que descarta la legalitat d'una cooperativa social de persones preses i la legitimitat del seu treball dins de la presó. En paral·lel, H360 ha signat un acord amb el Consell Nacional de Justícia per portar el projecte a altres estats del Brasil. LILI manté l'activitat a l'exterior, amb les dones ja alliberades (H360, 2020).

Xile. Cooperativisme per a la rehabilitació de presos d'alta complexitat.

COOPERATIVA MANDELA, Santiago de Xile (*Centro penitenciario "Calle 11"*) és l'única experiència de cooperativa de presos, la Cooperativa Mandela, creada l'any 2016 amb el doble objectiu de comercialitzar els productes fabricats per persones privades de llibertat que participen al projecte "*Espacio Mandela*", i de comptar amb una entitat que acompanyi a les persones alliberades en finalitzar la seva condemna. "*Espacio Mandela*" és un projecte pilot impulsat l'any 2014 per la *Fundació Invictus*, vinculada a l'ordre dels jesuïtes, al centre penitenciari "Calle 11" de Santiago, amb el suport del Govern de Xiles. El programa està enfocat a la reinserció, mitjançant un espai de formació i treball a l'interior de recintes penitenciaris, de presos d'alta complexitat mitjançant processos de capacitació, escolarització i treball, combinat amb recolzament psicosocial en una proposta d'intervenció integral i multidimensional. Actualment hi ha 5 Espais Mandela a altres recintes penals.

Costa Rica. Un projecte pilot recent.

L'any 2017 Costa Rica va iniciar un projecte pilot de cooperativisme a presons a dos centres penitenciaris -el CAI de dones Vilma Curling Rivera, a Desamparados, i al CAI d'homes Nelson Mandela, a San Carlos. El programa de capacitació ofereix tallers sobre emprenedoria, associacionisme i cooperativisme, habilitats socials, i també recolzament psicològic: Com en el cas de la presó de Mekelle a Etiòpia, també es forma el personal penitenciari en cooperativisme per tal de que pugui oferir suport a les cooperatives que es constitueixin.

El projecte parteix d'una proposta d'un intern de la presó Nelson Mandela, davant la dificultat de comercialitzar els productes que produeixen ell i els altres 70 artesans del centre, que va ser ben acollida per la ministra de Justícia i va resultar en l'aprovació del Decreto Ejecutivo N°39947 que declara d'interès públic el foment, creació i consolidació, finançament, formació i recerca, de cooperatives dins

del sistema penitenciari, amb l'objectiu de potenciar la comercialització dels productes resultat del treball dels interns.

El projecte del CAI de dones compta amb la col·laboració d'estudiants de la Universitat de Costa Rica per a l'elaboració d'un catàleg virtual per a la comercialització dels teixits i artesanies que elaboren, i s'ofereix formació complementària per tal de potenciar els seus negocis, com el disseny digital.

L'Estat espanyol. Una vella tradició cooperativa no recuperada.

Hi ha referències de l'existència de cooperatives penitenciàries a les presons espanyoles abans de la Guerra Civil en diferents estudis. La primera localitzada és de l'any 1893, arran de la creació d'un projecte cooperatiu a la presó de Saragossa impulsat pel director del centre, format per presos que van constituir una societat d'accionistes i treballadors, amb l'objectiu d'obtenir els productes del capital els primers i la remuneració del treball els segons. Es van crear nou tallers amb aquest sistema. El projecte va provocar un intens debat entre el Ministeri d'Hisenda i l'Administració penitenciària, per la introducció d'una modificació del Reglament de contribucions per part del Ministeri amb l'objectiu que els tallers cooperatius penitenciaris tributessin com qualsevol altra empresa. Per l'administració penitenciària, afegir un nou gravamen al treball penitenciar provocaria l'aturada del treball per falta de beneficis. Aquest i altres desacords va motivar la creació d'una comissió d'estudi l'any 1896 amb l'objectiu de reorganitzar el treball penitenciar (Burillo Albacete, 2011).

L'any 1926 al *Reformatorio para Adultos* d'Alacant –que seguia les darreres tendències en matèria penitenciària-, hi havia tallers laborals de mobiliari, sabates, làmpades, teixits de cotó, espartenyas i treball de l'espart en general, mobles de canya, sastreria, joguines, entre d'altres. Els tallers eren gestionats per contractistes lliures o per cooperatives organitzades pels propis presos -especialment les d'espartenyeria i altres articles derivats de l'espart (Núñez, 2014).

Amb la reforma del Reglament del Sistema Penitenciari de 1948 el model cooperatiu desapareix de la legislació, però la LOGP de 1979 en els seus articles 27, 30 i 31 contempla que les persones privades de llibertat puguin dur a terme treball productiu mitjançant fórmules cooperatives i similars, i la possibilitat de que es creïn cooperatives formades per presos, de les quals l'Estat formaria part, recuperant d'aquesta manera una vella tradició a la història penitenciària espanyola (Fernández Artiach, 2004). Malgrat que la llei ho contempla, només es té notícia de dos projectes cooperatius a presons de Catalunya i de l'Estat, que no es van arribar a constituir.

El primer és el de la Fundació Privada ARED, que té el seu origen a la presó de Wad Ras de Barcelona amb un projecte cooperatiu de quatre alumnes de formació professional del taller de costura de Wad Ras que, junt a la seva educadora, creen l'associació l'any 1994. L'origen del projecte va ser precisament el de generar oportunitats per a les dones quan surten amb un 3r grau, o un 2n, davant la falta de recursos de suport.

El segon, un projecte pilot de cooperatives dut a terme a la presó de Carabanchel, a Madrid, l'any 1983. El *Colectivo de Educación Permanente para Adultos* (CEPA), amb experiència en classes d'alfabetització a reclusos del centre, va impulsar una experiència de treball i educació amb l'objectiu d'oferir-los alternatives d'inclusió quan recuperessin la llibertat, gràcies a una subvenció de 900.000 pessetes -uns 5.409€-, de la "*Comisión diocesana contra el paro*". Es va crear una primera cooperativa, de fabricació de pilotes, que van tenir sortida al mercat gràcies al suport d'alguns ajuntaments de la

província de Madrid. La segona cooperativa creada es dedicava a la fabricació de joguines educatives de fusta, inicialment *puzzles* amb la intenció d'ampliar la gama.

Entre les dues cooperatives hi treballaven una seixanta de presos procedents de totes les galeries, excepte els de la tercera –membres d'organitzacions armades, anarquistes i alguns presos comuns considerats conflictius-. La majoria no tenien grans condemnes o estaven pendents de judici, principalment per tràfic de drogues. Els beneficis que aconseguien es repartien entre els interns i els membres del grup promotor. Les aproximadament 3.000 pessetes setmanals, uns 18€, permetien als interns pagar-se aliments a la botiga de la presó, tabac, etc.

L'any 1983 s'estava treballant en una col·laboració amb la *Gerencia de Trabajos Penitenciarios* per poder potenciar la idea, però no s'ha trobat cap més referència sobre la seva continuïtat. S'ha contactat amb CEPA per intentar aconseguir més informació, sense obtenir resposta.

3.4. LES COOPERATIVES EN CONTEXT PENITENCIARI COM A EINA DE REHABILITACIÓ.

De les experiències, reeixides o fallides, exposades, i dels estudis analitzats, se'n deriva que són diverses les característiques d'aquestes cooperatives que les fan especialment aconsellables en el procés de rehabilitació de les persones privades de llibertat dins del sistema de la justícia penal. Malgrat que hi ha casos d'èxit de cooperatives penitenciàries que no s'emmarquen en el tipus de les Cooperatives Socials o *Multistakeholder*—com és el cas de Puerto Rico—, en analitzar els beneficis de les cooperatives com a eines de rehabilitació i inclusió es farà sempre pensant en les Cooperatives Socials, atès que considero que és el tipus que més s'adequa a la finalitat d'inclusió de les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades.

La rehabilitació i la reinserció, tal i com reflexionen alguns dels estudis consultats, no és simplement evitar la reincidència, sinó que va de construir i reconstruir relacions socials positives que alimentin i mantinguin un estil de vida dins dels límits de la llei (The Idea's Mine, 2016). Tots els autors consultats coincideixen en que les cooperatives nascudes en context penitenciari ajuden a les persones a recuperar l'autoestima, teixir una xarxa de contactes i suports, i adquirir habilitats i competències necessàries, no només per al treball sinó també per a la reinserció en la societat després de complir condemna (Cosgrove, O'Neill, Sargent, 2011; García, 2017). I a més, l'empoderament de la persona es produeix en el si d'un projecte econòmic que és col·lectiu i és democràtic (Musto, 2008; Biella, 2015; Garcia, 2019), elements que representen un avantatge addicional d'aquest model respecte a altres projectes d'inserció laboral en context penitenciari, que és que mitjançant el poder compartit que dona la propietat compartida, els models cooperatius també prevenen l'explotació dels seus membres, i l'empitjorament de les condicions laborals que comporta (Weber, 2016).

Són diversos els estudis que posen el focus en els valors positius de responsabilitat i solidaritat que confereix un projecte cooperatiu (Fernández Artiach, 2006). Els propis valors cooperatius d'autoajuda o suport mutu, democràcia, igualtat i equitat, solidaritat, honestat i transparència, responsabilitat i vocació social dins l'àmbit penitenciari permet introduir pràctiques -com les de la gestió democràtica, l'autogestió i l'autonomia, l'intercooperació, les cures de l'equip, la propietat comuna, entre d'altres-, que contribueixen a dotar a la persona d'habilitats i competències que empoderen, tal i com observava Raquel Felicó al llarg de l'entrevista.

Per tant, els trets que fan que aquestes cooperatives siguin eines especialment beneficioses en els processos de rehabilitació de les persones privades de llibertat i alliberades són:

En primer lloc, el seu particular model de governança *Multistakeholder*. Que, en permetre una governança compartida entre dos o més grups d'interès amb una mateixa missió social, és especialment encertat per a les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades, on la participació de diferents grups d'interès –entès com a interès en contribuir a la rehabilitació i inserció de la persona i en la consecució de l'objecte social de la cooperativa-, enriqueix el propi funcionament cooperatiu, i facilita els processos d'acompanyament a la plena inclusió (Nicholson, 2011). Pressuposem en aquest cas que l'estatus diferenciat que atorga la llei a les persones que estan en situació de privació de llibertat i a les que ja han estat alliberades les converteix en grups d'interès diferents.

En segon lloc, l'exercici del suport mutu. La pertinença d'aquests diferents grups d'interès a la cooperativa representa per als seus membres privats de llibertat o ja alliberats no només una oportunitat laboral sinó de suport mutu a la rehabilitació, així com d'acompanyament a la “reinscripció” a la societat en el moment de ser alliberats. La cooperativa proporciona una estructura que possibilita que es construeixin relacions socials positives entre les parts que contribueixin a sustentar un estil de vida que mantingui als alliberats lluny de la presó. De fet, Nicholson qualifica els principals serveis que ofereixen aquestes cooperatives com a “*mutual reducing re-offending services*” que podem traduir com a serveis de reducció “mútua” de la reincidència (Nicholson, 2011). Per què mútua? Per què són les persones que ja s'han “rehabilitat”, les que acompanyen a les persones que comencen el seu camí cap a la plena inclusió

En tercer lloc, que la majoria de cooperatives nascudes en context penitenciari transcendeixen el sistema formal de justícia penal. Van més enllà de la porta de la presó -“*through the prison gate*”- perquè acompanyen a la persona en el seu procés de “rehabilitació” més enllà del centre penitenciari, i donen resposta a les necessitats sorgides durant el procés d'adaptació a la vida en llibertat. El fet de que estiguin formades per persones que representen a grups d'interès ben diferents, possibilita que la solució que aporten a aquestes necessitats sorgides en llibertat siguin multidisciplinàries i col·lectives. Per tant, aquestes cooperatives es converteixen en una eina mitjançant la qual poder oferir aquestes respostes. Ofereixen un servei d'atenció integral abans i després de la llibertat. I els principals proveïdors d'aquests serveis són les pròpies persones privades de llibertat i alliberades.

Malgrat tots aquests beneficis, Beth Weaver, que és professora titular de Treball Social de la Universitat de Strathclyde, a Escòcia, es lamentava l'any 2018 de que encara estigués per explotar el potencial de les cooperatives socials en el context del Regne Unit (Weaver 2018).

4. CONCLUSIONS

De tota la informació analitzada al llarg d'aquest treball se'n deriven les següents conclusions:

- ✓ Les cooperatives en l'àmbit penitenciari s'han mostrat com una eina que millora els processos de rehabilitació i inclusió de les persones que estan o han estat privades de llibertat a les presons.
- ✓ Malgrat que poden ser de diferents classes, el tipus que n'ha facilitat l'aparició és el de les Cooperatives Socials italianes, pel seu particular model de governança *multistakeholder*. Un model

que legalment permet la governança compartida entre diferents tipus de membres –o grups d’interès- amb responsabilitats i rols diferents, agrupats entorn a una missió social comuna.

- ✓ La majoria de cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades transcendeixen el sistema penitenciari, segons la concepció d’actuació “*through the prison gate*”- a través de la porta-, dins i fora de la presó, durant i després de la situació de privació de llibertat.
- ✓ Les cooperatives com a eina de rehabilitació i inclusió ha generat interès entre diferents disciplines com l’Educació Social, el Dret, el Treball Social, la Criminologia, la Sociologia, i també per part d’organitzacions per a la millora dels drets de les Persones Privades de Llibertat i Alliberades.
- ✓ L’interès acadèmic pel model es deu a la seva contribució a la rehabilitació de la persona i a la reducció de la reincidència, per què aborda les causes d’exclusió social prèvies i millora la construcció de relacions socials sòlides de les persones.
- ✓ Per aquest motiu són especialment beneficioses amb col·lectius vulnerables, com seria el de les dones del sistema penitenciari.
- ✓ El model cooperatiu és una eina que facilita la incorporació de la perspectiva de gènere als programes de reinserció de persones privades de llibertat.
- ✓ A la majoria de casos observats, han estat impulsades per part de les pròpies persones privades de llibertat o alliberades, pel teixit organitzat de l’ESS, i per organitzacions pel canvi als sistemes correccionals, polítiques o apolítiques, filantròpiques i/o evangelitzadores.
- ✓ Les Polítiques públiques de suport i creació d’un ecosistema favorable -modificacions legislatives, finançament, convenis i concerts, etc- afavoreixen la seva creació.
- ✓ Les seves dificultats de supervivència, com molts altres projectes de l’ESS, estan molt relacionades amb el pla financer i l’excessiva dependència del finançament públic.
- ✓ I finalment, per a la seva sostenibilitat és clau la intercooperació amb el teixit de l’ESS per donar-hi visibilitat, i assegurar la comercialització dels seus productes.

4.1. RESPOSTES DEL MODEL COOPERATIU ALS REPTES DE LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES DE REINSERCIÓ.

El model de cooperativa de persones privades de llibertat i alliberades estudiat en aquest treball, és una bona eina d’inclusió perquè dona resposta als principals reptes dels programes de reinserció de dones a casa nostra:

1. El model cooperatiu permet enfocar els programes de rehabilitació i inserció a la superació de factors d’exclusió social de les dones, gràcies a les eines de les quals les dota el treball en valors cooperatius.
2. El model cooperatiu permet incorporar la perspectiva de gènere, i evitar la reproducció d’estereotips de feminitat, introduint enfoc de les economies feministes i de les cures.
3. El model cooperatiu a les presons catalanes és innovador, i té una gran capacitat transformadora perquè mitjançant la formació en empenedoria cooperativa i en gestió democràtica es procura una millora i consolidació de les habilitats, tant socials com laborals de les dones.
4. La formació cooperativa i facilitar la creació de cooperatives autogestionades a les presons dona resposta a la necessitat d’incrementar l’oferta laboral, dignificar el treball femení, i oferir més formació que les capacitati.
5. Novament, formar en els valors cooperatius des de la perspectiva de les economies feministes i de les cures és una eina poderosíssima en la lluita contra les violències de gènere.

6. Formar en els valors cooperatius al personal funcionari penitenciari, així com als equips tècnic col·laboradors, no només contribueix a millorar les habilitats i sensibilitat de les persones que treballen a les presons, per tal que puguin acompanyar als processos de les dones, sinó que contribueix a crear un ambient idoni per a la rehabilitació
7. Fomentar la creació de cooperatives dins de les presons, i treballar-ho d'entrada com una oportunitat també per a les famílies, comptant amb elles des del principi, permetria iniciar la preparació per a la sortida en llibertat abans, a la vegada que assegurar l'acompanyament a mitjà i llarg termini de les persones en règim obert i, sobretot, un cop són alliberades.

4.2. LÍMITS, OPORTUNITATS I REPTES DEL MODEL COOPERATIU EN EL CONTEXT PENITENCIARI CATALUNYA.

OPORTUNITATS:

1. El marc normatiu del treball dins l'àmbit penitenciari a Catalunya preveu que les persones privades de llibertat puguin desenvolupar activitats productives mitjançant fórmules cooperatives a les presons, de les quals l'administració en serà sòcia per tal de contribuir al seu objecte social (articles 27, 32 i 34 de la LOGP).
2. El desenvolupament d'un projecte cooperatiu de dones privades de llibertat i alliberades dins l'àmbit penitenciari català és possible en el marc de les competències de la Generalitat:
 - La competència executiva en matèria penitenciària és de la Generalitat, que l'assumeix i exerceix des de 1984. Aquesta competència inclou “la capacitat per a dictar disposicions que adaptin la normativa penitenciària a la realitat social de Catalunya”, i “la planificació i l'organització del treball remunerat de la població reclusa, i també l'execució de les mesures alternatives a la presó i de les activitats de reinserció” (Article 168.1 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya).
 - També té la competència exclusiva en matèria de cooperatives, que inclou “en tot cas la regulació i el foment del moviment cooperatiu (Article 124 de l'Estatut).
 - Així com la competència en matèria de polítiques de gènere, que inclou “la planificació, el disseny, l'execució, l'avaluació i el control de normes, plans i directrius generals en matèria de polítiques per a la dona, i també l'establiment d'accions positives per a aconseguir eradicar la discriminació per raó de sexe que s'hagin d'executar amb caràcter unitari per a tot el territori de Catalunya” (Article 153 de l'Estatut).
3. El CIRE -Centre d'Iniciatives per a la Reinserció- com a empresa pública creada amb la finalitat d'augmentar l'ocupació de les persones que han estat privades de llibertat, millorar la seva reinserció social i lluitar contra l'exclusió, mitjançant programes que desenvolupa dins les presons.
 - El CIRE està impulsant canvis en el seu model amb l'objectiu de prioritzar la capacitat en el treball per sobre de la productivitat, que ha començat amb la implantació del model FOI i seguirà amb canvis en el model de càlcul de la retribució dels interns que treballen als seus tallers.
 - També té entre les seves propostes de millora una modificació legislativa al Parlament per poder acompanyar en la recerca de feina a les persones que obtenen la llibertat definitiva, atès que el vincle amb l'interior ara es talla. I una modificació de la llei al Congrés de Diputats per tal que el CIRE, que compta amb uns 300 llocs de treball als tallers, pugui contractar també a persones

que han finalitzat la condemna (Piulachs, 2019). També que hi puguin fer les pràctiques que exigeixen els certificats.

- La proposta pilot que fa aquest TFP podria ser complementària d'aquestes propostes de canvi del CIRE.
 - A més es podria comptar amb el suport de la Direcció General d'Economia Social, el Tercer Sector, les Cooperatives i l'Autoempresa, que forma part del Consell d'Administració del CIRE -l'òrgan de direcció superior i control-, en qualitat de vocal.
4. L'existència d'experiències consolidades a nivell internacional, que poden servir de model.
 5. L'experiència d'una llarga tradició cooperativa al país i un teixit de l'ESS i el cooperativisme ben organitzat, amb un Mercat Social prou fort i amb entitats que compten amb experiència en el treball a presons i en el suport a la inclusió de dones de col·lectius vulnerables.
 6. La força i coneixement acumulats per la Taula de presons de la Taula del Tercer Sector Social, i la Comissió d'àmbit penitenciari de l'ECAS.
 7. Un Pla estratègic d'execució penitenciària pel període 2019-2027 que incorpora algunes de les propostes d'actuació que ja havia plantejat l'estudi "*Dones i presó*" (Martín Fortunato, 2015), que aquest TFP ha apuntat com a reptes de les polítiques públiques d'inserció. A més, entre els objectius del Pla estratègic hi ha la creació d'un nou Centre Penitenciari per a dones a Barcelona, pensat i dissenyat en base a les seves necessitats i particularitats, que podria ser un bon espai per a explorar i innovar en matèria d'organització autogestionada del treball penitenciari.
 8. El fet que l'expansió de les cooperatives penitenciàries s'ha donat sobretot amb governs de caire social, que aposten pel cooperativisme, i que actualment s'estan desenvolupant polítiques públiques de foment del cooperativisme, molt especialment a través de la xarxa d'Ateneus Cooperatius.

LÍMITS A LA SEVA IMPLANTACIÓ:

1. Marc legal. L'article 63 de la llei de Cooperatives no permet que "Les persones condemnades a penes que comporten la inhabilitació per a l'exercici de càrrecs públics i les que han estat condemnades per incompliment greu de lleis o disposicions socials, mentre duri l'execució de la pena", formin part del Consell Rector. Mentre no hi hagi un canvi legislatiu, aquest escull ens obligarà a buscar vies per assegurar la representació i el vot de les persones privades de llibertat al Consell Rector.
2. Els límits que posin les dones a l'hora de participar en un projecte d'aquestes característiques.
3. Els límits que puguin posar els Serveis Penitenciaris: accés a la dones internes, adaptació d'horaris, sensibilitat del personal penitenciari, entre d'altres.
4. Els límits que pugui posar el propi teixit cooperatiu, atès que hi ha països on no és especialment favorable a l'impuls de cooperatives penitenciàries (seria el cas de la Gran Bretanya).
5. La capacitat que tingui el projecte de sumar adeptes i aconseguir finançament.

PRINCIPALS REPTES:

1. Accedir a les dones privades de llibertat, què han d'estar al centre del projecte, i motivar-les a aportar i participar plenament en cadascuna de les seves fases.
2. Convèncer al màxim d'agents sobre les virtuts del model cooperatiu per donar resposta als reptes de les polítiques públiques en matèria de reinserció: al quadres de gestió i a les tècniques del CIRE, als serveis penitenciaris, al teixit de l'ESS i el cooperativisme, a les entitats que treballen en

programes d'acompanyament a la inserció de persones privades de llibertat, a diferents departaments de l'Administració Pública, etcètera.

3. Un element clau és la corresponsabilitat entre l'administració pública catalana i els agents econòmics i socials en els processos de reinserció sociolaboral de les persones sotmeses a mesures penals. Caldrà establir convenis entre ens públics i entitats socials.
4. Marc legal: estudiar com les cooperatives d'iniciativa social encaixen amb el model, i quin seria el model de governança, així com la viabilitat de crear una cooperativa integral d'iniciativa social penitenciària.
5. Marc legal: cercar vies per superar l'escull de les incompatibilitats que recull l'article 63 de la llei de Cooperatives, i assegurar la representació i el vot de les persones privades de llibertat al Consell Rector.
6. Definir l'encaix de l'administració pública dins del projecte, per tal de que sigui facilitadora més que impulsora. I estudiar la viabilitat de que formi part, com a sòcia, del projecte cooperatiu (tal i com estableix la LOGP).
7. Aconseguir recursos per tirar endavant el projecte a mitjà -llarg termini
8. I finalment, mantenir la perspectiva de gènere i la incorporació de les cures en tot el procés.

5. PROJECTE PILOT “COOPERATIVES DE DONES LLIURES”

5.1. OBJECTIU.

Per què dones lliures?. Per què la llibertat es viu i se sent, i va més enllà de límits físics i mentals imposats. Perquè aquest vol ser un projecte d'empoderament de la dona per superar una privació de llibertat imposada, que no és només una privació jurídica temporal derivada de la comissió d'un delictes, sinó que és una privació simplement pel fet de ser dona i haver superat els límits d'uns rols imposats. Tal i com es posava de manifest a l'inici d'aquest TFP, la dona a presó pateix una doble condemna, per haver delinquit i per no desenvolupar el rol de mare i esposa al que ha estat tradicionalment encadenada.

Una condemna que en la majoria dels casos era prèvia al delictes. Perquè quan coincideix el ser dona amb ser pobre, pertànyer a minories ètniques, viure un procés migratori, haver patit mancances educatives, o simplement suportar les violències vinculades a una cultura hegemònica *heteropatriarcal* que decideix a què tenim dret les persones, de qui és la responsabilitat de les cures, o fins on arriba la nostra llibertat en base al gènere i a la diversitat, quan es donen aquestes coincidències, les dones no som lliures.

Aquest vol ser un projecte que contribueixi a ajudar a les dones a ser lliures, malgrat estar internes en una presó, malgrat viure en situació de privació de llibertat, oferint-los oportunitats per expressar-se, imaginar-se, creure's, crear, decidir, construir, juntes. I quina millor eina per contribuir a aquest procés que formar part d'un projecte cooperatiu, on poder experimentar els valors d'autoajuda o suport mutu, de responsabilitat, de democràcia, d'igualtat i equitat, de solidaritat, d'honestat i transparència, de vocació social, construint ja dins la presó un itinerari de llibertat.

Per tot això l'objectiu de “Cooperativa de dones lliures” és la construcció d'un projecte cooperatiu que millori les oportunitats d'inclusió de dones que estan o han estat privades de llibertat en centres penitenciaris.

Objectius específics:

- Dotar a les dones d'eines útils per ajudar a combatre les situacions d'exclusió social -prèvies a l'entrada a la presó o sobrevingudes- mitjançant tallers de sensibilització i formació en cooperativisme.
- Millorar l'oferta d'activitats dels programes de reinserció, mitjançant itineraris d'acompanyament a la creació de projectes econòmics transformadors.
- Treballar tots els processos d'inserció amb la perspectiva que aporten les economies feministes i de les cures.
- Construir una xarxa sòlida de suport al projecte dins i fora de l'àmbit penitenciari, per assegurar l'acompanyament a tots els processos més enllà de la situació de privació de llibertat.

5.2. ON ES DURÀ A TERME?

En ser un projecte pilot es començarà en una sola presó, que serà Wad Ras, per ser la presó que acull a més dones i per estar ubicada dins de la ciutat de Barcelona, amb un ric teixit cooperatiu i de l'ESS i programes públics de suport a l'ESS i al Cooperativisme interessants. Per tant el territori d'actuació serà tota la ciutat de Barcelona.

Atès que el projecte es planteja en 3 fases, a mesura que s'avanci es plantejarà l'ampliació a més centres penitenciaris i territoris.

5.3. COL·LABORACIONS IMPRESCINDIBLES

Per un projecte pilot com el que proposem és clau la col·laboració pública –privada –comunitària. Són molts els grups d'interès implicats, i cal teixir aliances amb tots. Per tot això caldrà explicar el projecte, avaluar i replantejar cadascun dels seus plantejaments comptant amb les diferents visions, enfoc i interessos. L'entrada dels diferents grups d'interès en el projecte es donarà per fases.

Les col·laboracions imprescindibles per a aquest projecte són:

- Evidentment, i per sobre de tot, el col·lectiu de dones en situació de privació de llibertat i alliberades, perquè el projecte ha de partir de les seves necessitats i adaptar-se a les seves capacitats, visió i objectius. I per què si elles no se'l creuen i no hi tenen interès, el projecte neix mort d'entrada.
- Les entitats que treballen amb dones, dins i fora de la presó –que hi desenvolupen projectes diversos de suport a la reinserció laboral, terapèutics, d'expressió artística, d'atenció a les víctimes de violències, o a les dependències, entre d'altres- per tal que el projecte integri diferents visions, enfoc i realitats.
- Les organitzacions del Tercer Sector Social amb línies de treball a l'àmbit penitenciari: Taula del Tercer Sector Social, la Comissió d'àmbit Penitenciari de l'ECAS.
- El CIRE, per valorar i treballar conjuntament l'encaix en el marc dels programes formatius i d'ocupació que impulsa. La Taula de Participació Social i altres programes del Departament de Justícia.
- Les famílies, clau en l'èxit dels programes de rehabilitació.

- Organitzacions de l'ESS i el cooperativisme com la FCTC, la XES, el Coop57, COÒPOLIS, el Col·lectiu La Clivella, per assegurar una xarxa de suport al projecte, segons les necessitats que vagin sorgint a cada fase. També l'entorn comunitari proper a la presó.

- El programa Aracoop, de la Direcció General d'Economia Social, el Tercer Sector, les Cooperatives i l'Autoempresa. I altres organismes públics: el Comissionat d'Economia Social de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona Activa, l'Espai InnoBa; l'Oficina de Desenvolupament Local de la Diputació de Barcelona, la XMESS (per la capacitat d'interlocutor amb xarxes i municipis d'altres territoris que estiguin col·laborant amb projectes de cooperatives penitenciàries).

- Les Universitats, per comptar amb especialistes en àmbit penitenciari i en cooperativisme de diferents àrees de coneixement –Pedagogia, Educació Social, Treball Social, Sociologia, Criminologia, Economia i Empresa, Ciències Polítiques, entre d'altres-, amb el múscul del col·lectiu d'estudiants que puguin donar-hi suport voluntàriament mitjançant els programes solidaris de les pròpies universitats (per exemple la FAS de la UAB), convenis de pràctiques, etc., i amb l'intercanvi de coneixement amb Universitats internacionals que estan participant en projectes com el que plantegem.

5.4. FASES DEL PROJECTE.

El projecte està pensat en tres fases, amb una durada aproximada de tres anys, en que les dones seran les protagonistes. Aquesta és una proposta inicial, un tirar la primera pedra, per tal que tots els col·laboradors abans esmentats l'analitzin, hi diguin la seva, critiquin, descartin, o es descartin, proposin i construeixin.

S'inspira en el model argentí, que compta amb una Federació que té una àrea concreta de cooperatives penitenciàries, i que ho desenvolupa en estreta aliança amb les Universitats.

<p>FASE 1</p> <p>Aquesta fase contempla diferents tempos i dos espais de treball diferenciats, a l'interior i a l'exterior de la presó. Tal i com s'ha esmentat abans, en ser un projecte pilot es començarà a la presó de dones de Wad Ras, a la ciutat de Barcelona.</p>	
<p>Intramurs</p> <p>S'abordaran les necessitats, capacitats i limitacions de les dones per a la millora dels propis processos d'inclusió; es treballaran els principis que desenvolupen els valors cooperatius; s'abordaran les limitacions i reptes del projecte en un entorn penitenciari (institució total) i s'imaginaran possibles solucions col·lectives; s'aprendrà a construir propostes amb visió comunitària, a validar-les, a replantejar-les a millorar-les.</p> <p>A tal fi, es duran a terme les diferents activitats:</p>	<p>Extramurs:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Detecció de dones que ja han estat alliberades i estan vinculades a recursos d'inclusió per intentar incloure-les al projecte a la Fase 2. - Cercar aliances entre els agents abans exposats, sobretot amb la FCTC i la XES, que considero que haurien de liderar un projecte d'aquestes dimensions, la Comissió Penitenciària de l'ECAS i les Universitats, perquè considero que com a institucions ancorades al territori haurien de tenir un paper clau en el desenvolupament de projectes transformadors i necessàriament multidisciplinaris.

<p>1. <u>Qüestionaris i entrevistes a dones privades de llibertat</u> per valorar el possible interès en formar part del projecte i si les dones perceben que els pot aportar beneficis en el seu procés d'inclusió. Ho faran les entitats que treballen dins de la presó que compten amb la confiança de les dones, per aquest motiu prèviament se'ls haurà fet una breu explicació sobre que és una cooperativa, la idea del projecte i dels seus objectius.</p> <p>2. <u>Grup de treball amb les dones</u> amb l'objectiu de generar confiança, detectar necessitats, capacitats i limitacions.</p> <p>3. <u>Taller de sensibilització i formació en cooperativisme</u>. També per al personal de presons, per tal que pugui esdevenir un punt de suport als projectes que se'n puguin derivar, tal i com es fa a algunes de les experiències cooperatives observades.</p>	<p>- Estudiar les possibilitats que ofereix el marc legal per tal de poder passar d'un projecte formatiu a un ocupacional, i per tal d'assegurar que el projecte sigui a banda i banda de la porta de la presó. En aliança amb el CIRE i amb les entitats de l'ESS amb programes d'inclusió i acompanyament a l'exterior durant el 2n i el 3r grau, i en el moment en que els dones obtenen la llibertat definitiva.</p> <p>- Cercar finançament per a les fases següents.</p>
<p>Avaluació: Seguiment i avaluació continua. Al final de la fase 1 caldrà fer una avaluació de resultats, de necessitats i de recursos a l'abast, replantejar i redefinir l'enfoc de la segona fase. Cal comptar sempre amb la voluntat de les dones de seguir endavant i valorar el grau de maduresa del projecte per decidir si es segueix endavant.</p>	
<p>Durada de la Fase: Per poder passar a la Fase 2 és important haver trobat l'encaix del projecte en el context penitenciari i haver resolt els reptes legals, per aquest motiu no és possible determinar el temps de durada de la fase, que no seria inferior a 1 any, que és el temps de durada del taller.</p>	

<p>FASE 2:</p> <p>En aquesta segona fase es treballarà a 2 Centres Penitenciaris i es funcionarà a dues velocitats:</p>
<p>1. Replicar la FASE 1 a un segon CP i al territori on s'ubica:</p> <p>Es valoraria en quin CP segons quin sigui l'encaix d'aquest projecte amb els tallers productius del CIRE. Es treballarà intramurs i extramurs.</p>
<p>2. Formació i capacitació en cooperativisme i acompanyament a la creació d'un projecte cooperatiu a Wad Ras.</p> <p>Es partirà del projecte sorgit dels tallers.</p> <p>Caldrà articular una taula de seguiment, que podria estar vinculada amb la TPS –Taula de Participació Social-. Caldrà valorar la incorporació a aquesta taula de la DG d'Economia Social i de la Sectorial de Cooperatives d'Iniciativa Social de la FCTC.</p> <p>Es cercaran aliances amb altres programes del Sistema Penitenciari per tal de donar publicitat al projecte dins dels CP i fora, per facilitar que se'n parli entre el col·lectiu de persones privades de llibertat i motivar a la participació, i pensant en el màrqueting necessari entre altres sectors per assegurar finançament per a la sostenibilitat del projecte (Ràdio, butlletins, etc).</p>

La formació d'aquesta fase s'integraria com a itinerari formatiu dins dels programes d'inserció. Un itinerari on es treballaria la idea, es treballaria molt la part de cures, vinculada al règim intern; seria ideal que coneguessin de primera mà les experiències de diferents entitats de l'ESS i comunitàries en començar a elaborar el projecte: pla d'empresa, comunicació, estudi de mercat, detecció de necessitats formatives, vies de finançament, etc.; caldria un suport exterior molt intens.

L'ideal seria que la formació fos compatible amb algun treball remunerat de mitja jornada dins de la presó, per tal que les sòcies poguessin anar fent calaix.

Avaluació: Seguiment i avaluació continua comptant sempre amb la participació les dones cooperativistes.

Durada: El temps de durada de la fase serà aproximadament d'un any.

FASE 3:

Un cop superades les dues primeres fases i assegurada la sostenibilitat del projecte, avançaríem cap a una 3a Fase, que inclou les dues anteriors:

1. Replicar la FASE 1 a un 3r CP i al territori on s'ubica:

Es valorarà en quin CP amb el CIRE. Es treballarà intramurs i extramurs.

2. Replicar la FASE 2, de capacitació i acompanyament a la creació, al 2n CP.

També amb possibles nous projectes cooperatius que hagin sorgit a Wad Ras, si s'escau.

3. Iniciar la 3a FASE, de consolidació dels projectes de Wad Ras i de sortida a l'exterior.

El projecte està pensat per començar dins la presó i continuar un cop les dones són alliberades definitivament. És per això un projecte a mitjà –llarg termini, que passa per l'itinerari formatiu inicial, però que també pot suposar que les dones ja alliberades que treballessin en el projecte dins de la presó mantinguin el vincle amb l'interior i gestionin el projecte a l'exterior. També pot implicar que dones que no han format part del projecte i que estiguin implicades a projectes d'inserció laboral s'hi incorporin.

Caldrà aquí fer una feina molt intensiva de cerca d'aliances a l'exterior, per implicar el projecte amb la comunitat.

Avaluació: Seguiment i avaluació continua i avaluació final del conjunt del projecte, amb propostes de millora i de continuïtat.

Durada: El temps de durada de la fase serà aproximadament d'un any.

5.5. CONCEPCIÓ DELS TALLERS DE SENSIBILITZACIÓ I FORMACIÓ EN COOPERATIVISME DE LA FASE 1.

Contingut. Hi ha diferents experiències inspiradores per dissenyar aquests tallers, però jo apostaria per les de les Cooperatives d'alumnes i les proves pilot de Cooperatives de Joves que s'han impulsat a diferents municipis, doncs malgrat estar dirigides a un públic diferent, el format és molt adequat per a treballar els valors, el grup, la participació, el consens, la gestió de conflictes, el reconeixement de la pròpia feina, de la dels altres i de la del grup.

Es compta amb materials pedagògics molt útils i adaptables disponibles, com la *Guia Didàctica de l'economia solidària i el cooperativisme per al professorat* elaborada per la cooperativa L'Esberla per a l'Ateneu Cooperatiu del Maresme.

Immersiò en els principis i valors cooperatius, amb perspectiva de gènere. Als tallers es treballaran els principis cooperatius, per entendre el perquè d'aquests i no altres, la seva importància per apuntalar els valors cooperatius, i la seva relació amb l'exercici del dret a la llibertat:

- Adhesió voluntària. Fonamental per exercir la llibertat de la persona és el poder decidir formar part o no del projecte.
- Gestió democràtica. Per ser lliures cal poder exercir el dret a la participació activa i en condicions d'igualtat en la presa de decisions sobre el projecte col·lectiu que vulguin impulsar. Treballar sobre el principi d'una persona un vot, el respecte als torns de paraula durant les assemblees, que totes les persones en algun moment o altre facin propostes i siguin escoltades per les altres.
- Participació econòmica. On s'abordaran les diferents possibilitats i opcions de les dones per poder garantir el ple exercici dels seus drets polítics, tenint en compte les limitacions del context penitenciari (atès que als centres penitenciaris no es poden utilitzar diners) i dels recursos econòmics amb que compten (que probablement siguin pocs). Serà el moment de ser imaginatives i parlar de les oportunitats que pot oferir la moneda social.
- Autonomia i independència. Autogestió i autonomia són dos conceptes estretament vinculats amb la llibertat de que parlàvem quan introduïem l'objectiu del projecte "Cooperativa de Dones Lliures". Explorar conjuntament vies per poder tirar endavant un projecte autogestionat en el marc d'un centre penitenciari, establir acords amb altres organitzacions, inclòs el departament de justícia, i explorar vies per aconseguir suport financer d'entitats externes al projecte, és un exercici d'empoderament que pot ser molt important en el procés de rehabilitació de la persona, i que respon a la missió de rehabilitació i reinserció de les institucions penitenciaris. Per a les dones, fer l'exercici d'anar a explicar quina idea de projecte cooperatiu tenen i de negociar amb la direcció del centre penitenciari i amb el personal com haurà de ser aquest espai autogestionat i quines normes el regularan, ha de ser per força un pas important d'empoderament.
- Educació, formació i informació. Per tirar endavant el projecte caldrà que les dones siguin conscients de quina formació i informació necessiten, per poder després participar del procés de buscar suport extern per aconseguir-la. I també fer l'exercici de comunicar fora de la presó que fan i per què fan, i quins beneficis pot comportar per a elles i per a la societat que el tirin endavant, en un exercici de transparència cap a la societat que a la llarga les ha d'incloure.
- Intercooperació i Interès per la comunitat. Aquests dos principis són molt importants per al projecte que plantejem, que no té sentit sense la voluntat d'enxarxar-se i l'interès per les necessitats de l'entorn i la cerca de solucions. Aquest és principi que ha de permetre treballar la relació entre les dones i el seu entorn, previ a l'entrada a la presó i dins la presó, el tipus de relació que hi han establert i la seva experiència, si la tenen, en projectes comunitaris. Obrir la mirada per detectar necessitats, no només les seves sinó les del seu entorn immediat –en aquest cas la presó, o el territori on s'ubica el seu centre de treball o d'estudi en cas que ja estiguin en 2n grau-, i pensar com i amb qui poden teixir aliances per donar-hi resposta, és també un altre exercici important d'empoderament i

assumpció de compromisos i responsabilitats que les pot preparar per a la sortida en llibertat, un moment difícil que ja hem vist que els suposa molt estrès.

Transversalment al procés de treball de tots aquests principis es parlaria de les alternatives, propostes de canvi i oportunitats que ofereixen les economies transformadores: les Economies feministes i de les Cures, l'Economia del Bé comú, l'ESS, el moviment cooperatiu, el Comerç Just i el Consum Responsable, conscient i transformador; el mercat social, les finances ètiques i solidàries i l'Economia Circular. Tot des d'exemples que els siguin propers.

Acreditació d'aprenentatges. És important poder certificar d'alguna manera la immersió en els principis i valors cooperatius feta durant la FASE 1. Una mena de *Carnetcoop* que les entitats del teixit de l'ESS reconeguin, i sigui un plus a l'hora de buscar feina. Això implicaria que el teixit de l'ESS i el cooperativisme sigui sensible vers la realitat penitenciària. I això passaria per fer sensibilització social vers aquesta realitat, potser de la mà de l'ECAS.

Durada. El taller tindria la durada d'un curs escolar.

Vies de finançament. Es podria optar a les subvencions del Departament de Justícia per a activitats de col·laboració.

5.6. TIPUS DE COOPERATIVA I MODEL DE GOVERNANÇA.

A la pregunta de quin tipus de cooperativa pot encaixar millor en el projecte, la resposta és que, independentment de la classe que siguin, les cooperatives de persones privades de llibertat i alliberades han de ser considerades Cooperatives d'Iniciativa Social, reconegudes per l'article 63 de la Llei de Cooperatives per la seva finalitat d'integració laboral, plena inserció o defensa de persones o col·lectius vulnerables, o de satisfacció de necessitats socials poc o gens ateses pel mercat (Llei 12/2015).

Aquest tipus de cooperativa s'emmarca en el model de Cooperatives Socials -que s'ha mostrat com a facilitador en la creació de cooperatives en context penitenciari-, per les següents característiques:

- per la seva finalitat social;
- perquè el seu objecte social, per tal d'assolir aquesta finalitat, pot ser tant una prestació de serveis com qualsevol altra activitat econòmica;
- perquè admet la participació de persones voluntàries en la realització de l'objecte social, que ha de quedar establerta de manera estatutària. Poden participar a les assemblees generals, amb dret a veu però no a vot, i ser representades a les reunions del Consell Rector, amb veu i sense a vot;
- perquè en tant que entitats sense ànim de lucre, gaudeixen de totes les mesures de foment que el són aplicables a l'hora de participar en concursos públics, contractar amb l'administració pública, optar a beneficis fiscals i subvencions;

Pel que fa a la classe, les Cooperatives integrals són una opció interessant per què es tracta d'una cooperativa de primer grau que pot tenir per objecte activitats econòmiques o socials pròpies de més d'una classe de cooperativa, fet que caracteritza un model de governança de concepció *Multistakeholder*. Segons estableix l'article 163 de la Llei de Cooperatives, el seu model de governança s'estableix per via estatutària, i ha de determinar: a) per a cadascuna de les diferents activitats econòmiques o socials que desenvolupa, els drets i deures, polítics i econòmics, de cada tipus diferent de socis; b) els criteris de

relació proporcional entre els socis de cada activitat; i c) l'atribució de vot plural o fraccionat entre socis de cada activitat amb l'objectiu de mantenir la proporcionalitat, en les votacions a l'assemblea general, que s'hagi establert per als socis de cada activitat. Finalment, cadascuna de les diferents activitats que desenvolupa la cooperativa ha d'estar representada en els seus òrgans socials (Llei 12/2015).

La meua aposta personal seria la de les Cooperatives Integrals amb consideració d'iniciativa social, com a eina d'inclusió de les dones privades de llibertat i alliberades del sistema penitenciari català. Però estudiar bé la classe de cooperativa que millor s'adapta al context penitenciari català i al marc normatiu que el regula, així com estudiar opcions per superar els esculls de determinats articles de la Llei de Cooperatives –pel que fa a la participació de persones que compleixen condemna- forma part de la FASE 1 del projecte. A més, la definició del model de governança de la cooperativa també depèn de les aliances que s'estableixin a la FASE 1, i de resoldre els dubtes legals que genera aquest projecte.

6. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES I BIBLIOGRAFIA WEB:

Associazione Culturale "Made in Jail" (2020). *Made in Jail: la storia*. Disponible a: <https://www.madeinjail.com/it/la-storia-it.html> (Accés abril 2020)

Biella, Danielle (2015). *I videomaker di Bollate: abbiamo saltato il muro del carcere*. Vita, settembre. Comune di Milano. Disponible a: <http://mediagallery.comune.milano.it/cdm/objects/changeme:42728/datastreams/dataStream5602403561485279/content> (Accés abril 2020)

Bolivar (2019). *Las cooperativas sociales*. Bolivar Hoy. Portal de Noticias de Bolivar (09/11/2019). Disponible a: http://bolivarhoy.com.ar/leernoticias.php?id=12024&t=las_cooperativas_sociales. (Accés juny 2020)

Bragulat, Jorge (2018). *Las cooperativas sociales en la prestación de servicios asistenciales. Análisis de experiencias y de su potencial desarrollo en América Latina*. Eduntref. Extracte disponible a: <http://eduntref.com.ar/magento/las-cooperativas-sociales-en-la-prestacion-de-servicios-asistenciales.html> (Accés juny 2020)

Calvó, Sònia (2019). *Dona i presó, una condemna reflex de la societat*. Article publicat a Mèdia.cat Observatori crític dels mitjans (11/02/2019). Disponible a: <https://www.media.cat/2019/02/11/dona-presos/> (Accés abril 2020)

Capato Sartore, Michelina (2013). La cooperativa e.s.t.i.a.: un ponte fra il «dentro» e il «fuori» dal carcere. "Economia della Cultura, Rivista trimestrale dell'Associazione per l'Economia della Cultura" 4/2013, 519-526. Disponible a: <https://www.rivisteweb.it/doi/10.1446/76432> (Accés abril 2020)

CIRE (2020). Centre d'Iniciatives per a la Inserció. Web del Departament de Justícia. Disponible a: <http://justicia.gencat.cat/ca/ambits/cire/>

Chilowicz, Juliette (2019). *Uruguay: tras la cárcel, la reconstrucción*. Article publicat a Prison Insider 01/07/2019. Disponible a: <https://www.prison-insider.com/es/articulos/uruguay-apres-la-prison-la-reconstruction> (Accés juny 2020).

Cooperativa Lazzarelle la più votata tra gli Ambasciatori dell'Economia Civile (2019). Festival Nazionale dell'Economia Civile 2019. Disponibile a: <https://www.festivalnazionaleeconomiecivile.it/cooperativa-lazzarelle-la-piu-votata-tra-gli-ambasciatori-delleconomia-civile/> (Accés abril 2020)

Cosgrove, F. O'Neill, M. Sargent, J. (2011). "Can social enterprise reduce reoffending?" Durham University: School of Applied Social Sciences Research Briefing No. 4. Disponibile a: <https://www.dur.ac.uk/resources/sass/research/briefings/researchbriefing4-cansocialenterprisereducereoffending.pdf> (Accés abril 2020)

Coviresiliencia (2020). Facebook de la cooperativa: <https://www.facebook.com/COVIREILIENCIA/> (Accés juny 2020)

Delfino, Bruno (2019.) Con le «Lazzarelle», il caffè tostato in carcere profuma di libertà. IL CORRIERE, 19/06/2019. Disponibile a: https://www.corriere.it/buone-notizie/19_giugno_19/con-lazzarelle-caffe-tostato-carcere-profuma-liberta-eeafc82e-9274-11e9-8993-6f11b6da1695.shtml (Accés abril 2020)

Departament de Justícia. (2019). *Pla estratègic d'execució penal d'adults: la rehabilitació com a missió*. Generalitat de Catalunya. Disponibile a: http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/departament/plans_estrategics/pla-estrategic-expenal-2019.pdf (Accés maig 2020)

Descriptors estadístics de serveis penitenciaris i rehabilitació (fins a abril 2020): http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/

Fernández Artiach, P. (2004). *El trabajo de los penados en establecimientos penitenciarios*. Tesi doctoral. Universitat de València. Disponibile a: <https://core.ac.uk/download/pdf/71030654.pdf> (Accés, juny 2020)

García, Anne Marie (2019). *Una cárcel en Uruguay plantea un original modelo de rehabilitación*. Vídeo publicat per Associated Press (17/06/2019). Disponibile a: https://www.youtube.com/watch?v=VmpF_uWfo (Accés abril 2020)

García, M. (2017). *Cooperativas de ex detenidos/as como estrategia de inclusión. El caso de "Las Termitas" en el barrio de Los Hornos, La Plata*. Actas de Periodismo y Comunicación, Vol. 3, N.º 1, diciembre. Universidad Nacional de La Plata La Plata. Buenos Aires, Argentina. Disponibile a: http://sedici.unlp.edu.ar/bitstream/handle/10915/68240/Documento_completo.pdf-PDFA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Accés abril 2020)

García, M. (2019). *Un puesto de lucha más que un puesto de trabajo. La construcción de identidad colectiva en la cooperativa de liberados Los Topos*. Actas De Periodismo Y Comunicación, 4 (2). Disponibile a: <https://www.perio.unlp.edu.ar/ojs/index.php/actas/article/view/5308> (Accés abril 2020)

Gardín, Laurent (2004). *Las empresas sociales*. Text published in Laville, Jean-Louis (ed.), *Economía social y solidaria. Una visión europea*, Fundación OSDE – Universidad Nacional de General Sarmiento, Editorial Altamira, Buenos Aires, 2004. Disponibile a: https://emes.net/content/uploads/publications/Gardin_LasEmpresasSociales.pdf (Accés juny 2020)

Greco, Sergio. (1993). “29 Giugno, the first prisoners’ cooperative in Europe”. IRED NORD - Innovations et Réseaux pour le Développement. Disponible a: <http://base.d-p-h.info/en/fiches/premierdph/fiche-premierdph-797.html> (Accés març 2020)

Hambre, Anna-Maria (2019). *Cooperative compliance in Sweden: a question of legality*. Journal of Tax Administration. Vol 5:1-2019. Disponible a: <http://jota.website/index.php/JoTA/article/download/216/151> (Accés maig 2020)

H360 (2020). Pàgina web d’Humanitas 360: <https://humanitas360.org/proyectos/> (Accés juny 2020)

ILO (2013) *The Mekelle Prison Project. Creating sustainable livelihood opportunities for women and youth*. International Labour Organization, Addis Abeba Disponible a: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---exrel/documents/project/wcms_228592.pdf (Accés maig 2020)

Inacoop (2020). *Nuevas herramientas para la reinserción de personas liberadas*. Noticia publicada a la web d’INACOOP. Disponible a: <https://www.inacoop.org.uy/single-post/2020/06/17/Nuevas-herramientas-para-la-reinserci%C3%B3n-de-personas-liberadas> (Accés juny 2020)

Incorpora (2020). *Què és el programa Reincorpora?*. Fundació Bancària Caixa d’Estalvis i Pensions de Barcelona “La Caixa”. Disponible a: <https://www.incorpora.org/ca/reincorpora> (Accés maig 2020)

Institut d’Estadística de Catalunya –Idescat-. *Població penitenciària*. Disponible a: <https://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=57>. (Accés: maig 2020)

INAES / Instituto Nacional de Asociativismo y Economía Social (2019). *Resolución N° 1/19, de 22 de Enero de 2019, de Cooperativas Sociales*. Buenos Aires. Disponible a: <https://vpo3.inaes.gob.ar/files/resoluciones/INAES/RESFC-2019/RESFC-2019-1-APN-DI-INAES.pdf> (Accés juny 2020)

Krombauer, G.; Suarez, M.C.; Fuque, J.; Vargas, M. (2014). *Las cooperativas como alternativa de inclusión socio-laboral para personas privadas de su libertad y liberados*. Revista Idelcoop, núm. 214, 11-20. Disponible a: <https://www.idelcoop.org.ar/revista/214/cooperativas-alternativa-inclusion-socio-laboral-personas-privadas-su-libertad-y> (Accés maig 2020)

Ley N° 18.407 de Sistema Cooperativo. Regulación General de su funcionamiento, de 23 d’octubre de 2008. Disponible a: <https://inacoop.webnode.es/products/ley-18-407/> (Accés juny 2020)

Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23708> (Accés maig 2020)

Listerri (2016). *El sistema de reinserció penitenciària català. Perfils reincidents i reinsertats*. TFG del Grau de Sociologia. Universitat de Barcelona. Disponible a: <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/101620/1/TFG-SOC-Llisterri-Marta-juliol16.pdf>

Llei 23/2009, del 23 de desembre, del Centre d’Iniciatives per a la Reinserció. DOGC, núm.5536, 30/12/2009. Text consolidat. Disponible a Portal Jurídic de Catalunya: <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/5536/1222814.pdf> (Accés abril 2020)

Llei 12/2015, del 9 de juliol, de cooperatives. DOGC, núm.6914, 16/07/2015. Disponible a: https://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=698366&language=ca_ES (Accés maig 2020)

LEGGI 8 novembre 1991, n. 381. *Disciplina delle cooperative sociali. (GU n.283 del 3-12-1991)*. Disponible a: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1991-11-08;381!vig> (Accés abril 2020)

Lund, Margaret (2011). *Solidarity as a Business Model. A Multi-Stakeholder Cooperatives Manual*. Cooperative Development Center at Kent State University. Disponible a: <https://community-wealth.org/sites/clone.community-wealth.org/files/downloads/tool-oec-multistakeholder-coop.pdf> (Accés maig 2020)

Made in CIRE. Disponible a: www.madeincire.cat

MIDES (2019). *El MIDES impulsa a 458 cooperatives en diverses tasques*. Publicat el 05/07/2019. Disponible a: <https://www.gub.uy/ministerio-desarrollo-social/comunicacion/comunicados/mides-impulsa-458-cooperativas-diversas-tareas> (Accés maig 2020)

Musto, Leticia (2008). *Una cooperativa de Trabajo entre rejas: La experiència de COOPAPS*. Universidad de la República. Facultad de Ciencias Sociales. Dep. de Trabajo Social. Montevideo, Uruguay. Disponible a: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Aqgp2iF8huAJ:https://www.colibri.udelar.edu.uy/jspui/bitstream/20.500.12008/17886/1/TTS_MustoLeticia.pdf+&cd=13&hl=ca&ct=clnk&gl=es (Accés març 2020)

Nicholson, Dave (2011). *Cooperating out of crime*. CentreForum, Cambridge. Disponible a: <http://www.centreforum.org/assets/pubs/cooperating-out-of-crime.pdf> (Accés juny 2020)

Nicholson, Dave (2017). *Cooperating out of crime. What can cooperatives bring to prisoner rehabilitation?*. Seminari de l'Academy of Social Justice Commissioning (21/11/2017). Disponible a: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/661505/Prison_Cooperatives_seminar_pres_21_nov_2017.pdf (Accés juny 2020)

Nzinga Ifateyo, Ajowa (2015). *The World's First Prisoner Worker Co-op: Transforming prisoners' lives through cooperation in Puerto Rico*. Grassroots Economic Organizing (GEO). Disponible a: <https://geo.coop/story/worlds-first-prisoner-worker-co-op> (Accés març 2019)

Parlament de Catalunya (2016). *Estatut d'Autonomia de Catalunya*. Cinquena edició electrònica. Disponible a: <https://www.parlament.cat/document/cataleg/48089.pdf> (Accés abril 2020)

Piacentini, L.; Weaver, B.; Jardine, C. (2018). *Employment and Employability in Scottish Prisons: A Research Briefing Paper*. School of Social Work & Social Policy, University of Strathclyde. Glasgow, Feb 2018. Disponible a: https://pure.strath.ac.uk/ws/portalfiles/portal/82279348/Piacentini_etal_2018_Employment_and_Employability_in_Scottish_Prisons.pdf (Accés abril 2020)

Price, Ellie (2017). *Commercial Cleaning Business at HMP Coldingley*. Publicat al portal The EXceptionals. Disponible a: <http://www.theexceptionals.org/blog/commercial-cleaning-business-at-hmp-coldingley> (Accés juny 2020).

Reactiva contenidos (2018). *COVIRESILIENCIA. Parte 1*. Entrevista emesa el 22/06/2018. Podcast a: <https://soundcloud.com/radioactivafm1025/fucvam> (Accés juny 2020)

Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario (1996). Disponible a: <https://boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1996-3307> (Accés maig 2020)

Romano, Alberto (1997). “*The Italian Social Cooperative as a Rehabilitative Tool in Work with Ex-Offenders.*” *Social Work in Europe* 4: 42-43. Disponible a: www.scie-socialcareonline.org.uk/repository/fulltext/0017680.pdf (Accés abril 2020)

Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Salut –SGPRS (2011). *El model de rehabilitació a les presons catalanes*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. Disponible a: http://justicia.gencat.cat/web/.content/enllacos/pdf/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf (Accés maig 2020)

TOCAF, *Texto Ordenado de Contabilidad y Administración Financiera* (2020). Agencia de Contrataciones y Compras del Estado. Disponible a: <https://www.gub.uy/agencia-compras-contrataciones-estado/politicas-y-gestion/tocaf> (Accés maig 2020)

The Idea’s Mine (2016). *COOPERATIVES IN PRISONS. Cooperatives – What Are They?*. CMS –Co-operative & Mutual Solutions Limited. Disponible a: <http://www.theideasmine.co.uk/wp-content/uploads/2014/08/Microsoft-Word-COOPERATIVES-IN-PRISONS-Reading-List.docx.pdf> (Accés abril 2020)

TJHSC, The John Howard Society of Canada (2013). *Prisoner-based Co-operatives: Working it out in Canada*. Disponible a: <https://docplayer.net/39319679-Prisoner-based-co-operatives-working-it-out-in-canada.html> (Accés abril 2020)

UNICOM (2017). *Reclusos fundan cooperativa de viviendas*. Unidad de Comunicación del Ministerio del Interior de Uruguay. Disponible a: <https://www.minterior.gub.uy/index.php/unicom/noticias/5254-reclusos-fundan-cooperativa-de-viviendas> (Accés maig 2020)

UNICOM (2011). *Cambio de eje en las políticas de seguridad**. Unidad de Comunicación del Ministerio del Interior. Disponible a: <https://www.minterior.gub.uy/index.php/unicom/noticias/793-cambio-de-eje-en-las-politicas-de-seguridad> (Accés maig 2020)

Vägenut (2020). Web oficial de la cooperativa Vägen Ut!: <https://vagenut.coop> (Accés maig 2020)

Weaber, Beth (2016). *Co-producing desistance from crime: The role of social cooperative structures of employment*. ECAN -Early Career Academics Network Bulletin, Issue 28, February 2016. Disponible a: <https://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/09/ECAN-Bulletin-Issue-28-February-2016.pdf> (Accés abril 2020)

7. ANNEXOS

ANNEX 1. ENTREVISTA REALITZADA A LA RAQUEL FELICÓ, TÈCNICA D'ACOMPANYAMENT A LA INSERCIÓ A LA FUNDACIÓ ARED.

7.1. DOCUMENT EXPLICATIU I GUIÓ DE L'ENTREVISTA.

Facilitat per e-mail amb anterioritat a la seva realització.

L'objectiu d'aquest TFP és donar resposta a la pregunta de si una cooperativa en l'àmbit penitenciari pot ser una eina útil per millorar les possibilitats d'inserció laboral i la qualitat de vida de les dones que estan o han estat privades de llibertat a les presons.

La necessitat a la qual vol donar resposta és la de que les dones privades de llibertat comptin amb més vies i possibilitats d'accés a un treball digne dins de la presó, amb un sou decent, que serveixi per empoderar-les, que promogui les seves capacitats i faciliti eines de cara al seu futur en llibertat.

Per determinar aquesta necessitat parteixo d'alguns estudis i articles d'opinió que qüestionen l'enfoc de rehabilitació, reintegració o reinserció de la persona privada de llibertat a la societat, especialment pel que fa al col·lectiu femení, doncs pressuposa que la persona estava socialment integrada abans de delinquir, i que aquesta és la causa de la seva exclusió (segons autores com l'Elisabet Almeda, la Georgina Martin, la Raquel Gil, entre d'altres que cito al TFP). Segons aquests treballs les institucions penitenciàries, dissenyades i pensades sobretot per a homes, no aborden suficientment les causes d'exclusió prèvia a l'internament de la majoria de dones privades de llibertat, els programes no contemplen la perspectiva de gènere, i es manté una perspectiva estereotipada de la dona (són poques les dones que delinqueixen i per tant es destinen menys recursos a la població femenina, i se les castiga doblement per haver delinquit i per haver-se allunyat del seu rol tradicional de mare i esposa), contribuint a mantenir la desigualtat dins de les presons.

Per tot això, penso que treballar els valors cooperatius (autoajuda o suport mutu, democràcia, igualtat i equitat, solidaritat, honestat i transparència, responsabilitat i vocació social) dins l'àmbit penitenciari permetria introduir pràctiques com les de la gestió democràtica, l'autogestió i l'autonomia, l'intercooperació, les cures de l'equip, la propietat comuna, entre d'altres, que podrien contribuir a iniciar la (re)inserció laboral de la persona dins de la presó, i permetria que la dona comptés amb feina, un entorn conegut i acompanyament a la sortida, sigui en règim obert o sigui ja en condició de llibertat.

I a més, el marc legal ho permet, amb limitacions, i hi ha exemples d'èxit a altres països.

Per tot això, voldria que a l'entrevista poguéssim abordar les següents qüestions:

PROPOSTA DE QÜESTIONS A TRACTAR

1. D'entrada conèixer si el teu treball com a tècnica d'inserció coincideix amb la diagnosi de la situació que t'he exposat breument i que és el punt de partida d'aquest TFP.

- Si hi coincideixes, en quins aspectes?
- Si no, per què?
- M'interessa molt la teva opinió

2. Els estudis que he consultat parlen d'un perfil majoritari de dones sense estabilitat econòmica, amb poca o nul·la experiència laboral, o en feines molt precàries; amb habitatges amb poques condicions; amb un nivell d'estudis baix, i en un percentatge elevadíssim víctimes de violències de gènere (físiques, psicològiques, sexuals, institucionals, socials..).

- El perfil de dones privades de llibertat amb el qual treballes, fins a quin punt encaixa amb aquesta descripció?
- Quina és la teva experiència al respecte?
- Quin és el perfil de les dones que participen al programa Reincorpora?
- Quina és la motivació de les dones per formar-se i treballar? Mostren interès per aprendre, per treballar?... ho veuen útil?... quines necessitats, mancances expressen?..
- Com es fa la selecció? La voluntat de participar en el projecte és un criteri que es té en compte en la seva selecció?

3. Bateria de preguntes respecte a la tasca que duu a terme a la Fundació:

- Amb quins Centres penitenciaris o recursos de justícia trebal·leu?
- En que consisteix l'acompanyament a la inserció?
- Quina és la durada de l'acompanyament a la inserció?
- Creus que és suficient?
- Quina és la passa següent al curs de prelaboral de confecció industrial en que trebal·les? A quin altre recurs es deriva a les persones que hi participen? O passen directament a inserir-se al mercat de treball?
- Hi ha cursos /programes exclusivament per a dones?
- Quines formacions se'ls ofereixen? Com les escullen? Poden proposar-ne?
- Que se'ls ofereix a les dones que estan fent mesures penals alternatives?
- En quin tipus de feina s'insereixen? Es fa seguiment posterior a la seva inserció? Quant temps?
- Milloren les taxes de reincidència de les dones que han passat pels programes d'inserció?
- Les dones, tenen xarxa un cop surten de presó?, sinó, com se les ajuda a teixir xarxa?
- Consideres que hi ha prou recursos de suport a les dones dins i fora de la presó?
- Explica'm tot el que vulguis i consideris necessari.

4. A l'Estat espanyol només tinc referència d'una prova pilot a Madrid l'any 1984 i he vist a la vostra web que l'origen d'ARED va ser una proposta cooperativa però finalment es va constituir en associació.

- Coneixes el motiu pel qual ARED no es va constituir en cooperativa?
- Coneixes alguna experiència de cooperativa a presons a l'Estat?
- En algun moment us heu plantejat abordar la inserció des del cooperativisme i la autoocupació col·lectiva?
 - En cas que si, s'ha dut a terme algun projecte?, què s'ha fet, com ho valoreu?, me'n podríeu facilitar més informació?.
 - En cas que no, perquè creus que no ha estat així?

5. Et consta que s'hagi fet o es faci formació, sensibilització sobre Economia social i solidària o cooperativisme dins i fora de les presons amb persones que estan o han estat privades de llibertat? O amb les que compleixen mesures alternatives?

6. El projecte que planteja el TFP està pensat per començar dins la presó i continuar un cop alliberades. Es tracta d'un projecte a mitjà –llarg termini, amb un itinerari formatiu inicial en emprenedoria

col·lectiva i cooperativisme*, que també comportaria que les dones ja alliberades que treballessin en el projecte haguessin de mantenir contactes amb les de dins i potser haver de visitar periòdicament la presó.

**M'imagino un itinerari en que es treballi: la identificació i validació de problemes i necessitats; la identificació d'habilitats i coneixements propis; l'estructuració i desenvolupament d'una idea pròpia; l'elaboració de propostes d'ocupació /treball que siguin satisfactòries; la identificació i validació de solucions col·lectives la identificació i validació de solucions col·lectives; la definició d'un projecte; la detecció de necessitats formatives i de suport per a tirar endavant el projecte; les cures de l'equip i la governança des d'una perspectiva de gènere.*

- Consideres podria ser una bona eina d'inclusió social i laboral, complementària al seu itinerari d'inserció? Podria un projecte pensat per al mitjà –llarg termini engrescar-les?
- Estarien motivades per crear, participar, proposar?
- Podria augmentar les seves possibilitats d'inserció en un treball digne?
- Podria ajudar-les en la millora de la seva autoestima?
- Podria ser útil per abordar les causes d'exclusió prèvies a l'entrada al sistema penitenciari?
- En quin moment de l'itinerari de rehabilitació que segueixen les dones dins del sistema penitenciari podria introduir-se? Creus que podria ser útil en el medi tancat?
- Amb quins perfils de dones podria ser útil?
- Creus que hi ha dones que voldrien seguir vinculades a les dones que segueixen a dins i a un projecte que podria suposar seguir entrant a treballar a la presó?

7. En relació amb el principi cooperatiu de participació democràtica,

- Quin paper tenen les dones privades de llibertat en la presa de decisions respecte als seus itineraris d'inserció?
- Hi ha espais de presa de decisions en format assembleari?
- Creus que és possible aquest format en el funcionament intern de les presons? Per què?

8. Ser sòcia d'una cooperativa, i comptar amb els drets polítics associats a la vegada que jugar un rol en la seva governança, suposa haver de fer una aportació econòmica inicial per poder tenir tots els drets polítics.

- Comptant que aquestes dones puguin tenir alguns recursos estalviats o una xarxa de suport a fora que pugui ajudar-les, estarien disposades a posar-hi diners?

9. Un projecte d'aquest tipus duria l'etiqueta d'"economia penitenciària", hi ha exemples de cooperatives que en mostren l'origen: Made in jail, Made in Carcere, a Itàlia, Cooperativa Kbrones, i Hombres i Mujeres Libres a Argentina...

- Creus que podria ser una oportunitat per mostrar i viure amb orgull la superació de la situació de privació de llibertat?
- Les dones se sentirien còmodes amb un enfoc d'aquest tipus? O hi hauria por a l'estigmatització?

10. L'èxit d'un projecte d'aquest tipus rau especialment en comptar amb suport de l'entorn proper, en el paper actiu de les famílies.

- Quin tipus de vincle mantenen aquestes dones amb les seves famílies i comunitat?
- La família acostuma a ser un suport per a la seva inserció? Per què?
- Veieu possible que l'entorn proper estigui disposat a implicar-se en el projecte?
- Creieu que podria beneficiar també a l'entorn familiar? En quins aspectes? Podria servir com a revulsiu per afavorir un paper actiu de la família en el desistiment?

11. I evidentment, en l'èxit d'una proposta d'aquest tipus hi juguen un paper important els serveis penitenciaris, i també en la intercooperació i la capacitat de fer xarxa amb altres projectes de l'ESS i amb la comunitat propera.

- ARED forma part, com a entitat de voluntariat, de la Taula de participació social. Com funcionen les TPS als centres?, els presos hi participen?, i les famílies?. Fins a quin punt les entitats poden fer propostes transformadores?, em sobta que no hi estigui representada la DG d'Economia social, Tercer Sector, etc.. Teniu relació amb Aracoop?
- ARED forma part de l'ECAS que ha dut a terme estudis i propostes per als serveis penitenciaris. Creieu que l'ECAS donaria suport a un projecte d'aquest tipus?
- Com a entitat, teniu relació amb la XES, amb l'AESCAT, amb la FCTC, i altres organitzacions de promoció de l'ESS?. Si és que sí, de quin tipus?

12. Per acabar:

- Què creus que es podria fer des de l'ESS i el cooperativisme per millorar les condicions de les dones privades de llibertat i alliberades?

7.2. RESUM DE L'ENTREVISTA REALITZADA A LA RAQUEL FELICÓ, TÈCNICA D'ACOMPANYAMENT A LA INSERCIÓ A LA FUNDACIÓ ARED.

Data: dimarts 30 de juny del 2020

Format entrevista: videoconferència.

No s'ha enregistrat

BREU EXPLICACIÓ SOBRE EL DESENVOLUPAMENT DE L'ENTREVISTA:

L'objectiu de l'entrevista era el de contrastar amb una persona que treballa amb persones que han estat privades de llibertat, especialment dones, algunes de les qüestions analitzades i exposades al TFP "La cooperativa com a alternativa d'inclusió de dones privades de llibertat i alliberades del sistema penitenciari català".

Amb aquest objectiu es va contactar amb la Fundació ARED via correu electrònic el divendres 12 de juny sol·licitant poder entrevistar a alguna de les tècniques que treballen als projectes d'inserció social i laboral de dones privades de llibertat. La Raquel Felicó va donar resposta immediata, mostrant la seva predisposició a participar.

Per tal d'orientar l'entrevista es va facilitar a la Raquel un document explicant l'enfoc i l'objectiu del treball, i una proposta àmplia de qüestions a tractar durant l'entrevista. S'adjunta a aquest mateix annex el document que es va facilitar a l'entrevistada.

L'entrevista es va realitzar el dimarts 30 de juny del 2020, a les 15.30h, i va tenir una durada aproximada de 80 minuts. No va ser enregistrada per dificultats tècniques però s'ha realitzat un resum que s'ha facilitat a l'entrevistada per tal que el validés.

El qüestionari facilitat prèviament ha orientat l'entrevista, atès que l'entrevistada s'havia preparat amb molt detall les respostes en base a aquest. Metodològicament l'entrevista no he seguit un format de pregunta resposta sinó que s'ha deixat que l'entrevistada expliqués lliurement les tasques que

desenvolupa, la seva experiència i els seves valoracions. De tant en tant s'ha demanat que aportés més informació sobre alguna de les explicacions aportades, procurant que es donés resposta a gran part de els qüestions plantejades.

Considero que aquest format ha estat molt adequat de cara a valorar la viabilitat de tirar endavant un projecte d'inclusió social a partir del model cooperatiu segons les experiències exposades al TFP, atès que ha aportat informació de molta qualitat que no s'havia contemplat prèviament, com són els dificultats amb que es troben algunes dones un cop són alliberades a causa de la vigent i qüestionada Llei d'Estrangeria.

RESUM DE L'ENTREVISTA:

→ *Per començar es demana a la Raquel que expliqui el treball que desenvolupa a la Fundació ARED.*

D'una banda treballa com a tècnica del programa Reincorpora de La Caixa, dins l'àrea d'Ared inserció, on desenvolupa tasques d'orientació i intermediació laboral. La derivació la fa el CIRE.

On sobretot fa acompanyament educatiu és al taller prelaboral de tècniques en costura -dins del projecte La Llabor- adreçat principalment a dones derivades de centres penitenciaris. També porta a les persones que estan fent mesures penals alternatives.

Es potencia sobretot el vincle amb la persona i, sobretot a prelaboral, depenent de la llargada de temps que hi estan s'acaben vinculant molt. Varia el tipus d'intervenció que es fa amb cada persona, depenent del seu procés.

→ *Davant la pregunta de si la seva experiència coincideix amb la diagnosi de situació, exposada al document facilitat, sobre l'enfoc de rehabilitació dels programes amb dones privades de llibertat.*

Comenta que en no treballar dins dels centres penitenciaris (CP), és poc coneixedora de les activitats que es duen a terme dins. Li consta però que a Wad Ras sí que es fa força formació ocupacional.

A ARED actualment els arriben menys dones derivades, tant a Reincorpora com a prelaboral. Comenta que la població de dones a presons s'ha reduït i que les dones tenen molta capacitat de trobar feina.

Les dones derivades ho són en base a l'art.100.2 de Règim Penitenciari que els permet formar-se o treballar quan entren al 2n grau.

De les dones derivades, a les que tenen la documentació en regla poden ajudar-les a tenir sortida laboral mitjançant els diferents recursos amb que compten. El problema el tenen les dones indocumentades. Comenta que el recurs de prelaboral permet tenir persones indocumentades provinents de justícia, però un cop finalitzada la condemna han de finalitzar la relació, malgrat que procuren buscar recursos per tal que no es quedin del tot penjades.

→ *Pel que fa al perfil de les dones que els són derivades.*

Són majoritàriament dones llatinoamericanes, sense problemes greus de salut ni d'addiccions, amb un nivell formatiu molt baix. La majoria han treballat en l'economia submergida, en alguns casos tenen la documentació caducada i algunes d'elles no en tenen perquè han estat detingudes directament a l'aeroport. Comenta que se'ls poden concedir permisos de treball temporal per a penades.

Pel que fa a les dones amb nacionalitat espanyola que els deriven, hi ha un perfil força comú de dones provinents de nuclis familiars desestructurats, que pateixen addiccions, amb problemes de salut i físics. També acullen a alguna dona d'origen africà, sense problemes de salut però sí de documentació.

→ *Demano a la Raquel si em pot explicar amb més detall que són els permisos de treball temporal.*

En el cas de persones sense permisos o amb permisos caducats els juristes del CIRE els poden concedir un permís de treball temporal, l'Autorització de Treball per a Penats (ATP), que és vigent mentre compleixen condemna. Em comenta que també hi ha un altre supòsit, que els juristes del CIRE anomenen "no ATP", que es dona quan les persones estan casades amb ciutadans espanyols, i en aquest cas els corresponen tots els drets, com a qualsevol altre ciutadana. En aquests casos per poder treballar els tràmits són lents i passen per aconseguir el document de ciutadania espanyola per matrimoni.

Sigui quina sigui l'opció de les persones penades, han de tenir el passaport vigent i en el cas que l'autorització estigui lligada a una oferta laboral també és important tenir documents com l'empadronament, curs de català -els hi fan un petit examen- etcètera. Esmenta però que és un tema jurídic i d'estrangeria que no domina i les dones estan assessorades pels juristes corresponents.

L'ATP permet que puguin treballar mentre estan complint condemna, en 3r grau o llibertat condicional, però en el moment en que recuperen la llibertat definitiva desapareix l'autorització i no els serveix per sol·licitar la prestació per atur. Es queden sense res, ni informe de vida laboral, ni prestacions, i sense cap altra alternativa que tornar a treballar en l'economia submergida o delinquir per sobreviure, o tornar al seu país d'origen. Aquesta darrera opció la majoria la descarten. Entren per tant en el circuit d'obtenir els permisos de nou, però són molt lents perquè primer cal obtenir la cancel·lació dels antecedents penals, que pot trigar de 3 a 10 anys segons el delictes.

Comenta que, si ve és cert que cada vegada hi ha menys dones d'origen estranger que es trobin en aquesta situació, està passant, i no poden fer res per ajudar-les. La falta de permisos de residència i/o treball no els permet contractar-les, malgrat que hagin mantingut una relació laboral a l'EI, i que hagi estat molt satisfactòria, ni tampoc derivar-les. Abans en derivaven a Càritas, però ara ja no té el recurs que les acollia, i amb la situació de pandèmia la situació ha empitjorat.

→ *Sobre els tallers de prelaboral i les tasques que du a terme la Fundació.*

A presó només hi entra a fer entrevistes pel prelaboral i per a col·laboracions anuals com la del Dia de la dona, a Wad Ras i a Brians. Però no fan activitats dins de la presó. Els destins a presons i la part productiva depenen del CIRE.

Pel que fa a la durada dels tallers, aquesta és indefinida, els tallers estan sempre oberts excepte durant els períodes de vacances, i canvien molt les alumnes. El temps que hi estiguin depèn de la condició penitenciària de la dona. El pla de treball és individualitzat i es treballa amb la dona i les juntes de tractament, per veure si el taller és el més adequat en cada cas.

El que es treballa sobretot són els hàbits, de manera transversal. El grup varia constantment, i el procés és enriquidor perquè les que porten més temps acullen a les més noves, canvien el seu rol de responsabilitat i adquireixen competències.

A prelaboral no es cobra, és un programa formatiu, de treball de les habilitats, enfocat a l'empoderament de la persones. Comenta que com a molt a vegades venen les artesanies que produeixen.

→ *Davant de la pregunta de que passa quan aconseguixen la llibertat, on se les deriva.*

Comenta que es treballa el pla d'inserció amb la dona però depèn també de si està documentada o no. Quan les dones són alliberades, es fa una diagnosi laboral, de competències, interessos, habilitats, poden fer pràctiques per als certificats de professionalitat a l'EI. Esmenta que les derivacions els les fan perquè hi ha un bon acolliment i seguiment de la persona. El pla de treball s'acorda conjuntament amb la dona i els serveis penitenciaris.

En els casos de les persones indocumentades, hi havia un programa específic de Càritas on les podien derivar, però actualment no és possible, i actualment la situació s'ha tornat molt dura per a les persones no documentades. Em comenta que des del 3r sector s'està batallant per a la regularització d'aquestes persones que han estat treballant molts anys, i bé. Des de la Comissió d'Àmbit Penitenciari i execució penal de l'ECAS (Entitats Catalanes d'Acció Social), de la qual ha format part, s'havien fet jornades específiques per sensibilitzar sobre aquest problema del permís de treball, però topen amb la llei d'estrangeria.

En preguntar-li sobre com viuen aquesta situació les persones indocumentades, em comenta que viuen al dia, que són perfectament conscients de la situació, que poques fan un pla de vida. Aprofiten per formar-se perquè és l'únic recurs que tenen i el poden acreditar, però no tenen alternativa laboral.

→ *Respecte a l'origen d'ARED, i preguntada sobre si li consta que en algun moment la Fundació s'hagi plantejat abordar la inserció des del cooperativisme i l'autoocupació col·lectiva, o que s'hagi fet formació o sensibilització sobre Economia Social i Solidària o cooperativisme.*

L'origen de la Fundació ARED és el curs de costura en que ella desenvolupa la seva tasca, que va néixer a Wad Ras en constatar que no hi havia cap recurs fora del centre que acollís a persones en 3r grau. Desconeix perquè es va constituir en associació i no en cooperativa, però els valors cooperatius estan en el seu origen, perquè de fet l'antiga presidenta -que va ser fundadora junt a algunes dones internes a Wad Ras-, hi havia cregut molt. Però desconeix perquè no es va arribar a constituir en cooperativa i si en algun moment a algun altre departament de la fundació s'ha plantejat com a opció, però no li consta que s'hagi fet res.

→ *Entrem a parlar ja del projecte cooperatiu com a eina d'inclusió social, i abordem d'entrada el clima de convivència entre els dones que participen als tallers.*

Sobre les relacions entre les dones, a prelaboral hi ha molta barreja cultural i no hi ha viscut situacions conflictives ni problemes de convivència i racisme. Li consta que a presó tenen els seus codis interns, però als tallers els deixen fora. Més concretament sobre les dones d'ètnia gitana, que representen un percentatge significatiu entre la població femenina reclusa, comenta que és un col·lectiu amb el qual s'ha treballat molt, i que és especialment significatiu per a Ared atès que algunes de les seves fundadores són d'ètnia gitana. Comenta que a diferència del que ens podem imaginar, de dones amb una bona xarxa al darrere, s'estan trobant amb dones que arrossegueu problemes de salut i addiccions importants i que han pagat un preu familiar molt gran.

Comenta la Raquel que "es podrien fer més coses a dins", que seria necessari començar abans a preparar-les amb els que es trobaran a fora, que la sensació és que tot es queda en la gestió de permisos i que moltes dones arriben als tallers de prelaboral quasi obligades. Tot és molt protocol·lari i mecànic.

→ *Preguntada sobre el paper de la família i la possibilitat d'implicar-la en el procés de rehabilitació.*

Considera que es comença a treballar amb la família tard, normalment quan les dones ja estan en 3r grau, i és molt dur per elles. Les dones són pilars per a les famílies, i se'ls demana molt, i hi ha molt sentiment de culpa i retrets per part de la família. Arriben al 3r grau amb ganes, però és molt difícil, el viuen amb una barreja de por, d'excés de responsabilitat, de culpabilitat, i hi ha recaigudes en el consum, i moltes tenen ganes de fugir.

Per això considera que per a un bon procés de rehabilitació implicar a la família des de ben aviat és molt important. Cal començar a treballar la relació quan estan a dins.

M'explica l'experiència de la presó d'Oviedo, que jo desconeixia. La va visitar fa molts anys, doncs en aquell moment era un referent, un cas innovador. Hi havia un mòdul autogestionat pels mateixos interns, que signaven uns compromisos. El paper dels funcionaris no era de control sinó d'acompanyament. Al mòdul es funcionava de manera assembleària i es feia una feina molt important amb les famílies, de treball de la relació. L'acompanyament als processos de rehabilitació es feia junt a les famílies.

Reflexiona, per tant, que implicar a les famílies en un projecte cooperatiu podria funcionar sempre i quan s'hagi treballat abans la relació. Caldria primer una part més terapèutica.

Perquè funcioni cal que tots els agents hi estiguin implicats. I sobretot, és molt important també la implicació dels interns, "la confiança en si mateix i l'espai per ser ell mateix".

Aquí reflexiona sobre el perfil dels funcionaris de presons, que considera que ha de canviar, caldria que veiessin la seva feina d'una altra manera, amb sensibilitat. I calen més recursos.

→ *Respecte a l'estigma, a l'etiqueta "penitenciària" d'un projecte d'aquest tipus.*

Considera que depèn de la persona, de com ho encaixa. Però que la societat no està gens sensibilitzada. Per la seva experiència, és difícil amb les empreses, d'entrada, que vulguin inserir a persones que han estat a la presó. I reflexiona que potser indirectament se'ls dona el missatge —a les dones a les que acompanyen— de que ho amaguin, que de partida no es doni cap senyal de que hagin estat en una presó. Però si que se les aconsella que en cas que a l'entrevista se'ls faci la pregunta, que responguin amb sinceritat. I han tingut sorpreses agradables de contractació.

→ *En relació amb aquesta etiqueta penitenciària li pregunto com es fa la cerca de llocs de treball:*

Comenta que tenen una prospectora que busca llocs de treball per a col·lectius en situació d'exclusió, sense especificar. Principalment el que es fa és "vendre" la fundació, els seus projectes i la seva manera de treballar, no concretament al col·lectiu de persones privades de llibertat.

Hi ha molt camí per recórrer en sensibilització social respecte al col·lectiu penitenciari.

→ *Respecte a si considera que un projecte del tipus que plantejo al treball podria ser útil:*

Reflexiona que fer tallers dins de les presons, per si sols, poca cosa fan, si no formen part d'un projecte integral. El necessari és un itinerari, que comenci a acompanyar dins i ben aviat, que integri a tots els agents, i segueixi acompanyant quan la persona surt. Tota intervenció que es faci on es treballin les habilitats empodera de cara a la sortida.

La millora de les possibilitats d'inserció en molts casos està relacionada amb tenir o no documentació.

→ *Preguntada sobre la missió de rehabilitació del sistema penitenciari.*

Reflexiona que l'origen de la Fundació va ser precisament la falta de recursos d'acompanyament a la sortida, estar allà quan les persones surten amb un 2n o 3r grau, i que 25 anys després la missió segueix sent la mateixa perquè encara és necessària.

Però com a valoració més positiva en aquest aspecte, en el que s'ha avançat, emfatitza en les MPA (Mesures Penals alternatives) com a opció rehabilitadora positiva que tenim més vigent actualment.

I també destaca positivament la coordinació amb els tècnics dels centres, els tècnics i tècniques del CIRE i delegats i delegades judicials de les MPA. Aquesta feina és necessària i bàsica per a que l'acompanyament a fora del centre sigui complert i també es necessari pel procés que continuen fent dins del centre. I en el cas MPA les coordinacions son bàsiques perquè els processos rehabilitadors siguin els més òptims possibles. Sense aquestes coordinacions la seva tasca seria més difícil.

→ *Finalment, preguntada sobre si considera que la taula de participació (TPS), és una eina útil per fer propostes per part de les entitats i que es tinguin en compte.*

Ella no hi ha estat present perquè és una tècnica i la representació de les entitats és més “política”. Pel que li consta ha passat per diferents etapes, de més i menys activitat, però té la impressió que actualment està més activa, i per a facilitar-me més informació de cara a seguir investigant, esmenta que la coordina la Núria Fabra.